

**UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA**

Jurij Pavel Emeršič

**SLOVENSKI IZSELJENSKI DUHOVNIKI V PRIMEŽU
REPRESIVNIH POSEGOV »LJUDSKE OBLASTI« S
POUDARKOM NA OZEMLJU ZVEZNE REPUBLIKE
NEMČIJE**

Magistrska naloga

Ljubljana, oktober 2008

**UNIVERZA V LJUBLJANI
TEOLOŠKA FAKULTETA**

Jurij Pavel Emeršič

**SLOVENSKI IZSELJENSKI DUHOVNIKI V PRIMEŽU
REPRESIVNIH POSEGOV »LJUDSKE OBLASTI« S
POUDARKOM NA OZEMLJU ZVEZNE REPUBLIKE
NEMČIJE**

Magistrska naloga

Mentor

Izr. prof. dr. Bogdan Kolar

Ljubljana, oktober 2008

ZAHVALA

Nalogo posvečam dolgoletnemu dušnemu pastirju Slovencev v Nemčiji, dr. Janezu Zdešarju, ki se mu zahvaljujem za spodbudo. Zahvala gre mojemu mentorju, dr. Bogdanu Kolarju, ki mi je svetoval in mi pri zapisovanju vsebine nudil svoje strokovno znanje. Hvala tudi dr. Marjanu Drnovšku z Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU in zaposlenim v Arhivu Slovenije, ki so mi dajali koristne napotke pri iskanju gradiva, vsem sogovornikom, ki so prispevali vsebinsko bogate izjave (Anton Bohincu, Kamnikarju, Doroteji Oblak, Vinku Peršetu, Janezu Puclju, Ludviku Rotu, dr. Branku Rozmanu, Antonu Šteklju, Cirilu Turku, Pavlu Uršiču). Alešu Lampetu hvala za tekoč prevod povzetka v angleščino, Doroteji Emeršič za pregled in lektoriranje dela, Lidiji Lotrič za finančno pomoč, moji ženi Špeli pa za potrpljenje in vsestransko podporo.

SEZNAM UPORABLJENIH KRATIC

A.e. - arhivska enota

AS - Arhiv Slovenije

CK ZKS - Centralni komite Zveze komunistov Slovenije

CMD - Cirilmetodijsko društvo

D - Delo

DEM – Demokracija

DGB - Deutscher Gewerkschaftsbund (Nemška sindikalna zveza)

DRU - Družina

EU - Evropska unija

IOOF - Izvršni odbor Osvobodilne fronte

IV - Izseljenski vestnik

JŠK - Jugoslovanska škofovska konferenca

KC - Katoliška cerkev

KG - Katoliški glas

KOVS - Komisija SRS za odnose z verskimi skupnostmi

KPJ – Komunistična partija Jugoslavije

KPS - Komunistična partija Slovenije

Mfž – Mikrofilmski žepki

NL - Naša luč

NOB - Narodnoosvobodilna borba

OF - Osvobodilna fronta

OU - Omnes unum

OZNA - Oddelek za zaščito naroda

QA - Quadragesimo Anno

RG - Rodna gruda

RK - Republiški komite

RKC - Rimskokatoliška cerkev

RSNZ - Republiški sekretariat za notranje zadeve

RTV - Radiotelevizija

SDD - Slovensko duhovniško društvo
SDV - Služba državne varnosti
SFRJ - Socialistična federativna republika Jugoslavija
SIM - Slovenska izseljenska matica
SNOS - Slovenski narodnoosvobodilni svet
SOVA - Slovenska varnostno-obveščevalna agencija
SRS - Socialistična republika Slovenija
SS - Svobodna Slovenija
SSJ – Savjez sindikata Jugoslavije (Zveza sindikatov Jugoslavije)
SZDL - Socialistična zveza delovnega ljudstva
Šk. - škatla
UDBA - Uprava državne bezbednosti (Uprava državne varnosti)
VK - Verska komisija
VOS - Varnostno obveščevalna služba
ZDA - Združene države Amerike
ZK - Zveza komunistov
ZKJ – Zveza komunistov Jugoslavije
ZKS - Zveza komunistov Slovenije
ZRN - Zvezna republika Nemčija
ZSIDE - Zveza slovenskih izseljenskih duhovnikov v Zahodni Evropi

KAZALO

UVOD	1
1. GLAVNE FAZE IN SMERI IZSELJEVANJA (S Poudarkom na Nemškem prostoru)	7
1.1 PRED 1. SVETOVNO VOJNO	7
1.2 MED OBEMA VOJNAMA	11
1.3 PO 2. SVETOVNI VOJNI	15
2. ODNOS SLOVENSKE CERKVE DO IZSELJEVANJA IN IZSELJENCEV (S Poudarkom na Nemškem prostoru)	20
2.1 PRED 1. SVETOVNO VOJNO	20
2.2 MED OBEMA VOJNAMA	23
2.3 PO 2. SVETOVNI VOJNI	28
3. NADZOR »LJUDSKE OBLASTI« NAD SLOVENSKO CERKVIJO V Zvezni republiki Nemčiji	39
3.1 ZANIMANJE JUGOSLOVANSKE KOMUNISTIČNE OBLASTI ZA DELO SLOVENSkih DUHOVNIKOV V NEMČIJI	39
3.2 SLOVENSKI DUHOVNIKI V ZRN PO PODPISU PROTOKOLA	44
3.3 DIFERENCIACIJA	50
3.4 ORGANIZACIJE, KI SO »KOLABORIRALE« Z LJUDSKO OBLASTJO PRI DIFERENCIACIJI IN NASILJU NAD CERKVIJO	58
3.4.1 UDBA	60
3.4.2 SINDIKAT	72
3.4.3 VARNOSTNI ORGANI	76
3.4.4 SLOVENSKA IZSELJENSKA MATICA (SIM)	77
3.4.4.1 RODNA GRUDA	84
3.4.5 JUGOSLOVANSKI KLUBI	86
3.4.6 KONZULARNA PREDSTAVNIŠTVA	91
3.4.7 VZGOJNOIZOBRAŽEVALNE USTANOVE	95

3.4.8 KOMISIJA ZA VERSKA VPRAŠANJA (KOVŠ)	98
3.4.9 CIRILMETODIJSKO DRUŠTVO (CMD).....	100
3.4.10 MEDIJI	103
3.5 POSKUSI ONEMOGOČANJA <i>NAŠE LUČI</i>	105
4. OSEMDESETA LETA.....	111
4.1 POLITIČNE RAZMERE V JUGOSLAVIJI	111
4.2 ODNOS MED CERKVIJO IN DRŽAVO V SLOVENIJI	114
4.3 RAZMERE MED SLOVENCİ V ZRN.....	116
ZAKLJUČEK.....	123
POVZETEK.....	126
ABSTRACT	126
SEZNAM REFERENC	128
PRILOGE.....	i
FOTOKOPIJE ARHIVSKEGA IN DRUGEGA PISNEGA GRADIVA	i
ZAPISI POGOVOROV	ii
1. POGOVOR Z ANTONOM BOHINCEM	iii
2. POGOVOR S KAMNIKARJEM	iii
3. POGOVOR Z DOROTEJO OBLAK	vi
4. POGOVOR Z VINKOM PERŠETOM	x
5. POGOVOR Z JANEZOM PUČLJEM	x
6. POGOVOR Z BRANKOM ROZMANOM	xivii
7. POGOVOR Z ANTONOM ŠTEKLOM	xixi
8. POGOVOR S CIRILOM TURKOM	xxi
9. POGOVOR S PAVLOM URŠIČEM	xxiii
10. POGOVOR Z JANEZOM ZDEŠARJEM	xxv

UVOD

V času svojega študija v Nemčiji sem se leta 1998 v Kölnu srečal z enim od izseljenskih duhovnikov in ta mi je pripovedoval o pritiskih, ki jih je jugoslovanska komunistična oblast včasih izvajala nad slovenskimi izseljenski duhovniki in verniki. Takrat sem prvič postal pozoren na to poglavje slovenske zgodovine, ki sem se mu po končanem študiju zgodovine in teologije posvetil v pričujoči nalogi. Leta 2005 sem pričel pod mentorstvom Bogdana Kolarja iskati obstoječo literaturo, pregledovati arhivsko gradivo in iskati žive priče omenjenega zgodovinskega dogajanja. Rdečo nit naloge sem zajel v naslovu Slovenski izseljenski duhovniki v primežu represivnih posegov »ljudske oblasti« s poudarkom na ozemlju Zvezne republike Nemčije.

Namen naloge je na eni strani osvetliti pastoralno in socialno skrb slovenske Cerkve za slovenske izseljence na Nemškem skozi vso 20. stoletje, na drugi strani pa pokazati nerazumni strah domačega komunističnega režima pred peščico slovenskih katoliških duhovnikov v povojni ZRN in pred tem, da bi najaktivnejši in domači oblasti najbolj nenaklonjeni duhovniki dobili prevelik nadzor in vpliv nad »pasivizirano emigrantsko maso« (Šturm et al. 2003, 125). Z nalogo želim dati tudi priznanje vsem tistim duhovnikom, ki se niso uklonili oblastnim pritiskom in ostali med izseljenci pogumni pričevalci za Kristusa.

Nalogo sem časovno in prostorsko omejil; v uvodnem poglavju bom predstavil slovensko izseljenstvo v 20. stoletju s poudarkom na izseljevanju na Nemško, kamor je odšlo več deset tisoč slovenskih ljudi (ko opisujem »Nemčijo« in razmere na »Nemškem« pred letom 1918, imam v mislih politični okvir Nemškega cesarstva, med obema vojnama politični okvir Weimarske republike in Tretjega rajha, po letu 1949 pa ozemlje Zvezne republike Nemčije). V drugem poglavju bom prikazal društveno in versko življenje izseljencev na Nemškem ter skrb matične domovine in Katoliške cerkve zanje. Prav slednja je namreč bila izseljencem največja opora v vseh obdobjih 20. stoletja; s pomočjo duhovnikov (nemških in slovenskih) so Slovenci na Nemškem gojili živahno družbeno in versko življenje in se bolj ali manj uspešno upirali asimilaciji.

V osrednjem tretjem poglavju bom predstavil veliko oviro slovenskemu misijonskemu delu v ZRN, ki jo je predstavljal totalitarni komunistični aparat, ki je

leta 1945 prevzel oblast v domovini in skušal z različnimi intervencijami onemogočiti delo slovenskih duhovnikov in cerkvenih organizacij, ki so se posvečale našim izseljencem na Nemškem. Ko je zaradi slabih ekonomskih razmer ob koncu 50-ih in v 60-ih trend izseljevanja iz Jugoslavije v ZRN dosegel vrhunec, je veliko število izseljenih Jugoslovanov (in med njimi Slovencev) postalo nočna mora oblasti v domovini, ki se je bala, da bi izseljenci v demokratičnem svetu dobili nepristranski pogled na politične, verske in gospodarske razmere v domovini, zato je skušala najbolj aktivne izseljenske duhovnike in druge politične emigrante utišati, podrediti, kupiti, uničiti. Pri tem se je posluževala tajne službe, sindikalnih in karitativnih organizacij, šolskega sistema, konzularnih predstavništev, izseljenskih društev, Slovenske izseljenske matice, režimskih medijev itn.

Iz osrednjega poglavja naloge je razvidno, da pritiski, ki jih je vršila komunistična oblast nad izseljenskimi duhovniki, niso bili posledica prenapetosti posameznih državnih uslužbencev, ampak je pri tem šlo za načrtno in skrbno vodeno gonjo, ki je imela namen nevtralizirati vpliv slovenskih katoliških duhovnikov v ZRN in posledično slovenske politične emigracije. V ta prizadevanja je komunistična oblast vključila celo vrsto domačih družbenopolitičnih organizacij in služb, ki so skušale pod njenim vodstvom »uzurpirati duše« slovenskih izseljencev v ZRN in jih odtrgati od vere in Cerkve. Na nekaterih mestih v nalogi nisem mogel prikaza omejiti le na nemški prostor, zato sem predstavil tudi razmere drugod po Evropi in po svetu, kamor so segle dolge lovke jugoslovanskih družbenopolitičnih organizacij.

V zadnjem poglavju bom predstavil politične premike v zadnjem desetletju totalitarnega komunizma v jugoslovanski in slovenski politiki ter razmere v Cerkvi na Slovenskem in med izseljenci v ZRN in pri tem pokazal, da politični pritisk nad duhovniško emigracijo v 80-ih ni popuščal. Popustil je šele ob propadu vladajočega režima, nekaj medsebojnega nezaupanja med izseljenci v ZRN in njihovimi interesnimi skupinami pa je ostalo še danes, saj se večina še danes spominja nasilne delitve na »partijska nebesa in pekel« ter svojega mesta v tedanji stvarnosti.

V nalogi se bom osredotočil le na pritiske, ki so jih doživljali slovenski verniki in duhovniki v ZRN; podobnih in celo hujših pritiskov so bili deležni hrvaški duhovniki in verniki. Tudi zato je danes na Hrvaškem zanimanje za to poglavje njihove zgodovine

veliko večje kot v Sloveniji.¹ O slovenskem izseljenstvu na Nemško v 20. stoletju so zbirali gradivo in pisali važnejše znanstvene članke in publikacije Hugo Bren, Slava Lipoglavšek - Rakovec, Alojzij Kuhar, Berislav Đuro Deželić, Erich Werner, Theodor Tensündern, Ingrid Slavec, Rolf Wörsdörfer, Bogdan Kolar, Janez Zdešar, Marjan Drnovšek... Nekateri med njimi so se bolj natančno osredotočili na nemški kulturni prostor, drugi so ga le omenjali, saj je bil glavni poudarek njihovih raziskav drugje. Erich Werner, Theodor Tensündern, Janez Zdešar in Bogdan Kolar pa so natančneje opisali tudi versko življenje slovenskih izseljencev na Nemškem.

Temeljitejšega prikaza političnih pritiskov domače oblasti na slovenske vernike in duhovnike v ZRN v 2. polovici 20. stoletja v znanstveni literaturi še ni, zato sem pri nekaterih poudarkih »oral ledino«. Po pregledu sekundarne literature in člankov izseljenskih in drugih serijskih publikacij, ki so analizirali razmere v izseljenstvu in opisovali odnos oblasti do tega pojava, sem največ dela vložil v analizo arhivskega gradiva Arhiva Slovenije. Na to gradivo sem bil vezan predvsem pri osrednjem (tretjem) poglavju naloge; v dokumentaciji in pri pričah opisanega dogajanja sem iskal potrditev svoje hipoteze glede sistematičnih in usklajenih pritiskov domačih oblastnih struktur na slovenske izseljenske duhovnike v ZRN.

Arhivsko gradivo se je pri delu izkazalo kot nepogrešljivo, zato mi je predstavljalo največji problem omejevanje dostopa do arhivov, ki vsebujejo nekatere dokumente z občutljivimi osebnimi podatki. Nisem dobil dovoljenja za začasno oz. delno odstranitev zapore arhiva ZSIDE, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani (glej prilogo), pa tudi v Arhivu Slovenije ohranjeno gradivo Republiškega sekretariata za notranje zadeve je zelo prečiščeno,² preostanek pa je zaradi določbe 65. člena Zakona o varstvu dokumentarnega in arhivskega gradiva ter arhivih dostopen s precej omejitvami.³

¹ Avtor v času zaključevanja naloge prebira zanimivo delo *Dosjeji UDBE o Hrvatskoj emigraciji iz BIH-a*. Tovrstne literature, ki bi osvetlila nadzor UDBE nad slovensko politično emigracijo, pri nas manjka.

² Iz evidenc dokumentarnega gradiva SDV je razvidno, da je bilo precej gradiva uničenega (glej pismo AS v prilogi) ali pa še ni dostopno.

³ V 65. členu omenjenega zakona, ki je bil objavljen v Uradnem listu RS, št. 30/2006, med drugim preberemo: Javno arhivsko gradivo, ki vsebuje občutljive osebne podatke (podatki o rasmem, narodnem ali narodnostnem poreklu, političnem, verskem ali filozofskem prepričanju, članstvu v politični stranki in sindikatu, zdravstvenem stanju, spolnem življenju, vpisu ali izbrisu v ali iz kazenske evidence, ki se vodijo na podlagi zakona, ki ureja prekrške, biometrične značilnosti, če je z njihovo uporabo mogoče določiti posameznika v zvezi s kakšno od prej navedenih okoliščin), postane

Nekaj gradiva pa je bilo v času nastajanja naloge v fazi urejanja. Slovenska izseljenska matica je na primer večino svojega arhivskega gradiva predala Arhivu Slovenije, kjer so mi leta 2007 povedali, da bo prevzeto gradivo nekaj časa nedostopno, ker ga je bilo potrebno urediti in opraviti zapisnik o prevzemu. Ko sem leta 2008 zaključeval nalogo, sem se ponovno obrnil na Arhiv Slovenije, kjer so mi dejali, da prevzemni zapisnik še vedno ni opravljen, a so mi ob ponovni predložitvi pisma glavnega tajnika SIM Janeza Roglja, v katerem mi je le-ta dovolil dostop do predanega gradiva SIM, omogočili vpogled vanj.

Poleg nedostopnosti arhivskega gradiva sem imel precej težav pri iskanju živih prič; uslužbenci UDBE in njihovi sodelavci (tudi iz vrst izseljenskih duhovnikov) o svojem spornem početju v glavnem ne želijo govoriti. Uspel sem priti v stik z enim od nekdanjih uslužbencev UDBE, J.V., ki pa me je nazadnje preko elektronske pošte obvestil, da ni pripravljen sodelovati, saj gre po njegovem za zaupne informacije. Tudi najbolj osnovnih informacij o pomenu različnih oznak na dokumentih nisem uspel pridobiti, saj so mi v Arhivu Slovenije povedali, da jim ob predaji gradiva niso bile posredovane nobene informacije o pomenu različnih označb, kratic in drugih nazivov, ki so jih ti dokumenti polni (npr. O »ŠTAB«, RTZ 106, OT »Svarun«...). Nekaj koristnih informacij o načinu dela UDBE sem pridobil v pogovoru z enim od duhovnikov, ki je z njo sodeloval (v nalogi je vselej naveden pod šifro Kamnikar, s katero je označen v gradivu RSNZ), pa tudi s številnimi drugimi duhovniki in njihovimi sodelavci, ki so bili nadzirani. Njihova pričevanja so bila zelo dragocena dopolnitev analize arhivskih gradiv in so dala magistrskemu delu bolj osebno noto in na nekaj mestih nadomestila nedostopno in uničeno arhivsko gradivo. Ob imenih in priimkih pričevalcev je v besedilu naveden še čas pogovora z njimi in kraj njihovih sedanjih bivališč. Zvočne zapise pogovorov, pisma in dokumentacijo o dovoljenju za objavo hranim v osebni arhivu. Imen in priimkov v pogovorih omenjenih sodelavcev UDBE nisem navajal v celoti, ampak le z začetnicami.

V besedilu pogosto uporabljam termine: izseljenec, zdomec, emigrant, emigrantski duhovnik, izseljenski duhovnik ... Vsi opredeljujejo slovensko izseljevanje v Nemčijo in tudi drugam predvsem z ozirom na trajanje in motiv izseljevanja. Z

dostopno za uporabo 75 let po svojem nastanku ali deset let po smrti osebe, na katero se nanaša, če je datum smrti znan, če ni z drugimi predpisi drugače določeno.

ozirom na trajanje ločimo začasno in stalno izseljevanje s slovenskega etničnega prostora, čeprav se velikokrat zgodi, da izseljenec odide z namenom, da se bo kasneje vrnil, pa se to ne zgodi. V tem primeru se začasno izseljenstvo spremeni v stalno (obratno pa so se stalni izseljenci redkeje odločali za vrnitev).

Odhajanje s slovenskega etničnega prostora je (bilo) pogojeno z zelo različnimi motivi. V nalogi bom predstavil predvsem gospodarsko in politično motivirane odhode. Gospodarski motivi so prevladovali vse do 2. svetovne vojne (v Julijski krajini med obema vojnoma tudi politični). Zanje bom uporabil pojem »izseljenci«. Politično emigracijo, ki je nastala po 2. svetovni vojni, pa bom označil s pojmom »politična emigracija«. Ta emigracija je sicer po 2. svetovni vojni zase uporabljala pojem »zdomci«, saj je bila prepričana, da je njihov eksil začasen, skoval pa naj bi ga France Dolinar (*Slovenska kri iz roda v rod* 1976, 23-24). V 70-ih je ta pojem prevzela tudi oblast v domovini, ker je njihov umetno skovan »delavec na začasnem delu v tujini« postal neustrezen (*RG* 18, 1971, št. 4, 21), ter z njim označila slovenske izseljence, ki so ob koncu 50-ih in v 60-ih množično odhajali v ZRN.

Omenjeno ekonomsko motivirano emigracijo, ki je prišla po 2. svetovni vojni v ZRN in je večinoma imela namen, da se vrne v domovino v trenutku, ko bo to dopuščal gmotni položaj, bom označil z imenom »ekonomska emigracija«. Včasih je težko potegniti jasno mejo med to in politično emigracijo, saj so odhodu lahko botrovali tako ekonomski kot tudi politični motivi. Pojem »politični emigrant« bom uporabil samo za tiste emigrante, pri katerih je bil motiv za odhod izrazito politične narave (odrekanje legitimnosti komunistični državni oblasti), pojem »ekonomski emigrant« pa takrat, ko je odhod pogojen z izključno ekonomskimi motivi. Kadar pa bom opisoval vse Slovence, ki so po 2. svetovni vojni odhajali v tujino (ne glede na motiv odhoda in dolžino bivanja tam), bom uporabil pojem »izseljenec«.

Tudi pri omembah duhovnikov sem naletel na podobne težave. Tiste, ki so delovali med Slovenci v tujini pred 2. svetovno vojno, bom imenoval »izseljenski duhovniki«. S pojmom »emigrantski duhovniki« bom označil tiste, ki so delovali v Nemčiji po letu 1945 in so tja odšli zaradi nasprotovanja komunističnemu režimu v domovini. Ko so v 70-ih pričeli tja prihajati tudi duhovniki iz matične domovine, se je enotna »protikomunistična fronta« nekoliko skrhala. Jugoslovanski državi in

tamkajšnjemu političnemu sistemu zelo lojalne duhovnike bom imenoval »ljudski duhovniki«, pri čemer je pridevnik postavljen v narekovaje, saj je bila ljudem bližja in zato bolj »ljudska« prva skupina duhovnikov (pogovor z Dorotejo Oblak, Dobec pri Begunjah, junij 2008). Ker pa je včasih težko jasno ločevati obe skupini – tudi zaradi številnih politično indiferentnih duhovnikov – bom največkrat uporabil pojem »izseljenski duhovniki«, s katerim bom zajel vse slovenske duhovnike, ki so delovali med našimi izseljenci.

Pri tujejezičnih imenih in priimkih bom zapisoval njihovo izvorno obliko in ne poslovenjenih imen, četudi se je pri nekaterih osebah uveljavilo poslovenjeno ime in ga takšnega srečamo v seznamu referenc (npr. Božidar Tensundern namesto Theodor Tensündern). Pri navajanju krajevnega izvora prič, s katerimi sem bil v stikih, bom zapisoval kraje njihovih trenutnih bivališč, čeprav so pogovori potekali v različnih mestih in državah.

Pri navajanju literature bom sledil razširjenemu chicaškemu sistemu, na katerem temelji metodologija dela na Teološki fakulteti Univerze v Ljubljani. Odločil sem se za sistem »avtor-letnica«, na koncu pa navedel seznam referenc po sprejetem sistemu. Izjemo sem naredil pri arhivskem gradivu, ki ga bom zaradi lažjega in bolj nemotenega branja navajal v opombah pod črto. V primerih, ko bom navajal nepodpisane časopisne članke, bom namesto navajanja po sistemu »avtor-letnica« navedel »*naslov časopisa* letnik, letnica, številka, stran«. V teh primerih bom v seznamu referenc zapisal: »Naslov članka. *Naslov časopisa* letnik, letnica, številka: strani od-do.«. Pri navajanju časopisov, ki niso opremljeni z ustreznim datumom, bom uporabil sistem navajanja strokovnih časopisov: »Priimek, Ime. Letnica. Naslov članka. *Naslov časopisa* letnik, številka: strani od-do.«.

V prilogi nalogi sem dodal nekaj primerov dokumentov, ki sem jih uporabljal pri svojem delu in prikazujejo nadzor nad slovenskimi duhovniki v tujini, pričevanja nekaterih izseljenskih duhovnikov, izseljenskega delavca in socialne delavke ter dopisa arhivov, na katera sem se obračal s prošnjami za dostop do gradiva. Posameznike in ustanove, ki so mi bili pri mojem delu v veliko pomoč, sem omenil v uvodni zahvali.

1 GLAVNE FAZE IN SMERI IZSELJEVANJA (S POUČENJEM NA NEMŠKEM PROSTORU)

V prvem poglavju bom kratko predstavil izseljevanje s slovenskega etničnega prostora v 19. in 20. stoletju. Motivi zanj so bili različni – želja po boljšem zaslužku, politični svobodi, novih doživetjih ... Slovenci so odhajali posamezno in v manjših skupinah, včasih bolj, drugič manj organizirano, legalno in nelegalno. Odhajali so tako v tuje, neslovenske kraje Habsburške monarhije in kasneje Jugoslavije, kot tudi preko državne meje v evropske in druge države po svetu. Nekateri izseljenci so se čez nekaj časa vrnil, nekateri pa nikoli.

Poglavje bom razčlenil na tri podpoglavja, pri čemer predstavljata mejnika obe svetovni vojni, ki sta intenzivno posegli v življenje slovenskih izseljencev. Prikaz bom osredotočil na politične okvire nemške države, ki je bila eden glavnih ciljev slovenskih izseljencev 19. in 20. stoletja, in opisal društveno življenje tamkajšnjih Slovencev, perečo socialno problematiko ter odnos matične domovine do izseljenih Slovencev.

1.1 PRED 1. SVETOVNO VOJNO

Rezultati štetja prebivalstva so pokazali, da se je v letih 1846-1910 število Slovencev v Monarhiji povzpelo le za 18,8 odstotka, kar je bilo po izračunih Frana Zwittera najmanj med narodi Cislajtarije. Ta zaskrbljujoč trend je bil predvsem posledica izseljevanja, ki se je zelo razmahnilo v osemdesetih letih 19. stoletja in se krepilo vse do 1. svetovne vojne (*Slovenska kri iz roda v rod* 1976, 233).

Problem izseljevanja ni bil le slovenski problem; na začetku 20. stoletja so politiki v AO o njem veliko govorili in skušali oblikovati izseljenski zakon, ki bi urejal to občutljivo področje. V času razprav sta se oblikovali dve skrajni stališči glede izseljevanja: liberalno, ki si je prizadevalo za popolno svobodo izseljevanja, na drugi strani pa predlogi o popolni prepovedi izseljevanja. Takim stališčem se je leta 1905 uprl tudi slovenski poslanec Fran Šuklje, ki je poudaril, da je » ... v Avstriji že tako malo osebnih in državljanskih svoboščin; če je želodec prazen, ni moč preprečiti posamezniku, da vzame v roke popotno palico in si poišče delo in kruh v tujini« (Drnovšek 1994, 77).

Socialne stiske so zagotovo poglavitni razlog izseljevanja; razdrobljena agrarna posest v domovini ni mogla preživeti naraščajočega kmečkega prebivalstva, južna železnica je odvzela zaslužek furmanstvu in drugim dejavnostim ob tranzitnih poteh, domača obrt je v spopadu z industrijsko proizvodnjo pešala ... Tudi na 2. katoliškem shodu v Ljubljani leta 1900 je bila kot glavni vzrok za izseljevanje omenjena revščina (Friš 1995, 27), ki so jo povzročile neugodne gospodarske razmere v domovini in želja po hitrem zaslužku ter lažnejšem življenju, kar so obetale predvsem ZDA. Kljub temu, da so slovenski škofje opozarjali izseljence pred nevarnostjo klanjanja »zlatemu Bogu-Dolarju« (*Slovenska kronika XX. stoletja 1995*, 140), se je izseljevanje na prelomu stoletja le še bolj okrepilo (Vodopivec 2006, 141).

Trend izseljevanja se ni ustavil niti ob ponavljajočih se gospodarskih krizah in posledično veliki brezposelnosti, zaradi katere so pričele ZDA zaostrovati politiko priseljevanja; val izseljencev se je le delno preusmeril še v Brazilijo, Vestfalijo, Porurje, Nizozemsko, Egipt - okoli 7700 aleksandrink z začetka stoletja, ki so se zaposlile kot služkinje, guvernante, dovilje ... (Drnovšek 1997, 5).

Na vprašanje, od kod so se največ izseljevali, je težko odgovoriti. »Gre za vprašanje, za katerega najdemo v literaturi številne klišejske odgovore. Če imamo pred očmi slovensko ozemlje in smeri izseljevanja dobimo vtis, da je bilo z vzhodnih obrobij Štajerske, Dolenjske in Notranjske sezonsko izseljevanje usmerjeno proti vzhodu (v gozdove na Hrvaškem, v Slavonijo, Romunijo in drugam), da je na nemško Štajersko in v Nemčijo odhajalo več ljudi s Štajerske in severnega obrobja Kranjske z obeh bregov Save, da so mnogi Gorenjci iskali delo na Koroškem, iz Slovenske Benečije pa proti zahodu kot del furlanskega izseljenstva in da je bilo zaledje Trsta, Goriška in Primorska sploh bolj usmerjena proti jugu, npr. v Egipt in zahodu. Za prekooceansko množično izseljevanje, zlasti v Ameriko, lahko postavim tezo, da je zajelo vse slovensko ozemlje, čeprav z različno intenzivnostjo« (Drnovšek 1994, 76). Zaradi množice izjem je torej možen le tak posplošen in površen prikaz; ob zadostnem številu mikroštudij glede izseljevanja iz posameznih slovenskih občin in župnij bi bila možna natančnejša študija glede krajevnega izvora izseljencev.

Tudi števila izseljencev ni mogoče za vsa obdobja enako natančno ugotoviti. Dokaj točne podatke imamo o izseljevanju v ZDA pred 1. svetovno vojno, saj se je ob popisu prebivalstva leta 1910 kar 123.631 prebivalcev iz prve generacije opredelilo za

slovenski materni jezik, poleg tega pa še 59.800 Slovencev iz druge generacije (Drnovšek 1997, 5). Podobno natančne podatke imamo tudi za izseljence v Nemčiji (Vestfalija in Porurje), ki bodo v tej nalogi posebej izpostavljeni. Nemčija je bila pred 1. svetovno vojno edina evropska država, ki je v večji meri postala cilj slovenskih izseljencev.

Nemčija je bila že od reformacije naprej dežela tradicionalnega priseljevanja Slovencev. Množično izseljevanje iz naših dežel v Nemško cesarstvo pa se je začelo v drugi polovici 19. stoletja in je bilo na eni strani posledica industrijske revolucije, ki je v svoji 2. fazi (t.i. znanstveno-tehnična revolucija) doživela največji razmah prav v mladi nemški državi, ZDA in na Japonskem, na drugi strani pa je na izseljevanje vplival tudi slab gospodarski položaj v Monarhiji ter intenzivna dejavnost rudniških agentov, ki so vabili slovenske delavce.

Delovna mesta v nemški industriji so tako ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja pritegnila številne Slovence, ki so odhajali zlasti na rensko-vestfalsko industrijsko območje. Prvi evidentirani slovenski rudar se je tam zaposlil že leta 1878 (Werner 1985, 72), množično pa so začeli odhajati tja ob začetku 20. stoletja, še preden so se »zlata ameriška vrata« zaprla. Agenti iz nemških rudnikov so vabili nezadovoljne rudarje na delo v podjetjih Krupp, Thyssen in Stinnes, kjer so jim obetali dobre plače in stanovanja (Sapotnik 1975, 29). »Na Nemško!« je bil klic, ki se je tedaj pogosto slišal po slovenskih deželah.

Največ se jih je naselilo v Hambornu (okoli 2000), v Meerbecku (okoli 1500), Gladbecku (okoli 900), v Solingenu in Dortmundu (okoli 500), v Hachheidu, Lintfortu, Essnu, Gerthu in Bottropu (okoli 700), ostali pa so živeli razpršeni v večjih naselbinah in kolonijah ob tovarnah in rudnikih (Slavec 1982, 33). Ob štetju leta 1900 se je za slovenski materni jezik na Nemškem opredelilo 9.193 oseb, do 1. svetovne vojne pa naj bi jih tam bilo že kakih 30.000 (Drnovšek 1997, 4), čeprav najdemo v literaturi tudi višje številke (Drnovšek 2002, 131). Daleč najmočnejša slovenska skupnost na Nemškem so zagotovo bili »Vestfalski Slovenci«, čeprav so Slovenci živeli tudi v pokrajini Baden-Württemberg. Večina izmed njih je bila rudarjev (Tensundern 1973, 9). »Nemške premogovne družbe so jim zgradile hiše po njih okusu. Nastale so cele ulice s samimi Slovenci« (Zdešar 1975, 58).

Ob koncu 19. stoletja so pričeli Slovenci organizirati tudi družabno življenje. Prvo slovensko pevsko društvo Ilirija so ustanovili v Essen-Borbecku leta 1898 (Drnovšek 2001, 282). Na prelomu stoletja so v Vestfaliji nastala še druga »avstroogrška«, pa tudi že »slovensko-katoliška društva« in bratovščine, ki so povezala Slovence in s tem zavirala asimilacijo (Dobravec 1954, 15). Erich Werner omenja 42 avstrijskih in slovenskih društev: katoliška društva sv. Barbare v krajih Dortmund-Evig (ust. 1902), Gladbeck (ust. 1911), Herne-Holthausen (ust. 1909), Homberg-Hochheide (ust. 1910), Moers-Meerbeck (ust. 1910), Bochum-Gerthe (ust. 1910), Oberhausen-Osterfeld (ust. 1911), Essen-Karnap (ust.1913), Hamborn-Marxloh (ust.1913), Rocklinghausen-Süd (ust. 1913) in Buer-Mitte (ust. 1913). Poleg teh Werner omenja še bratovščine rožnega venca, ki so združevale žensko izseljenstvo v Gladbecku, Hambornu, Holthausenu ... (Werner 1985, 120).

Pomembno vlogo za ohranjanje slovenstva pa je imela tudi Družba sv. Rafaela, ki je bila ustanovljena kot podružnica avstrijske Družbe sv. Rafaela (ustanovljena leta 1890 na Dunaju). Čeprav so bili slovenski cerkveni vrhovi seznanjeni z dejavnostjo Družbe, se je z njenim vodstvom povezal šele škof Jeglič leta 1903 (Kolar 1990, 114-115). Slovenski zastopniki so se tega leta udeležili občnega zbora avstrijske Rafaelove družbe, nato pa je bil v Ljubljani ustanovljen pomožni odbor dunajske Družbe sv. Rafaela. V ljubljanski škofiji je delovala samostojno od leta 1907 (glej 2. poglavje).

Izseljenci so bili na začetku 20. stoletja deležni zlasti velike pozornosti duhovnika, politika in socialnega delavca Janeza E. Kreka. Leta 1907 je na ustanovnem občnem zboru slovenske podružnice Rafaelove družbe v Ljubljani izpostavil nujnost sprejetja izseljenskega zakona. Uprl se je predlogom o prepovedi izseljevanja in predlagal sprejem izseljenske zakonodaje po italijanskem modelu (Drnovšek 1994, 77). Izseljencem v ZDA je predlagal varčevanje v kmečkih hranilnicah in posojilnicah, v času ameriške evforije je Slovence opozoril na tiho izseljevanje v Vestfalijo (znana Vestfalska pisma)... Poleg Kreka so problem izseljevanja vzeli zelo resno tudi mnogi drugi posamezniki iz katoliškega tabora. Izseljensko vprašanje se je obravnavalo na katoliških shodih, v pastirskih pismih, v pridigah po slovenskih cerkvah ... Manj je bila izseljenska problematika prisotna v liberalnem, še manj v socialističnem taboru (Drnovšek 1994, 78).

Kljub organiziranju društvenega življenja pa je pri Slovencih v Nemčiji potekala intenzivna asimilacija v novo okolje. K temu so gotovo prispevali: velika mobilnost rudarjev v Porurju, pomanjkanje izobražencev, nemška šolska obveznost, poroke z Nemkami ... »Mnogi so odpeljali s seboj tudi družine in marsikdo se je utopil v tujem jezikovnem in kulturnem prostoru. Marsikateri porenski Schmidt je bil svojčas Kovač, Kostanjevec je postal Köstner, Drnovšek pa Dornhoff« (Drnovšek 1995 (b), 24). Duhovnik Luka Arh, ki je obiskal tamkajšnje Slovence na prelomu stoletja, je bil prepričan, da so zaradi intenzivne asimilacije za narod izgubljeni (Drnovšek 2001, 282).

1.2 MED OBEMA VOJNAMA

Intenzivno izseljevanje iz slovenskih dežel se je nadaljevalo tudi po 1. svetovni vojni, pri čemer se je glavnina usmerila v evropske države, saj je leta 1921 ameriški kongres sprejel zakon o izredni kvoti, s katerim je zelo omejil število prišlekov. Največ izseljencev je tako odšlo v Francijo (približno 35.000, med njimi največ iz Prekmurja), Belgijo, Luksemburg in Nemčijo, nadaljevalo pa se je tudi izseljevanje v Egipt. Zelo se je povečalo število izseljencev v Kanado in Argentino, kamor se je usmeril predvsem val iz Primorske (zlasti v letih 1927 in 1928). Kljub temu pa povojnega prekomorskega vala migrantov ne moremo primerjati s predvojnimi, saj je v letih 1921-1939 matico zapustilo nekaj več kot 20.000 ljudi (Valenčič 1990, 65-66), le iz Julijske krajine je bilo zaradi ekonomsko-političnih razmer izseljevanje intenzivnejše (Valenčič 1990, 69). V evropske države pa se je v letih 1927-1939 (podatkov pred letom 1927 ni) izselilo 63.031 oseb, od katerih pa se jih je velik del vrnil zaradi slabših gospodarskih razmer v 30. letih.

Kljub priseljevanju Slovencev v Nemčijo po 1. svetovni vojni jih je tam - po približnih ocenah v letih 1929-1931 - še vedno živelo le okoli 30.000. Število je približno enako predvojnemu zato, ker so se številni po 1. svetovni vojni izselili iz rensko-vestfalskega industrijskega območja in odšli v ZDA, po letu 1921 pa predvsem v Francijo, Belgijo in na Nizozemsko (Werner 1985, 73). Po ocenah iz leta 1926 je namreč po vojni ostalo v Nemčiji le še okrog 20.000 Slovencev (Drnovšek 2002, 136).

»Po 1. svetovni vojni je kot posledica krize v Nemčiji v letih 1921-1923 sledil val Vestfalcev proti zahodu. Največ jih je odšlo v pokrajino Limburg, ki leži delno na jugu Nizozemske (Maastricht), delno pa je odšel tudi v premogovnike severne Francije t.i. Pays Noir) in departman Moselle« (Drnovšek 2001, 283). Vestfalci so se težko vključevali v novo okolje, saj niso našli skupnega jezika z ostalimi Slovenci, ki so se priselili tja iz matične domovine. »Vestfalci so govorili za mnoge čudno slovensko-nemško mešanico, se drugače oblačili in bili 'bolj podobni Nemcem' kot Slovencem. V publicistiki se mnogokrat pojavlja znanstveno še nepotrjena teza, da so bili vsi Vestfalci katoliškega nazora in so ustanavljali le katoliška društva, ostali Slovenci pa so bili bolj komunistično ali vsaj levo in ateistično usmerjeni – zlasti rudarji iz zasavskih revirjev in deloma tudi Primorci« (Drnovšek 2001, 286).

Jugoslovanske oblasti so med obema vojnama slabo skrbele za izseljence, na kar so izseljenci pogosto opozarjali med svojimi obiski doma, v časopisju in na izseljenskih kongresih. »Državi ni uspelo podpisati nobene socialne pogodbe s kako pomembnejšo evropsko priseljenško državo, ki bi urejala njihov status zlasti z vidikov socialne, invalidske in pokojninske zaščite« (Drnovšek 1994, 79). Tudi načrt ministrstva za socialno politiko Kraljevine SHS, ki je predvideval vrnitev vseh jugoslovanskih rudarjev iz Vestfalije in njihovo zaposlitev v domačih rudnikih ter odobritev ugodnih kreditov zanje, je klavrno propadel (Slavec 1982, 36-37).

Kaj je bil razlog mlačne in nedejavne državne politike v odnosu do izseljenstva? »Državna politika do izseljencev ni bila dovolj prizadevna in uspešna, saj je bil Beograd – vsaj vtis je tak – bolj hladen do jugoslovanskega izseljevanja v tistem času, nedvomno tudi zato, ker so ga sestavljali predvsem Slovenci in Hrvati. Zato je bila pomembna privatna iniciativa in v njenem krogu je bila aktivna tudi Cerkev na Slovenskem, marsikdaj povezana z državnimi organi, zlasti z Dravsko banovino v Ljubljani« (Drnovšek 2002, 136). Najbolj intenzivno in zelo konkretno se je z izseljenško problematiko med obema vojnama ukvarjal p. Kazimir Zakrajšek (po letu 1927 v okviru Družbe sv. Rafaela), ki je v slovenski javnosti najglasneje opozarjala na probleme izseljencev in jih tudi praktično reševala (glej 2. poglavje).

Pomanjkanje dobre socialne zaščite, ki je matična domovina v pogajanjih z državami gostiteljicami v glavnem ni uspela zagotoviti, se je izkazala za velik problem predvsem v času gospodarske krize v začetku 30-ih, ko so evropske države pričele

odpuščati tuje delavce in omejevati priseljevanje. Tudi Nemčija je - kljub berlinski konvenciji iz leta 1928 – pričela odpuščati slovenske rudarje. Številni so morali oditi iz države. Kriza je dosegla vrhunec leta 1932, ko je bilo samo na področju Düsseldorfa in Gladbecka odpuščenih 53% delavcev (Slavec 1982, 40). »V okviru Rafaelove družbe so ustanovili sklad za podpiranje izseljencev, ki je z zbranim denarjem pomagal brezposelnim povratnikom« (Drnovšek 2001, 285).

Število Slovencev v Nemčiji pred 2. svetovno vojno je težko določiti, saj se statistike zelo razlikujejo. Po nemških evidencah naj bi tedaj živelo v Nemčiji 18.000, po jugoslovanskih pa 27.000 Jugoslovanov (Drnovšek 2002, 136), od tega večina Slovencev. »Kje se je izgubilo 9000 ljudi? Alojz Kuhar, urednik Slovenca v tistem času, je zapisal, da so verjetno postali nemški državljani. Edini znanstveni poskus, s katerim naj bi ugotovili število Slovencev po svetu pred 2. svetovno vojno, je bila raziskava Slave Lipoglavšek, ki jo je avtorica objavila šele po vojni (1950). Po letu 1918 naj bi v Nemčiji živelo 40.000 slovenskih izseljencev, leta 1939 le še 9930« (Drnovšek 1995 (a), 452).

Politični dejavniki v Nemčiji so nedvomno vplivali na upadanje števila slovenskih delavcev. Ob nastopu Hitlerja so se namreč razmere za Slovence še poslabšale, saj je stopila v veljavo Uredba o tujih delavcih (januar 1933), ki je zaščitila domačo delovno silo. Ob koncu leta naj bi bilo brezposelnih že med 70 in 80% jugoslovanskih delavcev (Slavec 1982, 41). Vendar tako stanje ni trajalo dolgo. Zaradi potreb v gospodarstvu je Tretji rajh kmalu odprl meje zlasti za rudarje (vzpon vojaške industrije) in kmetijske delavce (sezonce); zelo veliko jih je tja odšlo iz Prekmurja (Drnovšek 1994, 79). Vendar pa je ob pospešenem zaposlovanju potekala tudi pospešena germanizacija; zaposlitev v nemški vojni industriji je bila neposredno vezana na nemško državljanstvo (Slavec 1982, 42). Da bi zaščitili svoj ekonomski in socialni položaj, so številni Slovenci prevzeli nemško državljanstvo, saj od sprejema Zakona o državljanstvu iz leta 1928 dvojno državljanstvo ni bilo več mogoče (Slavec 1982, 38).

Vzpon nacionalsocializma je zavrl tudi društveno življenje Slovencev. »Iz Nemčije zadnje čase ne dobivamo več veliko sporočil. Tam so nastale prav žalostne razmere med našimi izseljenci ... Več predsednikov naših društev je imelo letos hišne preiskave, aretacije in velike sitnosti s policijo ... V več društvenih prostorov je med

sejami vdrla policija pod vodstvom lastnih rojakov odpadnikov ...« (*IV* 3, 1933, št.5, 7). Kljub takšnim zaskrbljujočim poročilom iz leta 1933 pa je nacistična oblast iz taktičnih razlogov dopuščala delovanje slovenskih društev vse do izbruha vojne (Tensundern 1973, 151).

Poleg načrtnega pa je v tem času potekal še naravni proces asimilacije (obvezno obiskovanje osnovne šole v priseljskih državah je otroke odtujevalo od materinega jezika). »Po nekaterih ocenah je bilo to stanje najslabše v Nemčiji, kjer v začetku tridesetih let že dve tretjini mladega rodu nista več znali materinega jezika« (Drnovšek 2001, 287). Na nevarnost popolne utopitve v tujem okolju so opozarjali zlasti redki vidni intelektualci med izseljenci – to so bili izseljenski učitelji in duhovniki. Njihova prizadevanja so proces asimilacije sicer upočasnili, niso pa ga mogla preprečiti.

Družba sv. Rafaela je v tem času načrtovala ustanovitev Slovenskega izseljenskega instituta, ki bi deloval v njenem okviru in ob finančni podpori države ter bi se posvečal reševanju perečih vprašanj naših izseljencev. »Ideja je le deloma zaživela v praksi, saj so bila nerešena vprašanja kompetentnosti med državno in zasebno sfero ...« (Drnovšek 2002, 137). Tudi neuspeli poskus Izeljenske zbornice, načrtovana gradnja Izeljenskega doma in drugi projekti so v letih pred vojno vihro neslavno propadli. »Nedvomno so na to vplivali dogodki na Hrvaškem, ko je bila ustanovljena hrvaška banovina, dotedanja osrednja institucija Izeljenski komisariat v Zagrebu, pa razpuščena, oziroma je dobila samo hrvaški značaj. Prisoten pa je bil tudi občutek prihajajočega vojnega spopada« (Drnovšek 2002, 137).

Kljub omenjenim težavam pa je v tridesetih napredovala tiskovna dejavnost (*Izeljenski vestnik* (1929-1940), *Izeljenski koledar* (1937) in leta 1938 *Izeljenski zbornik*), oskrba izseljencev s knjigami, pošiljanje učiteljev in duhovnikov, organiziranje kolonij izseljenskih otrok v domovini, radijske oddaje, obiski politikov, izseljenska kongresa v Ljubljani, zbiranje arhivskega gradiva o slovenskem izseljenstvu in razmišljanje o izseljenskem muzeju ... »Vtis je, da bi se marsikaj premaknilo, da ni prišlo do izbruha druge svetovne vojne, ki je pred izseljence postavila vprašanje preživetja in obstoja. Stiki z domovino so bili med vojno bolj ali manj prekinjeni« (Drnovšek 2002, 138).

1.3 PO 2. SVETOVNI VOJNI

Po 2. svetovni vojni je namesto ekonomske emigracije kratek čas prevladovala politična, ki se je iz domovine umaknila ob vzpostavitvi komunističnega režima. Ta migracijski val, ki je zajel približno 20.000 - 25.000 ljudi (Drnovšek 1997, 5), je imel močan intelektualni naboj, kar se je kasneje odražalo v široko zastavljenem angažiranju politične emigracije na področju slovenske kulture. Argentina, Kanada in Avstralija so bili glavni centri, kamor so se iz begunskih taborišč umaknili mnogi politični emigranti. Številni izmed njih pa so našli dom v večjih evropskih mestih (Trst, Rim, Berlin, Pariz ...), vendar tam niso oblikovali strnjenih naselij. Prav zato je težko določiti, koliko izmed njih jih je odšlo na nemški prostor. Zdešar omenja številko med tisoč in dva tisoč (Zdešar 1975, 58). Po pridobitvi statusa političnih beguncev so se razkropili po Nemčiji.

Nova oblast doma je bila tedaj prepričana, da je problem izseljevanja s koncem vojne odpravljen, saj bosta predvojna, katoliško usmerjena emigracija, ter poveljna politična emigracija, izolirani in ločeni od domovine, izumrli, delavci se iz socialistične države ne bodo več hoteli izseljevati, stara, levo usmerjena predvojna emigracija, pa se bo vrnila domov. »Ko so se z osvoboditvijo naše domovine uresničile želje delovnega ljudstva in je zasijala vsem narodom Jugoslavije prava svoboda, so se težnje naših izseljencev po vrnitvi domov silno povečale. Po drugi strani pa delo na obnavljanju naše države nujno zahteva čim več strokovno izvežbanih delavcev. Zaradi tega je prišlo do načrtne repatriacije naših izseljencev, ki se postopoma vračajo tja, od koder so se morali zaradi težkih gmotnih prilik delovnega človeka v bivši Jugoslaviji izseliti in so bili prisiljeni iskati si kruha v tujini.«⁴

Zaradi takih predstav o izseljenstvu in izseljencih je revolucionarna oblast zanje sprva kazala bolj malo interesa; njena politika do izseljencev je bila še bolj »mačehovska« kot predvojna. »Celo to se je slišalo, da je tisti, ki se ne odpravi za stalno domov, fašist in izdajalec svoje domovine« (NL 15, 1966, št. 10, 31). Namesto skrbi za izseljence se je poveljna oblast torej lotila projekta repatriacije. Povratnikom je obljubljala zaposlitev in stanovanje, za kar naj bi skrbel poseben izseljeniški svet

⁴ AS 1589 /III, Centralni komite ZKS, šk. 32, a.e. 880, Kako skrbi ljudska oblast za delavce, 20-21.

pri ministrstvu za delo. »Poseben, za to imenovan odbor tega sveta ima nalogo, da se zanima za vse življenjske pogoje naših izseljencev, ki se vračajo v domovino. Rešitev problema zaposlitve izseljencev povratnikov ni težavna, če upoštevamo naš gospodarski načrt po katerem bodo lahko zaposlene vse strokovne delovne sile, ki so nam na razpolago ... Za rudarje se bo nudila zaposlitev večinoma v domačih rudnikih v Sloveniji, za preostale pa se bo delo našlo v rudnikih drugih federalnih edinic.«⁵ Največ povratnikov (okoli 260) se je zaradi velikih obljub po boljšem življenju vrnilo iz Nemčije in Avstrije.⁶

A realnost je bila precej drugačna od predstav vladajoče elite; politična emigracija se je v tujini dobro organizirala in obdržala, proces repatriacije se ni obnesel - Partija je bila nad prišleki razočarana iz dveh razlogov: z njihovo vrnitvijo domov se je v tujini okrepila politična emigracija, repatriiranci pa v domovini tudi niso bili tako politično vodljivi, kot si je oblast predstavljala (Drnovšek 1998, 238). Tudi pričakovanje, da novega izseljevanja ne bo več, se je izkazalo za iluzorno. Kljub tesno zaprtim mejam so se namreč nadaljevale tako politično kot tudi že ekonomsko motivirane emigracije, ki pa so potekale ilegalno in jih je oblast v 50. letih skušala ustaviti tudi z nasilnimi metodami. A tudi s tem ni ustavila izseljevanja.

»V matični Sloveniji je zlasti mlajša generacija fantov in mož uvidela, da gospodarski naporji niso sorazmerni z uspehi gospodarjenja: čutili so se ogoljufane. Začeli so se prebegi preko meje... Iz Italije so šli najprej v Francijo, v Avstriji pa so jih vtaknili v razna taborišča (Celovec, Kellerberg, Pfeffernitz, Traiskirchen pri Dunaju). Ponje so prišle razne nemške premogovne družbe, ki so jih vabile v Porurje« (Zdešar 1975, 56). Ker je šlo zlasti za mlade fante, so se imenovali tudi »mladoslovenci«.⁷

Zaradi asimilacije predvojnega izseljenstva v nemškem okolju je po podatkih Slovenske izseljenske matice v začetku 60-ih živelo v ZRN le še 15.000 Slovencev.⁸ V resnici je bilo Slovencev v Nemčiji precej več, saj so številni mlajši moški že kmalu po vojni, zlati pa v 50-ih, ilegalno zapuščali Jugoslavijo in odhajali med drugim tudi v ZRN. Največ jih je uspelo pobegniti čez Karavanke, precej pa tudi čez jugoslovansko-italijansko mejo. Te množice beguncev uradne statistike niso zabeležile, komunistična

⁵ AS 1589 /III, Centralni komite ZKS, šk. 32, a.e. 880, Kako skrbi ljudska oblast za delavce, 21.

⁶ AS 1589 /III, Centralni komite ZKS, šk. 32, a.e. 880, Kako skrbi ljudska oblast za delavce, 22.

⁷ AS 1241, SIM, šk. 155, Nemčija, 18.

⁸ AS 1241, SIM, šk. 84, Koliko je slovenskih izseljencev v svetu in iz katerih krajev pri nas so se izselili?

oblast pa je v svojih beležkah zapisala številko: do leta 1959 je bilo 34.256 uspešnih pobegov ter 26.710 neuspešnih (Drnovšek 1998, 241). Ni pa podatkov o ustreljenih osebah, ki so skušale pobegniti iz države. Omenjeni emigrantski val je bil posledica slabega standarda, politične represije, želje po tem, da bi se izognili služenju v JLA, da bi videli sorodnike, ki so pobegnili leta 1945 ... Čeprav je bil prevladujoči motiv vendarle ekonomskega značaja, je KPS (od leta 1952 ZKS) te emigrante do 60-ih obravnavala enako strogo kot politične (Drnovšek 1998, 241).

Marko Dvořák je v svojem referatu o Slovencih v Nemčiji razvil misel, da ima tudi na videz ekonomsko izseljevanje lahko čisto politične korenine; je posledica nespametnega, planskega in centralističnega gospodarstva (Dvořák 1999, 12). Na to so se sklicevali tudi slovenski izseljenci, ki so skušali v begunskih taboriščih doseči, da se jih obravnava kot politične begunce, saj so žrtev »totalitarnega gospodarskega ustroja« (NL 8, 1959, št. 10, 14). S tem bi se zavarovali pred morebitno izročitvijo nazaj v domovino (Zorčič 1958, 13).

Predsednik slovenske vlade, Stane Kavčič, je še v januarski številki Rodne grude leta 1969 zagotavljal, da je izseljevanje stvar preteklosti in stare Jugoslavije. Takšne izjave so bile neresnične in neresne, saj je prav takrat potekalo največje ekonomsko izseljevanje Slovencev po 2. svetovni vojni (Drnovšek 1997, 4). Iz cele Jugoslavije se je do konca 60-ih izselilo v ZRN že okrog 300.000 ljudi (SS 22 (28), 1969, št. 44, 4). Številka je naraščala tudi zato, ker so bile jugoslovanske meje vedno bolj prepustne in oblasti niso več delale prosilcem za potni list toliko težav kot včasih. Naša luč je tako politiko pozdravila (NL 9, 1960, št. 8, 14), pri tem pa se hudomušno vprašala, zakaj prihajajo delavci iz socialistične države v Nemčijo; ali je zanje doma tako slabo poskrbljeno, da jim mora tujina rezati kruh (NL 11, 1962, št. 9, 17)?

Največ delavcev se je tako izselilo v Nemčijo in Skandinavijo, pa tudi nekatere druge evropske in neevropske države. Uradne statistike o izseljevanju aktivne delovne sile iz Slovenije na prvi pogled sicer niso bile zaskrbljujoče, saj so jih »omilili« priseljenci iz drugih jugoslovanskih republik. Po podatkih UDBE je bil ob koncu 70-ih vsak sedmi delavec na Slovenskem iz drugih jugoslovanskih republik in pokrajin.⁹ Tako kot je bila zanje »obljubljena dežela Slovenija«, je bila za številne slovenske delavce Nemčija. Največ Slovencev se je izseljevalo iz manj razvitih območij, ki jih

⁹ AS 1931, RSNZ, š. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 7.

povojna industrializacija Slovenije ni zajela. »To so območja Notranjske, Dolenjske in še zlasti vzhodne Slovenije. Mnogi so odšli z motivom hitrejšega in večjega zaslužka, da bi si doma uredili hišo, kmetijo, obrtno delavnico in podobno« (Zupančič 2001, 293). »Slovenskih delavcev, ki so prišli po letu 1957 v Nemčijo, bo kakih 10.000 (do leta 1963, op. Emeršič). Od teh je polovica beguncev, drugi so prišli na delo z rednim dovoljenjem. Največ jih stanuje v deželah Nordrhein-Westfalen in Baden-Württemberg. Pretežno delajo v železni industriji in v rudnikih, nekaj tudi pri gradbeništvu, žene in dekleta pa v bolnicah, v gospodinjstvu in v tekstilni industriji« (NL 12, 1963, št. 8, 13).

Natančno število ekonomskih emigrantov, ki so prišli iz Slovenije v ZRN v 60-ih in 70-ih, je zelo težko ugotoviti, saj je tudi Jugoslavija črpala podatke iz nemškega Zveznega zavoda za delo v Nürnbergu (Zdešar 1975, 56). Te statistike pa so govorile le o Jugoslovanih in ne posebej o Slovencih. Po izračunih vladajoče ZKS je bilo leta 1981 v tujini okoli 75.000 ekonomskih emigrantov iz Slovenije (Drnovšek 1998, 244). Večina izmed njih se je izselila v ZRN. Janez Zdešar pa je ocenil, da je sredi 70-ih v Nemčiji živelo okoli 50.000 Slovencev. »Mislim, da je število zanesljivo. Je rezultat delno znanih podatkov in realnih cenitev« (Zdešar 1975, 56).

V prvi polovici 60-ih se, je socialni položaj slovenskih delavcev v ZRN precej izboljšal. »Na splošno lahko ugotovimo, da imajo naši rojaki boljša stanovanja in da so se že bolj udomačili na tujem ... Začetek je povsod težak, a s svojo pridnostjo so se naši ljudje hitro postavili na lastne noge. Nekateri že zidajo hiše, v nekaterih družinah fantje in dekleta že hodijo na gimnazijo...« (NL 13, 1964, št. 4, 21).

Že sredi 60-ih pa zasledimo v emigrantskem listu *Naša luč* tudi poročila o strožji nemški politiki do priseljavanja (NL 14, 1965, št. 10, 22), ki je začelo počasi upadati. *Delo* je leta 1971 opozorilo slovenske delavce, ki so bili na delu v ZRN, da bodo nemška podjetja začela intenzivno odpuščati tuje delavce. »Zaposlovanje tujih delavcev v Zahodni Nemčiji stagnira. Odpuščanja so na dnevnem redu ... Tujih delavcev v ZRN je še vedno 2,2 milijona, med njimi je 476.000 Jugoslovancev (60.000 več kot lani). Toda 'zlati časi' so minili, trdijo vsi, ki opazujejo sedanji položaj in napovedujejo »zaostritev razmer« v letu 1972 ...« (Fras 1971, 15). Val izseljevanja v ZRN se je v skladu z napovedmi zares ustavil ob naftni krizi leta 1973, ko je priseljska politika skoraj vseh zahodnoevropskih držav postala zelo omejevalna. Pa tudi potreba po manj izobraženih delavcih iz tujine se je - zaradi razvoja tehnologije

in nasičenosti domačega trga z delovno silo - zmanjšala. Številni tuji delavci v ZRN so ostali brez službe in so se vrnili domov.

UDBA, ki je opravljala zelo natančne analize o številu izseljencev in motivih za izselitev, je ob koncu 70-ih ocenila, da v ZRN še vedno biva okoli 48.000 slovenskih izseljencev,¹⁰ največ od teh z območja Maribora, Murske Sobote, Celja in Ljubljane.¹¹ Poleg podatkov o številu slovenskih izseljencev na posameznih območjih v ZRN so v gradivu RSNZ zabeležena imena slovenskih duhovnikov, ki so tam delovali. Po teh podatkih je bilo ob koncu 70-ih na območju Baden Wurtenberga okoli 15.000 Slovencev, najaktivnejša duhovnika tam Turk Ciril in Franc Felc.¹² V Kölnu in okolici je bilo okoli 3500 Slovencev, med njimi je deloval duhovnik Ifko Ivan.¹³ V Berlinu in okolici okoli 2000 Slovencev, ki jim je nudil duhovno oskrbo Anton Štekl,¹⁴ na Bavarskem okoli 9000 Slovencev, med njimi Janez Zdešar, Branko Rozman, Martin Mlakar in Janez Sodja, na območju Frankfurta, Offenbacha in Wiesbadna okoli 4000 Slovencev, med njimi Marko Jereb,¹⁵ v okolici Augsburga pa okoli 1000 Slovencev, za katere so bili zadolženi Janez Zdešar, Branko Rozman in Jože Bucik, itn.

Med Slovenci, ki so odhajali v Nemčijo v 60-ih in na začetku 70-ih, so prevladovali nekvalificirani in manj kvalificirani delavci, ki so posegali predvsem po delih v industriji, komunalni, ipd. (Zupančič 2001, 293). V zadnjih treh desetletjih pa se je povečevalo število kvalificiranih delavcev in strokovnjakov, ki so odšli iz Slovenije v tujino. K temu je pripomogla tudi sprostitvev trga delovne sile v državah EU. Tak trend govori v prid tezi, da bodo masovne ekonomske migracije v Evropi zaenkrat presahnile. Še naprej pa bo aktualen beg možganov. V Nemčiji je bila nedavno objavljena študija, ki napoveduje, da bo v državi do leta 2014 primanjkovalo okoli 95.000 inženirjev, kar pomeni, da bodo skušali omenjeno vrzel zapolniti z visoko kvalificiranimi delavci iz novih članic EU, med drugim tudi iz Slovenije (Žerjavič 2007, 1).

¹⁰ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 25.

¹¹ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 18 (priloga).

¹² AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 19.

¹³ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 20.

¹⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 22.

¹⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 24.

2 ODNOS SLOVENSKE CERKVE DO IZSELJEVANJA IN IZSELJENCEV (S Poudarkom na Nemškem prostoru)

Izseljevanje Slovencev, ki sem ga predstavil v prejšnjem poglavju, ni bilo nikoli v zgodovini tako množično kot v 20. stoletju. »Slovenski izseljenci so se razpršili vsepovsod po svetu in le redko kje in kdaj so se naseljevali v strnjenih skupinah. Tako lahko trdimo, da je slovenskemu izseljenstvu v 20. stoletju dajal pečat splet dejstev, prvič, da so v izseljenskem procesu sodelovali predstavniki maloštevilnega naroda, drugič, da je bil delež izseljenih Slovencev v odnosu do naroda izredno velik, in tretjič, da so se razpršili po vsem svetu. Zato je bila pomembna organiziranost stikov z njimi s strani matičnega naroda in države in ne nazadnje s strani Cerkve na Slovenskem« (Drnovšek 2002, 128).

Vidnejši člani Cerkve na Slovenskem so se pričeli intenzivno zanimati za problem izseljevanja v zadnjih letih 19. stoletja. Ko je postalo jasno, da pozivi k treznemu premisleku in nasprotovanje izseljenski evforiji nimajo velikega učinka, so se pričeli škofje in duhovniki osredotočati na versko oskrbo izseljencev, ki pogosto niso našli stika s Cerkvijo v državi gostiteljici. Poleg pastoralne oskrbe, ki je prihajala s Slovenskega, bom v tem poglavju predstavil tudi dejavnost nekaterih nemških duhovnikov, ki so posvetili veliko dela in truda vernim Slovincem.

Podobno kot prejšnje bom tudi to poglavje razdelil na tri podpoglavja, za mejnika pa vzel obe svetovni vojni. Tudi to poglavje bom osredotočil predvsem na slovensko izseljenstvo na Nemškem.

2.1 PRED 1. SVETOVNO VOJNO

Izseljevanje je bilo v skoraj vseh obdobjih označeno kot nekaj tragičnega za slovensko narodno telo, saj je v večini primerov šlo za aktivno delovno silo. Tako so predvsem na množičnih katoliških shodih »očetje naroda« svarili pred lažnimi upi in idealiziranjem tujine. Tudi katoliški časniki so sicer odsvetovali izseljevanje, a kljub temu objavljali oglase ladijskih družb, ki so prevažale izseljence v Novi svet. Najbolj odločno so odsvetovali izseljevanje na tretjem katoliškem shodu leta 1906 ter na slovensko-hrvaškem katoliškem shodu leta 1913. »Dosedanji slovenski katoliški shodi

so se izseljevanja in Rafaelove družbe dotikali le mimogrede. Toda izseljevanje narašča, kopičijo se njega posledice. Vsestransko gorje, ki ga povzroča izseljevanje, kliče po remeduri« (*Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913*, 60).

Na slovensko – hrvaškem katoliškem shodu je bila poleg kritike izseljevanja poudarjena tudi potreba po skrbi za vse tiste Slovence, ki so že odšli v tujino. Tem so priporočili vzpostavitev stika z duhovnikom v novem okolju, branje slovenskega verskega tiska, povezanost z domačo družino, zlasti pa komunikacijo z leta 1907 ustanovljeno Rafaelovo družbo (Kolar 1991, 283). » ... Družba je posredovala najrazličnejše informacije pred izselitvijo, ščitila ljudi pred zlorabami, posredovala v državnih uradih v prid priseljencem, skrbela za ohranjanje stikov med izseljenci in domovino in se trudila, da bi večje naselbine izseljencev imele slovenske duhovnike in učitelje. Izseljence je med seboj in z domovino skušala povezovati tudi s tiskom, med katerim je postal posebej pomemben Izseljenski vestnik« (Lenzenweger et al. 1999, 524).

Na katoliškem shodu leta 1913 je torej bila izražena namera, da tudi slovenska Cerkev v duhu navodil Pija X. poskrbi za duhovno oskrbo svojih izseljencev (Kolar 1991, 275). Ta je bila tedaj že vzpostavljena v ZDA, kjer so tamkajšnji katoliški krogi podpirali organiziranje narodnih župnij - po ameriških vladnih podatkih je bilo leta 1916 teh že 5660, od tega 26 slovenskih (Kolar 2001, 134). Verska oskrba slovenskih izseljencev je bila že pred vojno vzpostavljena delno še v Egiptu, med obema vojnoma pa tudi v Nemčiji, Franciji, na Nizozemskem, v Argentini in nekaterih južnoameriških državah, po 2. svetovni vojni pa tudi v Kanadi, Braziliji, Avstraliji, Veliki Britaniji ... (Kolar 1991, 295-304).

Izseljenske krščanske občine so imele v vsaki od omenjenih držav zelo specifični način življenja. V Nemčiji, kjer ima slovensko izseljenstvo že kar dolgo tradicijo, jih je bilo že pred prvo svetovno vojno preko 30.000. Največ jih je živelo na rensko-vestfalskem industrijskem območju. Tam jih je leta 1898 obiskal Janez Evangelist Krek, ki je iz Porenja poslal Slovincu več pisem, kasneje objavljenih kot »Vestfalska pisma«. Po teh pismih se je tamkajšnje slovenske skupnosti prijelo ime »vestfalski Slovenci« (Tensundern 1973, 9). Krek ima velike zasluge za »odkritje« vestfalskih Slovencev, saj so se v matični domovini dotlej zanimali v glavnem samo za ameriške Slovence. V pismih je Krek navajal, da je takrat tam živelo le 10.000

Slovencev, kar pa je malo verjetno – vse druge statistike namreč govorijo o znatno višjem številu.

Vestfalski Slovenci so se na tujem povezali v razna društva, ki so večinoma imela katoliški značaj (Dobravc 1954, 15). Najpomembnejše je bilo Društvo sv. Barbare, Bratovščina Rožnega venca (od leta 1914), pevska in glasbena društva ... (Werner 1985, 120). Pri organizaciji društvenega in verskega življenja so jim nesebično pomagali tudi nekateri nemški duhovniki, med katerimi je bilo nemalo takih, ki so se zaradi lažjega sporazumevanja naučili lepe slovenščine (npr. Viljem Köster v Hambornu, Jensker v Homberg-Hochheide ter kasnejši pomožni škof H. Baaken v Münstru). Najpomembnejša pa sta zagotovo bila August Hegenkötter v Meerbecku in Theodor Tensündern v Gladbecku. »Nemški duhovniki, ki so se šli učiti slovenščine na Kranjsko, so jim bili za dušne pastirje. Ustanavljali so razne verske družbe in bratovščine ...« (Zdešar 1975, 58).

August Hegenkötter in Theodor Tensündern sta se že kot bogoslovca pred 1. svetovno vojno seznanila z močno izseljensko skupnostjo Slovencev, ki so prišli delat na Nemško; Hegenkötterja je seznanil s slovenskimi delavci v rensko-vestfalskem industrijskem bazenu župnik Köster iz Hamborna, Tensündern pa je spoznaval slovensko skupnost v Porenju. Da bi jih razumela, sta se naučila lepe slovenščine: Hegenkötter najprej v nemškem bogoslovju, nato pri frančiškanih v Kamniku, Tensündern pa v Vipavi.

Hegenkötter in Tensündern sta potem, ko sta se naučila osnov jezika, delovala med Slovenci kot dušna pastirja, socialna delavca, prevajalca, organizatorja družabnega življenja ... Theodor Tensündern se je predstavljal kar Božidar Tensündern in s Slovenci ni hotel govoriti drugače kot slovensko. Sam o sebi je govoril, da je »Nemec po krvi, po srcu pa Slovenec« (NL 21, 1972, št. 7, 21). Janez Zdešar ga je opisal kot » ... plemenitega župnika, vedno dobro razpoloženega, ki je imel Slovence skoraj rajši kot Nemce ... Vedno in povsod je nosil posebne sorte klobuk, s širokimi krajci, in kadil izbrane, debele cigare ...« (elektronsko sporočilo Janeza Zdešarja, 17. maj 2008). Pod njegovim vplivom so se še nekateri drugi nemški duhovniki naučili slovensko - npr. Bernard Hülsmann se je naučil jezika v Budanjah pri Vipavi (NL 2, 1953, št. 1, 16).

Na območjih, kjer so delovali omenjeni duhovniki, lahko govorimo o čisto samostojnem slovenskem bogoslužju. »Po osebnih pripovedovanjih je duhovnik Tensündern iz Gladbecka sam opravljal slovensko bogoslužje v 40 družtvih 40-ih občin, seveda v časovnih presledkih; tudi pri njegovih stanovskih tovariših ta dejavnost verjetno ni bila manj intenzivna. Tako pri prvih priseljencih asimilacijskih težav na verskem področju tako rekoč ni bilo ... Razen redkih primerov, ki jih slovensko bogoslužje zaradi geografske razkropljenosti ni doseglo, se slovenskim priseljencem ni bilo treba navajati na drugačno cerkveno petje niti na pridige in drugačno maševanje; v tujini so imeli pred seboj košček domovine« (Werner 1985, 116-117).

Izseljenci na Nemškem so ostajali povezani tudi s slovensko Cerkvijo. Za veliko noč so mednje prihajali slovenski duhovniki iz domovine ter z Dunaja, kjer so študirali, obiskovali so jih slovenski škofje (Mihael Napotnik, Frančišek Sedej, Anton B. Jeglič, Andrej Karlin, Anton Mahnič ...) in jim pošiljali pastirska pisma, ki so se dotikala izseljenske problematike, o vprašanjih izseljenstva so razpravljali na sinodah, Mohorjeva družba je mednje pošiljala slovensko časopisje, saj so lastni list *Naš zvon* dobili šele leta 1925. Nekateri izmed izseljencev so se skupaj z duhovnikom Kösterjem leta 1913 udeležili 4. slovensko-hrvaškega katoliškega shoda v Ljubljani.

Zaradi opisane pastoralne in socialne dejavnosti med izseljenci v Nemčiji je postala Cerkev najpomembnejši zaviralec asimilacije Slovencev v tuje okolje (Kolar 2001, 134), saj so Slovenci dobili v cerkveni skupnosti možnost pastoralnih in družabnih dejavnosti v domačem jeziku. Nastala so prava slovenska cerkvena središča, čeprav v Nemčiji ni prišlo do ustanavljanja pravih narodnih župnij, kakršne so nastajale v ZDA in Kanadi; v Evropi se je namreč uveljavila praksa ustanavljanja pastoralnih središč, ki so bila pridružena domačim cerkvenim skupnostim in so imela na voljo njihove prostore (Kolar 2001,135-136).

2.2 MED OBEMA VOJNAMA

Če je bila slovenska Cerkev pred 1. svetovno vojno osredotočena predvsem na ameriške Slovence, se je med obema vojnoma bolj posvetila slovenskim izseljencem v Kraljevini SHS (Kraljevini Jugoslaviji) ter v zahodnoevropskih državah. »Osnovna

rdeča nit odnosa Cerkve do izseljenstva se je nadaljevala tudi v tem času: skrb za ohranitev vernosti, morale, slovenskega jezika, narodnosti in lojalnosti do priseljenjskih držav, hkrati pa dajanje pomoči odhajajočim, izseljencem v novem okolju in prizadevanja za ohranitev stikov med staro in novo domovino. Pred očmi jim je bila skrb za družino in otroke. Znova najdemo frančiškane med prizadevnimi misijonarji med izseljenci v Evropi, ko so jih obiskovali zlasti v času velike noči in okrog božiča. Na izseljenska vabila so se odzvali tudi slovenski škofje, ki so odhajali mednje, npr. Anton B. Jeglič v Nemčijo (1921), Ivan J. Tomažič v Nemčijo in na Nizozemsko (1934) itd.« (Drnovšek 2002, 136).

Pomembno vlogo je med obema vojnama odigrala leta 1927 obujena Družba sv. Rafaela, katere delovanje je po 1. svetovni vojni zamrlo. Za ponovni začetek delovanja je Družba potrebovala veliko let. »Po njeni obnovitvi v Ljubljani v letu 1927 je bil širokopotezno zasnovan cilj, da bi prosvetna društva imela odseke Rafaelove družbe v vsaki župniji, zlasti v krajih, kjer je bilo izseljevanje pogostejše. Tako bi z izseljenci navezovali stike že v domačem kraju in jih nato ohranjali tudi po njihovem odhodu. Ti pa bi si s tem pridobili oporo, kjer bi lahko iskali informacije ali se zatekali po pomoč v času stiske ... Izredno dejavnost je Rafaelova družba pokazala v letih, ko sta jo kot tajnika vodila p. Kazimir Zakrajšek in Jože Premrov. Premrov je imel vsak teden na ljubljanskem radiu oddajo o slovenskih izseljencih. Da bi bili mladi Slovenci doma bolj obveščeni o svojih rojakih po svetu, je pripravil Izseljensko čitanko. Široko zasnovano delo za izseljence bi v prihodnosti vključevalo izseljenski inštitut za preučevanje izseljenskega vprašanja ter stolico za izseljenska vprašanja na ljubljanski univerzi. Nosilka vseh dejavnosti pa bi morala postati izseljenska zbornica. Z namenom, da bi študij sistematično in celovito organiziral, je Premrov obiskal podobne ustanove v Stuttgartu, Hamburgu, Berlinu in drugod. Delo Rafaelove družbe je potekalo v okviru šolskega in socialnega oddelka ter oddelka za diasporo, propagando in verske zadeve. Načrtovali so (in delno tudi uresničili) počitnice za izseljenske otroke, izmenjavo študentov, in pripravo jezikovnih priročnikov. Med najbolj odmevnimi akcijami, ki jih je v času med dvema svetovnima vojnama pripravila Rafaelova družba, je bil prvi izseljenski kongres v Ljubljani v letu 1935 ...« (Kolar 2001, 131-132). Pomemben prispevek Družbe je bil tudi *Izseljenski vestnik* (po združitvi z duhovniškim listom *Rafael* leta 1935 z imenom *Izseljenski vestnik Rafael*),

ki je Slovence v tujini seznanjal z mrežo zaupnikov, spremembami v nemški socialni politiki, z razmerami v domovini, opozarjal na možne zlorabe v tujem okolju ... Izhajal je med leti 1931 in 1940, njegova naklada pa se je gibala med 1200 in 1500 izvodi (pred 2. svetovno vojno tudi 2000 izvodov).

Po 1. svetovni vojni se je slovenska skupnost na Vestfalskem delno razbila, saj so zaradi slabih socialnih razmer po vojni mnogi državo zapustili, nekaj jih je padlo v vojni in povojnih nemirih - Tensündern v svoji knjigi omenja na smrt obsojenega Slovenca, ki je bil v Spartakovi zvezi (Tensündern 1973, 25). Slovensko skupnost je zapustil tudi predsednik Društva sv. Barbare Vincenc Tuhtar ter predsednik Orlov, Blaž Zupančič. Ker je zato bilo društveno življenje precej prizadeto, so bila tamkajšnja slovenska društva prisiljena bolj sodelovati med seboj in z oblastjo v domovini (Dobravec 1954, 16). Na pobudo duhovnika Janeza Kalana so tako leta 1922 ustanovili Zvezo slovenskih katoliških društev sv. Barbare v rensko-vestfalskem okraju. Zveza, ki je združevala približno 20 katoliških rudarskih društev sv. Barbare ter društva rožnega venca, je imela sedež v Gladbecku, kjer se je za Slovence zelo zavzemal že omenjeni duhovnik Theodor Tensündern.

Zveza slovenskih katoliških društev sv. Barbare je bila tesno povezana tudi s Cerkvijo v domovini; leta 1921 je izseljence obiskal škof Anton Bonaventura Jeglič (prvič med vestfalskimi Slovenci že leta 1909), leta 1922 so izseljenci organizirali potovanje v domovino, leta 1923 so sodelovali na 5. katoliškem shodu v Ljubljani, leta 1924 je Tensündern odprl slovensko šolo v Gladbecku (s slovenskim učiteljem), med izseljence je prišel slovenski duhovnik Janez Kalan, leta 1928 je Tensündern organiziral obisk domovine za otroke, ki so obiskovali slovensko šolo, leta 1934 je Slovence v Vestfaliji obiskal lavantinski škof Tomažič, leta 1935 so sodelovali na evharističnem kongresu v Ljubljani ... Zveza je skrbela, da so med vestfalske Slovence v adventnem in velikonočnem času prihajali tudi slovenski misijonarji, ki so tam pridigali in spovedovali. Propagirala je tudi bralno kulturo in med izseljenci širila *Rafaela, Slovenca, Domoljuba, Bogoljuba* ... Povezanost Cerkve na Slovenskem z njenimi izseljenci v Nemčiji je utrjevalo tudi obhajanje t.i. izseljenske nedelje, ki jo je pričela Cerkev obhajati v dvajsetih letih. Takrat so bila napisana številna pastirska pisma, ki so poudarjala potrebo po skrbnem premisleku glede odhoda v tujino,

naglašala nujnost povezanosti z izseljenci, izpostavila pomen vere in verskega življenja v tujem okolju, skrb za slovenski jezik ...

Zaradi počasne in neučinkovite jugoslovanske politike pri reševanju socialnih težav izseljencev v času gospodarske krize so se v okviru Družbe sv. Rafaela pričela prizadevanja za vključevanje državnih in zasebnih ustanov v reševanje izseljenskega vprašanja. »Zlasti trideseta leta so bila bogata z delovanjem v tej smeri, čeprav so bili rezultati borni. Leta 1931 je bil ustanovljen Narodni izseljeniški sosvet, ki naj bi združeval cerkvene, narodne in kulturne može kot nosilce proučevanja in reševanja izseljenskega vprašanja. Pet let kasneje (1936) je bila rojena ideja o Slovenskem izseljenskem institutu, ki naj bi deloval pod vodstvom Družbe sv. Rafaela in s pomočjo državne finančne podpore. Ideja je le deloma zaživela v praksi. Saj so bila nerešena vprašanja kompetentnosti v odnosih med državno in zasebno sfero, hkrati pa tudi med zadolžitvami Rafaelova družbe in novo nastajajočih organizacij ...« (Drnovšek 2002, 137).

Eden glavnih razlogov za neuspeh številnih projektov v tridesetih je bilo slabo sodelovanje matične države. Kljub intenzivni in domoljubni dejavnosti Cerkve pri reševanju izseljenskih težav unitaristično in liberalno orientirane jugoslovanske oblasti njenim aktivnostim niso bile naklonjene. Tensündern v svoji knjigi omenja rudarja Pavla Bolho, ki je deloval pod vplivom in s finančno pomočjo liberalcev, propagiral »narodno usmeritev« namesto katoliške ter pričel ustanavljati unitaristično usmerjena društva, ki so se povezala v Zvezo jugoslovanskih delavskih in podpornih društev. Medtem ko je bil predsednik slednje deležen visoke finančne podpore iz domovine, je predsednik močnejše in vplivnejše Zveze slovenskih katoliških društev sv. Barbare ostajal praznih rok (*IV* 4, 1934, št. 4, 6). Na srbski unitarizem in centralizem, ki je povzročal Slovencem velike težave, so opozarjali tudi nemški mediji, ki so sicer z odobravanjem spremljali pestre slovenske pastoralne in družbene dejavnosti (pogovor z Janezom Pucljem, Ljubljana, junij 2008).

Ker so si jugoslovanske oblasti od začetka 30-ih vedno bolj očitno prizadevale, da bi dobile nadzor nad močnejšimi katoliškimi društvi v Nemčiji, so ustanovile Centralno zvezo katoliških in narodnih društev v Nemčiji. To je ustvarilo silno napetost med katoliško in unitaristično usmerjenimi društvi in vneslo tudi razdor v samo Zvezo katoliških društev sv. Barbare. »Največji dobrotniki Slovencev med

nemško duhovščino so danes razglašeni kot njih največji sovražniki ... Trideset let so delali, trpeli, žrtvovali zanje, danes pa je del članov Zveze društev sv. Barbare nahujskan proti njim. Vsilili so tem društvom nova pravila, ki so vzela vsakemu duhovniku, tudi slovenskemu, ako bi prišel v Nemčijo, vsak vpliv in vsako vodstvo ...« (Tensündern 1973, 160).

Vplivni duhovniki v Zvezi slovenskih katoliških društev (zlasti Tensündern) so po teh konfliktih v Centralni (osrednji) zvezi zavzeli jasno stališče, da ni smiselno povezovanje z društvi, ki nimajo katoliških temeljev (*JV* 5, 1935, št. 2, 5-6). Poskus skupnega nastopa obeh Zvez se je tako klavrno končal. So pa predstavniki jugoslovanskih oblasti v drugi polovici 30-ih izkoristili vsako priložnost, da so nagajali katoliškim društvom; leta 1937 so jim celo uspeli prepričati udeležbo na izseljenskem kongresu v domovini (Tensündern 1973, 161).

Kljub spremembam v jugoslovanski politiki po nastopu Milana Stojadinovića so unitaristično usmerjeni vladni predstavniki v Nemčiji očitno ohranili svoj vpliv. Tudi generalni konzul Dušan Pantić, ki je bil po Tensündernovih navedbah »hitlerjanec« (Tensündern 1973, 151), je bil zelo naklonjen jugoslovanskim unitarističnim težnjam. Pri nemških oblasteh je dosegel, da so leta 1938 Tensündernu prepovedali delovanje med Slovenci v Vestfaliji. Poleg nasprotovanja vsem katoliškim društvom je propagiral društva z izrazito jugoslovanskim predznakom. »Pantić je istega leta - 1938 – tudi dosegel, da so se nekatera slovenska katoliška društva ločila od katoliških slovenskih društev ter se preorganizirala v jugoslovanska narodna društva ... Pri novih jugoslovanskih narodnih društvih je zavel nov nacionalistični duh in jugoslovansko državljanstvo je bilo predpogoj, če je kdo hotel postati član teh društev« (Tensündern 1973, 151).

Razgibano društveno življenje (tudi hude konflikte) je končal izbruh 2. svetovne vojne; okoli 40 društev, v katere so bili povezani Slovenci, je prenehalo delovati (Jellschitsch 1961, 31). Po navedbah Ericha Wernerja je bilo ob razpustitvi slovenskih društev vanje vključenih kar 7000 moških članov (Werner 1985, 124). Številni izmed njih so bili kot sumljivi državljani aretirani in poslani v taborišča, kamor so na začetku 2. svetovne vojne poslani številni Slovenci iz okolice Krškega in Brežic, Tensündernu pa so nemške oblasti prepovedale delo med Slovenci; tudi v taboriščih jih ni smel obiskovati. To delo je namesto njega vršil Hegenkötter, ki mu je med

vojno grozil celo Dachau, ker je obiskoval Slovence v taboriščih (*NL* 21, 1972, št. 7, 21).

2.3 PO 2. SVETOVNI VOJNI

Slovenci v Nemčiji so bili po vojni povsem odrezani od Cerkev v domovini. Tudi številni slovenski duhovniki in celo ljubljanski škof so sami postali begunci. Rafaelova družba, ki je dotlej pomagala pri skrbi za izseljence, je bila razpuščena, njeno premoženje pa zaplenjeno. Ostala pa je izseljenska nedelja, ki je izseljence še vedno duhovno povezovala; najprej so jo obhajali na prvo nedeljo v adventu (Rožman 1959, 3), leta 1970 jo je slovenska škofovska konferenca predstavila na tretjo adventno nedeljo (Lenič 1970 (b), 353), danes pa jo obhaja Cerkev na Slovenskem prvo nedeljo v mesecu juliju, ko se v domovini zadržuje največ izseljencev.

Mnogi slovenski izseljenci iz Porurja in Vestfalije so se izselili v druge evropske države, v ZDA, nekateri pa so odšli v domovino. V arhivu SIM sem zasledil podatke, da so Slovenci iz Gladbecka zbrali denar za vrnitev domov in ga izročili konzulu v Düsseldorfu dr. Šoberju, ki je denar ukradel in z njim pobegnil v Francijo.¹⁶ Pa tudi mnogi izmed teh, ki so uspeli priti v Jugoslavijo, so bili nad razmerami doma razočarani in so se skušali spet vrniti v ZRN, kjer je medtem društveno življenje Slovencev povsem ugasnilo. »Po 2. svetovni vojni je društveno življenje med Vestfalskimi Slovenci prenehalo – vse je postalo tiho in mirno – nastala je huda borba za vsakdanji kruh, stanovanje, delo itd. Slovenci se za društveno življenje niso več zanimali ...« (Tensundern 1973, 169).

Duhovno oskrbo starih izseljencev in manjšega števila povojnih političnih emigrantov so prevzeli predvsem slovenski duhovniki, ki se po izpustitvi iz taborišč niso smeli vrniti domov (npr. duhovnik Franc Šeškar, domobranski kurat, ki ga je med vojno nemški okupator zaprl v Dachau). A število teh duhovnikov je vztrajno upadalo vse do leta 1958, ko je ostal v Nemčiji le še eden. Duhovniški list *Omnes unum* je leta 1954 zabeležil, da so obsežna območja, kjer je bilo med Slovenci pred 2. svetovno vojno razvito pestro društveno in versko življenje, popolnoma brez duhovnikov. »Najslabše je v tem oziru v Nemčiji, kjer je veliko število slovenskih

¹⁶ AS 1241, SIM, šk. 155, Pismo tov. Bregca in tov. ... (nečitljivo) iz leta 1952 - Nemčija , 3.

rudarjev v Porurju in Vestfaliji, a so v verskem oziru popolnoma prepuščeni sami sebi. Niti enega duhovnika ni med njimi in zato ni čudno, da so ravno ti naši izseljenci najbolj izgubljeni. Niti enega društva ne premorejo več, četudi so poprej lepo delovali na verskem in društvenem polju ter imeli lepa društva sv. Barbare ... Res je tam č. g. T. Tensündern, kateri zna dobro slovensko in se čuti po srcu Slovenca, vendar ne smemo prezreti, da je omenjeni gospod že zelo star in tudi bolan, ter da ima svojo lastno nemško faro ...« (OU 1, 1954, št. 5-6, 168).

Drug problem pri pastoralni oskrbi Slovencev v ZRN pa je bil ta, da v prvih povojnih letih še ni bilo cerkvene zakonodaje, ki bi urejala položaj izseljenskega duhovnika. Ta se je moral vzdrževati sam; poiskati si je moral stanovanje, dušnopastirski urad, se dogovarjati za uporabo cerkva, se prilagajati lokalnemu župniku ... Šele apostolska konstitucija *Exul familia (Pregnana družna)* iz leta 1952 se je lotila reševanja problematike izseljenskih duhovnikov in poudarila pravico izseljencev do verske oskrbe v svojem jeziku. Apostolska konstitucija Pija XII. je pomenila nov pristop in boljšo organiziranost Cerkve pri reševanju izseljenske problematike. Uvedla je personalno jurisdikcijo izseljenskih duhovnikov nad izseljenci in njihovimi otroci v tujem okolju (čeprav niso bili krajevni dušni pastirji, so imeli enake pravice kot oni). Delovati so morali v sodelovanju z domačimi župniki¹⁷ in z dovoljenjem krajevnega ordinarija.¹⁸ Škofovska konferenca v državi gostiteljici je poskrbela za cerkev ali kapelo, kjer je lahko manjšina opravljala bogoslužje. Delo izseljenskih duhovnikov iste narodnosti je koordiniral nacionalni direktor, ki je pod vodstvom krajevnih škofov skrbel za pastoralno oskrbo izseljencev v posameznih državah. Nad delovanjem teh narodnih misijonov pa je bdela še konzistorialna kongregacija v Rimu, ki je imela nalogo imenovati, premeščati in odstavljati izseljenske duhovnike.

Leta 1969 so bile sprejete nove smernice za delo med begunci in izseljenci (motuproprij) pod naslovom *Pastoralis migratorum cura* (Kolar 2001, 128). Novost

¹⁷ Nemška Cerkev je poudarjala, da izseljenski duhovniki ter njihovi verniki ne bi smeli biti osamljeni otoki sredi nemškega morja. *Omnes unum* je objavil povzetek nemškega lista *Nachrichten des Katholischen Auslandssekretariates*: »Vsak duhovnik, ki mu je izročena skrb za jezikovno manjšino, ni samosvoj, ampak pod vodstvom nemških krajevnih škofov ... Verniki v zdomstvu ne živijo samo v svoji narodni župniji, ampak tudi krajevni župniji v deželi, ki jih je sprejela ...« OU 18, 1971, št. 4, 26

¹⁸ Slovenski duhovniki se večinoma niso odločali za ekskardiacijo in so ostajali pod jurisdikcijo slovenskih škofov, ki so misijonarje izbrali – za delo med izseljenci pa so nato dobili še pooblastilo Svetega sedeža.

motuproprija sta bili službi narodnega direktorja, ki je vodil vse izseljenske duhovnike zunaj matične domovine ter delegatov, ki so usklajevali delo duhovnikov v posameznih državah gostiteljicah (bili so tudi vez med obema škofovskima konferencama). Krajevni škofje pa so bili v navodilu zadolženi, da za izseljence, ki bivajo na ozemlju njihove škofije, uredijo versko oskrbo v njihovem maternem jeziku (Lenič 1970 (a), 84).

Nova ureditev pa v praksi ni vedno brezhibno delovala. Dolgoletni delegat za Nemčijo, Janez Zdešar, je zapisal: »Cerkvenopravni položaj je precej zavozlan: delno so odvisni od domače slovenske Cerkve, delno od krajevnega škofa, delno od Rima, delno od nemške škofovske konference! Njih župnije – v strogem smislu niso župniki – so personalne, ne teritorialne: župljani so Slovenci, kjerkoli pač že živijo, bodisi na območju nekaj dekanatov, ene ali več škofij. Svoje kolege pri nemški škofovski konferenci zastopa delegat, eden od njih – po novih določilih – izvoljeni in od konference potrjeni zastopnik« (Zdešar 1975, 63).

Omenjena pastoralna sprememba je nekje zaživela bolj, drugje manj. V ZRN je bila uspešna, saj so škofje konstitucijo priznali kot obvezno (Zdešar 1962, 52). Izseljencem je dajala pravico, da svobodno izbirajo med svojim domačim izseljenskim duhovnikom in krajevnim župnikom. Zaradi pomanjkanja slovenskih duhovnikov v ZRN (Cerkev v domovini namreč zaradi političnih razmer doma v povojnih letih ni mogla zagotoviti slovenskih duhovnikov, ki bi šli med izseljence v Nemčijo) je bila slovenska pastoralna dejavnost osredotočena le na povojno politično in kasneje ekonomsko emigracijo; predvojna emigracija, ki je obvladala nemški jezik, se je zato oddaljila od slovenske skupnosti in se medtem že vključila v nemške župnije.

Zaradi odrezanosti duhovnikov v emigraciji od cerkvenega vodstva doma so izseljenski duhovniki vzdrževali intenzivne stike s škofom Gregorijem Rožmanom, ki je v emigraciji redno obiskoval naše izseljence. V Nemčijo je prišel leta 1957. Čeprav so izseljenci tam dobro sodelovali tudi s krajevnimi škofi (*NL* 7, 1958, št. 5, 16-17), je Rožmanov obisk zelo popestril njihovo pastoralno življenje. Sprejeli so ga Tensündern, Hülsmann in Šeškar, ki so ga spremljali med njegovim obiskom.

Med tem obiskom se je škof Gregorij Rožman lahko na lastne oči prepričal o nujnosti, da pošlje slovenske duhovnike v Nemčijo. Pomanjkanja le-teh namreč ni bilo povsod; duhovniški naraščaj ponekod, npr. v Argentini, je bil zagotovljen, saj se

je tja pred komunizmom umaknilo veliko število duhovnikov, bogoslovcev in bogoslovnih profesorjev, ki so v Buenos Airesu celo organizirali slovensko bogoslovno fakulteto (pred tem so večinoma študirali v Pragli in Brixnu). Od tam je bilo mogoče poslati slovenske duhovnike v Nemčijo, kjer jih je zelo primanjkovalo. Potreba po njih je začela ob koncu 50-ih še naraščati, saj se je začelo strmo dvigati število ekonomskih emigrantov iz Slovenije.

»Zadnje mesece se sem zateka vedno več mladih fantov, ki si žele boljšega kruha, kot ga imajo v domovini« (*NL* 6, 1957, št. 11, 15). Franjo Zorčič je v *Našo luč* zapisal, da je to tudi posledica terorja nad Cerkvijo, ki se je takrat še zaostрил. Nekateri izmed prišlekov so še bolj kot starejši izseljenci občutili problem pomanjkanja duhovnikov in v *Naši luči* pozivali, naj se jim pošlje novih duhovnikov ter predlagali boljšo organiziranost slovenskih izseljencev, pri čemer so postavljali za zgled Hrvate (*NL* 7, 1958, št. 1, 13).

Škof Gregorij Rožman je zaradi velike pastoralne potrebe leta 1958 napotil v Nemčijo duhovnika Janeza Zdešarja, ki je najprej skrbel za pastoralo med izseljenci v Oberhausnu v Porurju, kasneje pa v Münchnu. Povsod, kjer je bil, je zelo poživil družabno življenje, okrepil njihovo narodno zavest (organizirano izposojanje slovenskih knjig, sobotni tečaji za slovenske otroke, opomini staršem, naj učijo otroke slovenskega jezika ...), obnovil moralno življenje (opomini zaradi alkoholizma, nemoralnega življenja ...) in sočasno začel organizirati dušnopastirsko mrežo po vsej Zahodni Nemčiji. Svoje pastoralno poslanstvo je označil z besedami, da ne dela v »Gospodovem vinogradu, marveč v kamnolomu Gospodovem« (Žakelj 1959, 186). Nove duhovniške sodelavce je zato vabil iz Zahodne Evrope in Argentine, zadnja leta (po letu 1970, op. Emeršič) pa tudi od doma (*NL* 25, 1976, št. 5, 25).

Izseljenski duhovnik Turk Ciril je povedal, da se je v času njegovega pastoralnega delovanja v Salzburgu nanj obrnil škof Rožman in ga prosil, naj gre na pastoralno delo med Slovence v Porurju, ker Zdešar velikega območja ni mogel oskrbovati sam. Ko je Turk leta 1959 prišel v Porurje, sta si z Zdešarjem Porurje »razdelila«; Turk je pastoralno oskrboval Slovence med Essnom in Belgijo, Zdešar pa med Essnom in Dortmundom. Da bi lahko prišla v stik z njimi, sta se Ciril Turk in Janez Zdešar obrnila na urad notranjega ministrstva v zvezni deželi NordRhein Westfalen, kjer so jima napisali priporočilno pismo; z njim sta nato od prijavnih

uradov pridobila naslove slovenskih izseljencev (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).

Ciril Turk in Janez Zdešar sta tako dobila pregled nad slovenskimi izseljenci v Porurju, nato pa sta se z župniki in drugimi voditelji župnij, kjer je bivalo veliko število teh izseljencev, dogovarjala o možnosti za bogoslužje v slovenskem jeziku. Ciril Turk se spominja: »Tako sem prišel do ljudi, lahko sem jih obiskoval, se dogovoril za mašo, pošiljal *Našo luč* (skupaj s prilogo *Med nami povedano*, op. Emeršič) ... Za Slovence sem opravljal pastoralno delo, začel s šolo za otroke, prirejal razne prireditve (jesenska trgatev, pustna prireditev, prireditev ob 1. maju, tombole ...), ki so postale bolj obiskane – od 400 se je v mojem času povzpelo število obiskovalcev na okoli 800. Prvi v Nemčiji smo imeli tudi slovenske narodne noše ... Za ljudi sem prevajal dokumente (naredil izpit za tolmača in prevajalca), se zavzel zanje, če jim je nemška policija delala težave ... (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).

Pastoralna dejavnost se je v 60-ih zelo razmahnila tudi zato, ker je tedaj v Nemčijo prišlo več slovenskih duhovnikov, ki so dotlej delovali v tujini (Franc Felc, Ivan Ifko, Franček Prijatelj, Alojzij Škraba, Branko Rozman, Janez Sodja ...). Pastoralno življenje je postajalo vsako leto boljše organizirano. »Nastajala so župnišča, slovenski domovi in slovenska zatočišča, v Oberhausnu, Frankfurtu, Münchnu ...« (Zdešar 1975, 63).

Zdomske župnije so v Nemčiji delovale in še vedno delujejo precej drugače od klasičnih. Njihova prednost je v večji prilagodljivosti (maše pogosto kar v privatnih hišah), slabost pa v velikosti in razkropljenosti vernikov v večinski etnični skupnosti ter s tem povezane organizacijske težave. »Najhujše je, ker duhovnik za svoje vernike pogosto niti ne ve, kje so. Ker do naslovov navadno ne po civilni ne po cerkveni plati ni mogoče priti, se je treba zadovoljiti z najbolj primitivno metodo spraševanja posameznikov, če kdo še kje kakega rojaka pozna ... Kot neugodno se izkaže tudi to, da v zdomskih župnijah marsikatera oblika dušnopastirskega dela, ki se na rednih župnijah obnese, sploh ne prihaja v poštev, npr. vsakdanja maša za ljudi, šmarnice, sestanki, redni verouk itd. Tudi se nesorazmerje med naporom in uspehom na taki župniji prav rado spreminja v skušnjava, ali se tako delo sploh splača. Če mora duhovnik prevoziti skozi meglo, noč in snežni metež 200 km, da bo

maševal za skupino 40 ljudi, pa se te maše udeležijo le trije, pa še ti trije bolj iz simpatije do duhovnika kot iz verske vneme, potem duhovnik res ne more biti najboljše volje ...« (Zdešar 1975, 64).

Kljub številnim težavam, s katerimi so se srečevali naši emigrantski duhovniki, pa se je njihova dejavnost ob koncu 50-ih in v začetku 60-ih, kot smo že omenili, okrepila (zlasti po Zdešarjevem prihodu v Porurje leta 1958 in nato leta 1961 v München je iz objav v Naši luči mogoče razbrati razmah pastoralne in družabne dejavnosti). Poleg liturgične dejavnosti so za izseljence v ZRN pričeli prirejati številne izlete, romanja, plese, jesensko vinsko trgatve, pustno prireditve, prirejali koncerte, jezikovne tečaje, sobotne šole, organizirali vrtec, izobraževanja, potovanja, obiske drugih izseljenskih župnij ter jih o vsem tem obveščali v prilogi *Naše luči »Med nami povedano«*, ki je izhajala od leta 1958.

»Redno - to pomeni za nemške razmere vsako nedeljo do enkrat v dveh mesecih - je slovenska maša v nad 50 krajih Nemčije. Pač različno od krajev in vernosti zdomcev ... Med največjimi verskimi manifestacijami so vsakoletna binkoštna srečanja, letos že osmič. Tudi skupna romanja so že postala tradicija. Najraje poromajo v Kevelaer v severni Nemčiji in v Altötting na Bavarskem. Materinski dnevi z versko noto, pa božičnice s slovensko domačnostjo so prav tako stalen »repertoar« kakor tudi komemoracija z mašo v Dachau 1. novembra za žrtve nacizma. Domačnost in občutek skupnosti se goji tudi v shajanju po mašah. Rojaki sami si izberejo kak bližnji lokal, kamor hodijo skupaj z duhovnikom po maši na pomenek in zabavo. Zabavnost tudi pospešujejo redna miklavževanja, silvestrovanja, srečolovi, pustovanja, prvomajske prireditve, jesenske vinske trgatve, izleti in igre ... V okvirih župnij se vrše razni tečaji: pouk nemščine, predavanja s prosvetno vsebino, tečaj narodnih vezenin, tečaj za zaročence in podobno. Ponekod imajo ob sobotah otroške vrtce, kjer se otroški ansambli učijo muziciranja, slovenskih pesmic, nastopov za materinske dneve in tako naprej. Na več krajih duhovniki vzdržujejo tudi slovensko dopolnilno šolstvo: ob sobotah popoldne starši pripeljejo svoje otroke k pouku slovenščine, pa še slovenske zgodovine in zemljepisa ...« (Zdešar 1975, 66-67). Janez Zdešar je še zapisal, da je bila stroga društvena organizacija, značilna za predvojni čas, sicer v upadu, a je bilo namesto tega zaznati porast spontane družabnosti med izseljenci (Zdešar 1962, 46).

Po zaslugi izseljenskih duhovnikov je bilo družabno življenje med izseljenci v ZRN v porastu, medtem pa ne bi mogli tega trditi za duhovno življenje, saj se je v začetku 60-ih bogoslužja udeleževalo le 4 % Slovencev v ZRN, s čimer so se uvrstili na zadnje mesto v Evropi glede obiska nedeljskih maš. A ob velikem porastu števila slovenskih izseljencev v 60-ih je bilo, kljub majhni verski vnemi, vprašanje pastoralne oskrbe Slovencev zelo aktualno.

Po Rožmanovi smrti leta 1959 je postajalo vedno bolj pereče tudi vprašanje glede organiziranosti slovenskih izseljenskih duhovnikov. Novih iz domovine ni bilo pričakovati, stari so bili brez pravega vodstva, komunikacija s slovenskimi škofi pa onemogočena. Slovenski izseljenski duhovniki so se zato vztrajno obračali na papeške urade, naj jim imenujejo vrhovnega direktorja slovenskih izseljenskih duhovnikov. Januarja 1967 je papež z imenovanjem Ignacija Kunstlja ugodil njihovi prošnji, kar je poživilo pastoralno dejavnost med Slovenci v Nemčiji, ki jih je Ignacij Kunstelj večkrat obiskal (*NL* 17, 1968, št. 9, 29-32) ali pa jim pisal posebne okrožnice. Za direktorja izseljenskih duhovnikov v ZRN pa je bil imenovan Janez Zdešar iz Münchna (po izvolitvi, ki so jo opravili izseljenski duhovniki v Nemčiji, je moral dobiti tudi potrditev mandata s strani pristojnega nemškega škofa).

Tudi številni nemški škofje so se v pokoncilskem duhu zavedali pomena domačega jezika v verskem življenju in podpirali delo slovenskih duhovnikov. Leta 1968 je npr. berlinska škofija prosila Frančka Prijatelja, naj obišče Berlin in skuša urediti dušnopastirsko službo za jugoslovanske delavce; ta je med obiskom ugotovil, da je med njimi okoli 800 Slovencev (*NL* 17, 1968, št. 10, 33). Vernim Slovencem so nemški škofje ob izseljenskih nedeljah občasno namenili tudi kakšno pastirsko pismo (*NL* 20, 1971, št. 1, 2).

Slovenski duhovniki v emigraciji so bili torej vedno bolj opazni in bolj organizirani; poleg vrhovnega direktorja Kunstlja, ki je preko direktorjev po posameznih državah spodbujal pastoralno dejavnost izseljenskih duhovnikov, je imela važno mesto pri organiziranju izseljenskih duhovnikov tudi njihova revija *Omnes unum*, ki je izhajala enkrat na dva meseca. Revija je prinašala novosti iz življenja slovenskih izseljenskih duhovnikov, pisala o verskih razmerah doma, skrbela pa tudi za duhovno formacijo duhovnikov.

Zelo pomembno vlogo v življenju in delu izseljenskih duhovnikov v Evropi pa ima Zveza, v katero so se povezali - Zveza slovenskih izseljenskih duhovnikov (Evrope), kasneje imenovana Evropska zveza slovenskih izseljenskih duhovnikov. »Zveza ima svoje tajništvo in skrbi za redna zborovanja, ki so običajno spomladi in jeseni. Namenjena so seznanjanju z razmerami v Cerkvi, v domovini in študiju pastoralnih vprašanj. Svoj glas je Zveza imela v 'zaznamovani' reviji *Naša luč*, ki je od začetka petdesetih let izhajala v Belgiji, potem pa v Nemčiji in Avstriji in se nato preselila v Ljubljano. Namenjena je bila predvsem rojakom v Zahodni Evropi. Zgovorna je bila njena stalnica na zadnji strani, ki je rojake dolga desetletja spodbujala: "Na vseh uradih, kjer vas sprašujejo po narodnosti ali državnosti, povejte najprej, da ste Slovenci, potem šele, da ste Jugoslovani. Pri izpolnjevanju vseh formularjev napišite pri rojstnem kraju vedno: Slovenija-Jugoslavija." Nobena slovenska publikacija doma in ne v svetu ni ubrala takšnega tona« (Kolar 2001, 129).

Kljub povečanemu številu ekonomskih izseljencev¹⁹ in večji potrebi po novih slovenskih duhovnikih, se slovenski škofje zelo dolgo niso odločili za napotitev novih duhovnikov v ZRN. Škof Pogačnik je na očitke, da se Cerkev premalo zmeni za zdomce, odgovoril: » ... V Nemčiji in po drugih deželah, kjer so zaposleni naši rojaki, delujejo tudi slovenski duhovniki, pooblaščen od Sv. sedeža za dušno pastirstvo med njimi. Kot izseljenski duhovniki jih zbirajo k domači službi božji, jim dele zakramente in tudi veliko socialno pomagajo. Zaradi velike razkropljenosti rojakov jim tak duhovnik seveda ne more biti vedno v bližini. Rojaki naj se potrudijo, da se udeleže slovenskih božjih služb, kadar so napovedane v bližini njihovega bivališča. Drugače pa naj se udeleže katoliške božje službe v bližnji cerkvi, čeprav jim je spočetka tuja. Naši izseljenski duhovniki so neprestano na poti in preobloženi z dušnopastirskim

¹⁹ Med ekonomski emigranti, ki so pričeli v 60-ih z vsemi uradnimi dokumenti množično prihajati v ZRN, so imeli nekateri negativni odnos do politične emigracije in Cerkve, kar je vnašalo napetost in nerazumevanje v dotlej relativno homogeno slovensko izseljensko skupnost - glej 3. poglavje. Na družabnih prireditvah, ki so jih organizirali izseljenski duhovniki, je tako prišlo tudi do kakšne provokacije s strani »jugoslovanskih patriotov«, kar je *Naša luč* zabeležila že leta 1960: »Poskus, da bi prišla naša prireditelja na slab glas, se je izjalovil. Neiskreno osebo smo odkrili in tako upamo, da se kaj podobnega ne bo več ponovilo«. *NL* 9, 1960, št. 9, 14.

delom ... Prejšnja desetletja so nekateri prišli v Zahodno Evropo iz Argentine. Zdaj tega priliva ni več. Upajo, da bo kak duhovnik iz domovine prišel delovat med izseljence. Žal, nas je celo doma premalo. Enega smo pa vendarle mogli poslati. Zelo me boli, da ne moremo več storiti zanje. Morda bo mogel oditi mednje kdo izmed redovnikov. Veliko dobro delo bi to bilo« (*DRU* 19, 1970, št. 6, 6).

Dolgoletni delegat izseljenskih duhovnikov v ZRN, Janez Zdešar, je nekaj let kasneje omenil še en razlog, zakaj škofje niso pošiljali duhovnikov v tujino: »Morda je relativno kasnemu angažmaju domačih duhovnikov ... botrovalo rahlo nerazumevanje in nezaupanje. Slišati je bilo posamič, da so nekateri zdomski duhovniki nezanesljivi v cerkvenem nauku, da se nekateri vtikajo v politiko, da jim gre za denar, da je nevarnost, da se duhovno zanemarijo prevelika, in podobno ...« (Zdešar 1975, 72).

A kljub tem pomislekom je bila leta 1968 v okviru Jugoslovanske škofovske konference ustanovljena komisija za slovenske izseljence in zdomce. Za njenega prvega predsednika je bil imenovan ljubljanski pomožni škof dr. Stanislav Lenič, ki je kljub nekaterim pomislekom postal po upokojitvi Ignacija Kunstlja leta 1977 tudi koordinator (direktor) dela slovenskih dušnih pastirjev v tujini. V tem času se je pričela krepiti pastoralna skrb slovenskih škofov za izseljence; v začetku 70-ih so začeli odhajati tudi na pastoralne obiske med Slovence v ZRN (leta 1970 je npr. prvič obiskal vernike v zahodnem Berlinu Maksimilijan Držečnik, kasneje je tja pogosto pošiljal pastirska pisma, leta 1973 je prišel v Hessen mariborski pomožni škof Vekoslav Grmič, ljubljanski pomožni škof Stanislav Lenič pa istega leta v München, naslednje leto v Hessen in Nürnberg; slovenski škofje so v ZRN birmali izseljenske otroke, se udeleževali duhovniških sestankov ...). Slovenske vernike v tujini so škofje nagovarjali tudi preko valov vatikanskega radia (Kolar2001, 145).

Ker je medtem postalo jasno, da iz tujine v ZRN ne bo mogoče poslati nobenega duhovnika več (Zdešar 1975, 72), pastoralna potreba po njih pa je bila iz leta v leto večja, so škofje leta 1971 poslali v ZRN 6 duhovnikov: Jožeta Cimermana (škofije Freiburg, Trier, Speyer), Vladimirja Jereba (škofije Osnabrück, Hildesheim, severni del škofije Münster), Ludvika Rota (Škofija Köln), dr. Štefana Šteinerja (škofija Berlin), Feliksa Grma (škofije Bamberg, Regensburg, Eichstätt) in Janeza Demšarja (škofija Rottenburg), ki so skrbeli za versko življenje med Slovenci v

našteti škofijah. Leta 1972 je prišel v Köln še Jože Bucik, v Berlin Štefan Vereš, v Frankfurt Edo Škulj, leta 1973 Pavel Uršič v Oberhausen, leta 1974 Martin Mlakar v München, leta 1975 Vili Stegu v Ingolstadt, Stanko Gajšek pa v Mannheim ... Takšna je bila slika na začetku 70-ih. Kasneje so se številni izmed njih preselili, vrnili domov, na njihovo mesto so prišli drugi (v nadaljevanju naloge personalnih sprememb ne bom več omenjal). Med slovenskimi škofi pa je obveljal dogovor, da vsaj večji škofiji (Ljubljana, Maribor) vsako leto pošljeta duhovnika med slovenske izseljence (Kolar 1991, 280).

Pastorala za slovenske izseljence je bila organizirana na nacionalni in ne na državni bazi, kar pomeni, da ni bilo v zdomstvu nobenega vrhovnega urada za pastoralo Jugoslovanov, ampak posebej Slovencev in Hrvatov. S slednjimi so v prvem obdobju po vojni naši izseljenci več sodelovali (npr. skupna bogoslužja, srečanja s krajevnimi škofi ...) kot kasneje, ko so Slovenci sami zelo dobro razvili pastoralno življenje. Janez Zdešar je povedal, da je zavestno sklenil ločiti slovensko pastoralno in društveno življenje od hrvaškega. Pri nemških katoliških organizacijah je nazadnje »izposloval«, da so Slovence priznali kot samostojni subjekt (pogovor z Janezom Zdešarjem, Ljubljana, maj 2006).

Poleg slovenskih duhovnikov, ki so pomagali slovenskim izseljencem, pa je imela pomembno vlogo tudi nemška Caritas. Ta je zaposlila nekaj slovenskih socialnih delavk in delavcev (sredi 70-ih jih je bilo 7), ki so izseljencem pomagali prevajati dokumente, izpolnjevati obrazce, jih seznanjati s socialno zakonodajo, iskali stanovanja, šole, vrtce, tolmačili na sodiščih, v ambulantah ... Caritas se je brez dvoma veliko bolj intenzivno posvečala našim delavcem kot pa njihov uradni sindikat, nemška socialdemokratsko usmerjena organizacija Arbeiterwohlfahrt (*NL* 21, 1972, št. 6, 27).

Socialni delavci Caritas so sodelovali predvsem pri vzgoji in izobraževanju slovenskih otrok. Socialna delavka s. Marjana Korber je npr. organizirala slovenski vrtec, kasneje pa skupaj s sodelavci slovensko šolo v Münchnu, ki je imela tudi do 70 učencev. V šoli so se otroci učili slovenskega jezika, verouka, domoznanstva in bili vključeni v številne druge obšolske dejavnosti. »Sobotna šola je tako vzcvetela in s tem tudi tradicionalne prireditve: miklavževanje, materinski dan in šolsko-družinski izleti. Bila so nepozabna doživetja, vesela, razpoložena – počutili smo se kot ena

sama velika družina. Večkrat so bili tudi nepoznani obrazi poleg. Vsakdo je bil sprejet. Nismo se šli na te ali one, kot je bilo dolga desetletja v praksi pri državno dirigiranih društvih. Šolski programi so bili omejeni na bistvene predmete: dopolnilno znanje slovenskega jezika, zemljepisa in zgodovinske pomembnosti (nobenega NOB-ja) Slovenije, verouk in petje ... Ker je bilo otrok precej, je bila potreba po učiteljskem kadru več kot potrebna. Vrsto let so vztrajali poleg duhovnikov socialni delavci, pa tudi vedno znova prostovoljni delavci, ki so čutili, da to pomoč zmorejo in jo nudijo učencem« (Grojzdek 2004, 15).

Poleg karitativne dejavnosti pa je Katoliška cerkev v Nemčiji dejavno pomagala tudi pri integraciji tujih delavcev – tudi Slovencev – v nemško okolje ter se zavzemala za njihove pravice. »Binkoštno ekumensko srečanje 1971 v Augsburgu je osvetlilo življenje in zahteve tujih delavcev v Nemčiji bolj kot vse druge uradno statistike. Tednik *Publik*, glasilo nemških škofov, redno obvešča javnost s podatki iz življenja gastarbeiterjev ... Katholisches Büro v Bonnu ima redne seje, iz katere soudeleženci – Nemci in Nenemci – zveznemu parlamentu in vladi stavijo vedno nove pobude, predloge in kritiko ...« (Zdešar 1972, 14).

Ko je začel ob koncu 80-ih komunistični režim tudi vidno razpadati, katoličani pa so postajali bolj samozavestni v dialogu z oblastjo (glej 4. poglavje), se je lahko Cerkev na Slovenskem začela še bolj organizirano in formalno posvečati svojim vernikom v tujini. 13. marca 1990 je Slovenska škofovska konferenca ustanovila Katoliško središče za Slovence po svetu. »Središče je imelo nalogo navezati stike s slovenskimi skupnostmi po svetu in na temelju učenja Cerkve pomagati pri njihovem povezovanju z domovino in Cerkvijo. Nato je bila leta 1991 obnovljena Rafaelova družba, ki je prevzela naloge Središča in dodala še nove oblike sodelovanja s slovenskimi izseljenci« (Kolar 2001, 133).

3 NADZOR »LJUDSKE OBLASTI« NAD SLOVENSKO CERKVIJO V ZRN

V osrednjem poglavju bom predstavil različne oblike pritiskov, s katerimi so poskušali predstavniki domače, komunistične oblasti, nevtralizirati vpliv slovenskih duhovnikov v Zvezni republiki Nemčiji (ZRN) na tamkajšnje slovenske izseljence. Bojazen oblasti, da bodo predstavniki slovenske Cerkve v ZRN vplivali na oblikovanje politične opozicije, ki bi utegnila ogroziti »ljudsko oblast« v domovini, je bila popolnoma neracionalna, saj peščica slovenskih duhovnikov ni imela večjega političnega vpliva – a iskanje pravih in namišljenih sovražnikov je očitno bila stalna praksa domačega totalitarnega režima. Zanj so prav slovenski duhovniki v ZRN predstavljali hrbtenico politične emigracije.²⁰

V prvem podpoglavju bom najprej kratko predstavil odnos komunistične oblasti do slovenskih izseljenskih duhovnikov in zanimanje za njihovo dejavnost, v drugem razmere, v katerih so delovali slovenski izseljenski duhovniki po podpisu t.i. beograjskega protokola, v tretjem pa nekatere poskuse povojnega vnašanja razdora v vrste katoliških duhovnikov (diferenciacija), pri čemer bom predstavil tudi nekatere organizacije, ki so »kolaborirale« z oblastjo pri tem početju. V četrtem podpoglavju bom nazadnje opisal še pritiske komunistične oblasti na verski list *Naša luč*, ki ga je kar 27 let urejal slovenski izseljenski duhovnik v ZRN, Branko Rozman.

3.1 ZANIMANJE JUGOSLOVANSKE KOMUNISTIČNE OBLASTI ZA DELO SLOVENSKIH DUHOVNIKOV V NEMČIJI

Ker je bila povojna oblast prepričana, da je izseljevanje pojav preteklosti,²¹ se v povojnih letih ni dosti zanimala za izseljence, ampak se je intenzivno lotila projekta repatriacije, ki ga je vodila posebna državna komisija za repatriacijo. Za večino izseljencev, ki ni kazala želje po vrnitvi v komunistično Jugoslavijo, oblast ni kazala

²⁰ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 10. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, 24.2.1977, 37.

²¹ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 1.

velikega zanimanja. Skrb za te izseljence je leta 1951 prevzel Komitet za socialno staranje.²²

Precej let so si tako oblastniki zatiskali oči pred dejstvom, da izseljevanje ni ponehalo, ampak se je celo iz leta v leto krepilo in to kljub vladnim poskusom, da ta trend ustavi, zlepa ali zgrda. Ob koncu 50-ih je tudi njim postalo jasno, da zaradi neugodnih gospodarskih razmer doma izseljevanja na Zahod (zlasti v ZRN), ki sicer ni bilo v čast »deželi delavcev«, ne bodo mogli popolnoma ustaviti. Zato so skušali analizirati vzroke izseljevanja (Toš et al. 1973), da bi ga lahko vsaj zmanjšali, obenem pa so se pričeli osredotočati na nadzor nad izseljenci.²³

Kako natančno so nadzorovali življenje Slovencev, ki so odhajali v tujino, nam pove podatek, da se v nekdanjem arhivu Republiškega sekretariata za notranje zadeve, ki ga sedaj hrani AS, nahajajo podatki za okoli 70.000 emigrantov (Repe 2003, 8), čeprav je bilo precej gradiva Udbe kasneje uničenega (Mamić 2008). Znotraj te mase emigrantov je oblast - podobno kot v domovini - pričela izvajati proces diferenciacije na »naše« in »sovražnike«. Tako kot prebivalci Socialistične republike Slovenije, so bili torej tudi slovenski emigranti v ZRN (in drugod v tujini) razdeljeni na »partijska nebesa« in »partijski pekel«. V prvo skupino je spadala zlasti ekonomsko, v drugo pa politično motivirana emigracija.

Komunistična politična oblast je v želji, da sprejemljivo ekonomsko emigracijo obvaruje pred »kvarnim vplivom« politične, v tujini – največ v ZRN – pospešeno ustanovljala jugoslovanske klube, pošiljala tja socialne delavce in režimski tisk (Fras 1969, 358), personalno krepila konzularna predstavništva (*RG* 18, 1971, št. 4, 6), nadzorovala početje vidnejših političnih emigrantov - po mnenju oblastnikov so bili to predvsem duhovniki, ki so ostali v povojni okupirani in razdeljeni Nemčiji edina opora slovenskim izseljencem.²⁴ Tem duhovnikom je komunistična oblast vedno glasneje

²² AS 1241, SIM, šk. 85, Svet za izseljenska vprašanja 1966-1968, Informacija o problemima iseljeničke službe.

²³ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 2-4.

²⁴ V ZRN sta bila po mnenju komunističnih oblastnikov leta 1970 najaktivnejša emigrantska duhovnika: Zdešar dr. Janez, roj. 19. 5. 1926 v Ljubljani, živi v ZR Nemčiji. Pobegnil je ob osvoboditvi kot belogardist. Vseskozi deluje sovražno, v zadnjem času zlasti med delovno silo. Pred leti je organiziral Organizacijo slovenskih protikomunistov v ZRN. Turk Ciril, roj. 23. 5. 1927 v Ratju pri Žužemberku, živi v ZR Nemčiji. Pobegnil je ob osvoboditvi kot belogardist. Vseskozi je aktiven v emigrantskih organizacijah, v zadnjem času zlasti med delovno silo ... Šturm et al. 2003, 125.

očitala, da skušajo z aktivnostmi med izseljenci v ZRN kompenzirati svojo šibko avtoriteto v domovini, ustvariti vtis moči in z zavzetim delom prikazati, da so jugoslovanske družbene organizacije popolnoma nedejavne v odnosu do izseljencev.²⁵ Po izgubi političnega vpliva v domovini so po mnenju komunistov skušali okrepiti politični vpliv v tujini. Tej politični emigraciji so izrekli očitek: »Z reševanjem delavcev, rešuje samo sebe.«²⁶

Ob naraščanju števila ekonomskih izseljencev v šestdesetih se je krepil strah komunistične oblasti, da bi utegnili duhovniki v ZRN, kamor je odšlo največ jugoslovanske ekonomske emigracije, s svojo aktivnostjo vplivati tudi na razpoloženje politično indiferentnih emigrantov in na njihov odnos do Jugoslavije.²⁷ »Fizično odsotnost slovenske politične emigracije v evropskem prostoru nadomešča s svojo aktivnostjo predvsem duhovniška emigracija, obremenjena s hipoteko narodnega izdajstva ter močno okrepljena z deležem slovenskih duhovnikov na pastoralnem delu v tujini.«²⁸ Oblast doma je bila vedno bolj prepričana, da je Cerkev edina sposobna izpeljati proces povezovanja emigrantskih skupin²⁹ in postati zibelka opozicije, ki bo prepoznala različne oblike kratenja človekovih pravic v Jugoslaviji in ne bo več sprejemala totalitarne indoktrinacije (*NL* 25, 1976, št. 8, 33).

Da bi »zaščitila« delavce in jim »pomagala v boju s sovražnimi političnimi vplivi«³⁰, se je pričela komunistična oblast osredotočati na dejavnost katoliških duhovnikov ter skušala zmanjšati njihov ugled in vpliv. V medijih doma jih je ostro napadala (Pirkovič 1973, 16), ob obiskih domovine zasliševala, v ZRN motila cerkvene prireditve (*NL* 9, 1960, št. 9, 14), ovirala pastoralno in drugo dejavnost s tem, da je v času maš prirejala svoje dejavnosti (pogovor z Brankom Rozmanom, Ljubljana, april 2006 in *NL* 22, 1973, št. 6, 33), preprečevala ali pa vsaj nadzorovala stike med duhovniki v ZRN in duhovniki ter škofi v domovini, ker se je bala širjenja »prevratniških idej« domov ... Posebej pa je bila v odnosu do slovenskih duhovnikov v ZRN in drugod po Evropi pozorna na:

²⁵ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, 10. seja KO za vprašanje naših delavcev v tujini, 2.

²⁶ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, 10. seja KO za vprašanje naših delavcev v tujini, 5.

²⁷ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 3. seja Komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, 16. 5. 75, 17.

²⁸ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 44.

²⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 65.

³⁰ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, 10. seja KO za vprašanje naših delavcev v tujini, 2.

- aktivnosti duhovnikov v okviru ZSIDE (Zveza slovenskih izseljenskih duhovnikov v zahodni Evropi), ki je dvakrat letno pripravljala srečanja slovenskih izseljenskih duhovnikov iz evropskih držav. Na sestankih so duhovniki govorili skoraj izključno o aktualnih pastoralnih vprašanjih (voditelj sestanka - izvoljeni predsednik ZSIDE - je duhovnike seznanil s personalnimi spremembami v izseljenstvu, predstavil pastoralno dejavnost v preteklem polletju, povabil udeležence, da poročajo o pastoralnem življenju v svojih izseljenskih skupnostih, o organizaciji slovenskega dopolnilnega pouka, o svojem socialnem položaju, jih povabil k sooblikovanju *Naše luči* ... Sestanki ZSIDE so bili deležni velike pozornosti komunistične oblasti, saj so tako dobili informacije o finančnem položaju izseljenskih duhovnikov, o sporih med duhovniki in o njihovih odnosih z laiki, o vplivu politične emigracije, o uredniški politiki *Naše luči*, o zadržanju posameznih duhovnikov do režima doma ... Uradni zapisniki teh sestankov so bili navadno bistveno krajši od tistih, ki jih je pridobila UDBA (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006 in primer v prilogi).
- sodelovanje slovenskih duhovnikov z organizacijo Cerkev v stiski (Kirche im Not). Organizacija je bila ustanovljena leta 1947, njeno poslanstvo pa je bila materialna skrb za številne duhovnike, ki so pribežali iz držav za železno zaveso ter finančna pomoč duhovnikom, ki so ostali za njo. Sčasoma je organizacija razširila področje dela in se usmerila tudi v organizacijo kongresov (v Königsteinu pri Frankfurtu, kjer je imela organizacija svoj sedež) in tiskanje publikacij, kjer so prikazovali položaj Cerkve v komunističnih deželah (*NL* 13, 1964, št. 8, 31). Organizacija je imela svoje podružnice v številnih državah po svetu.³¹ V 50-ih so se njenih kongresov udeleževali tudi nekateri slovenski izseljenski duhovniki v ZRN, v 60-ih pa v vedno večjem številu tudi tamkajšnji izseljenski laiki. Udeleženci kongresov so postali bolj pozorni na nedemokratske razmere v domovini in še bolj odločno odgovarjali na razne klevete o politični emigraciji (*Žakelj* 1954, 8-9) ter v *Naši luči* in drugih emigrantskih glasilih opozarjali na številne krivice, ki so se zgodile izseljencem

³¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 583.

ob obiskih doma (zaplembe potnih listov, avtomobilov, zavrnitve na meji ...). Slovenska komunistična oblast se je zanimala za aktivnosti Cerkve v stiski in preko tajne službe zbirala informacije o višini finančne pomoči, ki so jo od organizacije dobili slovenski duhovniki.³²

- tradicionalna binkoštna srečanja kot najbolj množične prireditve, ki so jih slovenski duhovniki organizirali za izseljence. Prvo tovrstno srečanje je bilo organizirano pri Trubarjevem grobu v Derendingenu leta 1967. Pobudo zanj so dali Janez Zdešar, Franček Prijatelj in Ciril Turk, ki je imel do leta 1977 glavno vlogo pri organizaciji srečanj. Srečanja so potekala v različnih mestih v Nemčiji (Wernau, Stuttgart, Böblingen, Göppingen in Sindelfingen), po letu 1977 pa le še v Düsseldorfu (prvič je tam potekalo vzporedno srečanje že l. 1975). Binkoštnih srečanj se je udeleževalo zelo veliko število izseljencev – v Böblingen jih je leta 1971 prišlo kar 2700. Komunistično oblast doma so množična srečanja zbadla v oči, vendar jih niso mogli preprečiti; poskus organiziranja paralelnega srečanja Slovanov v Böblingenu leta 1970 se ni obnesel (*ML* 19, 1970, št. 7, priloga in pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).
- različne oblike vzgojno-izobraževalnih dejavnosti (pouk nemščine, predavanja s prosvetno vsebino, sobotni otroški vrtci, različni izobraževalni tečaji, sobotni dopolnilni pouk slovenščine, zgodovine in zemljepisa ...). V nalogi ta vidik ni podrobneje predstavljen – dokumenti, ki osvetljujejo zanimanje komunistične oblasti za omenjeno dejavnost slovenskih duhovnikov, se nahajajo v različnih fondih Arhiva Slovenije (RK SZDL, SIM, RSNZ...), pa tudi v arhivu ZSIDE, do katerega pa avtor ni imel dostopa.
- kulturne in zabavne prireditve (srečolovi, pustovanja, prvomajske prireditve, jesenske vinske trgatve, miklavževanje, silvestrovanje, izleti ...)
- pisanje *Naše luči* (glej poglavje 3.5)

V nadaljevanju bom natančneje predstavil različne metode, s katerimi je jugoslovanski komunistični aparat omejeval in oviral razvejano in raznoliko dejavnost slovenskih katoliških duhovnikov v tujini. Pomembna prelomnica pri tovrstnih

³² AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 612.

prizadevanjih, ki je delno vplivala tudi na odnos jugoslovanske Cerkve do izseljenskih duhovnikov, je bil t. i. beograjski protokol, ki se je med drugim osredotočil tudi na problem politične emigracije. Ker je bila po mnenju komunistične oblasti prav »duhovščina na čelu političnih protidržavnih gibanj in skupin«³³, bom posledice protokola - zlasti za izseljenske duhovnike v ZRN - natančneje osvetliti.

3.2 SLOVENSKI DUHOVNIKI V ZRN PO PODPISU PROTOKOLA

Leta 1966 je bil v Beogradu podpisan sporazum med Svetim sedežem in SFRJ, ki ni bil niti konkordat niti dvostranska pogodba. T. i. beograjski protokol je bil v bistvu le izjava obeh podpisnic, v kateri SFRJ na podlagi ustave zagotavlja Cerkvi svobodo pri opravljanju verskih obredov, priznava Vatikanu jurisdikcijo nad duhovnimi zadevami v jugoslovanski Cerkvi ter daje Svetemu sedežu svobodo pri imenovanju škofov in jim omogoča nemoteno medsebojno komunikacijo.

Na drugi strani pa se je v dokumentu Sveti sedež zavezal, da duhovniki ne bodo izkoriščali vere v politične namene in se bodo pri svojem delu držali verskih okvirov, Sveti sedež pa bo na opozorilo jugoslovanske vlade preučil vse pojave terorizma in nasilja, v katere bi bili vpleteni duhovniki ter ukrepal v skladu s kanonskim pravom (Pangerl 1991, 247). Po mnenju nekaterih emigrantskih duhovnikov je slednjo točko (§2.) že ob začetku pogajanj vsilila Rankovičeva politična struja (*NL* 15, 1966, št. 7, 3).

Po prepričanju jugoslovanske oblasti je predstavljal podpis protokola velik politični uspeh Jugoslavije, saj je Cerkev morala priznati realnost socialistične družbene ureditve, priznala jugoslovansko zakonodajo in odrekla podporo tistemu delu sovražne politične emigracije, ki je zagovarjal terorizem, poleg tega pa je podpis pospešil tudi diferenciacijo emigracije (prim. Šturm et al. 2003). V arhivu KOVS se nahaja dokument iz leta 1967 z naslovom Evolucija odnosov med Jugoslavijo in Sveto stolico po drugi svetovni vojni. Na zadnji strani dokumenta je napisan seznam koristi, ki jih je Jugoslaviji prinesel protokol. Med njimi je zapisano tudi: »Onemogočanje

³³ AS 1211, KOVS, šk. 53, Poročila Komisije za verska vprašanja, CK, SZDL, 1953-1970, 26.11.1969, 28-29.

naše klerikalne emigracije ter praktična politična likvidacija emigracije.«³⁴

V Nemčiji je kot odgovor na sklenitev protokola izšel spis *Premišljevanja o protokolu* neznanega avtorja, čeprav je komunistična oblast v domovini pravilno domnevala, da je bil avtor dr. Janez Zdešar (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006). Spis je kot glavno hibo protokola izpostavil pomanjkanje recipročnosti. Vatikan se je namreč zavezal, da vera ne bo zlorabljena v politične namene, jugoslovanska oblast pa se ni zavezala, da se ne bo vmešavala v cerkvene. Prav tako je bila za emigrantske duhovnike žaljiva predpostavka glede sodelovanja pri političnem terorizmu, saj slovenski duhovniki vanj niso bili nikoli vpleteni, kar je priznavala tudi oblast (prim. Šturm et al. 2003). Tudi ločitev med Cerkvijo in državo je po mnenju pisca zagovarjala komunistična oblast le tedaj, ko ji je to ustrezalo (v nasprotnem primeru bi morala uveljaviti ločitev tudi glede CMD, ki je posegalo tako v cerkveno kot tudi v družbeno sfero).³⁵

Medtem ko je Cerkev v domovini pozdravljala beograjski protokol, so bili izseljenski duhovniki v ZRN bolj zadržani; v *Naši luči* so načelno dokument sicer pozdravili, pri tem pa poudarili, da je država s protokolom zagotovila Cerkvi le tiste pravice, ki so že bile zapisane v ustavi. »Katoličani in katoliška Cerkev torej konkretno z Beograjskim zapisnikom zaenkrat nismo ničesar pridobili niti v svojih bistvenih zahtevah (vzgoja mladine in zlasti vzgoja duhovniškega in redovniškega naraščaja, kar predpostavlja ali vrnitev zaplenjenih ali gradnjo novih hiš, verski tisk, versko šolstvo, verske organizacije in zlasti gradnjo novih cerkva) ...« (*NL* 15, 1966, št. 7, 2).

Čeprav so emigrantski duhovniki priznali, da je bil prvi korak do vzpostavitve normalnih razmer s podpisom protokola narejen,³⁶ je pisec zgornjega članka poudaril, da je s podpisom največ pridobila Jugoslavija, saj je dobila » ... dragoceno priznanje od najvišje moralne avtoritete, od Vatikana, kar ji bo seveda dobro služilo tako na domačem kakor na mednarodnem političnem polju ...« (*NL* 15, 1966, št. 7, 2). Režimska Rodna gruda je zelo hitro pristavila: »Protokol o pogovorih med predstavniki Jugoslavije in Svete stolice je sprožil v svetu močan odmev. To je bilo

³⁴ AS 1211, KOVS, šk. 137, Evolucija odnosov med Jugoslavijo in Sveto stolico, 15.

³⁵ AS 1211, KOVS, šk. 56, RSNZ 1968, Dejavnost slovenske katoliške Cerkve v razdobju junij 1966-1967, 1-2.

³⁶ AS 1211, KOVS, šk. 53, Poročila komisije za verska vprašanja, CK, SZDL, 1950-1973, Nekateri aspekti stanja in delovanja verskih skupnosti v Sloveniji, 29.

prvič, da vrh univerzalne katoliške cerkve tako ureja odnose s socialistično deželo, ki jo s tem priznava kot družbeno in politično resničnost ...» (Gorjan 1966, 216).

Kljub različnim mnenjem in mešanim občutkom glede prihodnjih odnosov med Cerkvijo in državo pa so sčasoma na obeh straneh uvideli, da jim protokol ni prinesel pričakovanih koristi. V arhivu KOVS se nahaja dokument, ki navaja nekaj »neuspehov« ene in druge strani ob podpisu protokola. Med neuspehi vladne strani je navedeno tudi, da ji ni uspelo paralizirati duhovniške emigracije,³⁷ čeprav so na začetku pogovorov med Svetim sedežem in jugoslovansko vlado vladni pogajalci postavili tudi zahteve, da škofje predajo jugoslovanskim oblastem seznam emigrantskih duhovnikov, njihove naslove, opis njihove dejavnosti, njihove funkcije v emigrantskih organizacijah, jim onemogočijo vpliv na duhovnike doma, da se škofje distancirajo v odnosu do duhovnikov-političnih emigrantov ...³⁸

Omenjene zahteve – zlasti zadnja – v tej obliki niso prišle v končno besedilo protokola, saj se je oblast zadovoljila z zagotovili Svetega sedeža, da bo nastopal proti konkretnim deliktom emigrantskih duhovnikov³⁹ in vplival na katoliško emigracijo, da ne bo ovirala odnosov med Cerkvijo in državo v SFRJ.⁴⁰ Pisec članka z naslovom Vatikan in Jugoslavija je v *Naši luči* pravilno predvideval, da je prišlo do nekaterih neformalnih dogovorov med Jugoslavijo in Svetim sedežem (*NL* 15, 1966, št. 7, 2). V okvir teh dogovorov je spadalo tudi vprašanje duhovniške emigracije; čeprav je besedilo protokola izrecno sploh ne omenja, je oblast kljub temu kasneje izkoriščala ta dokument kot argument tako v napadih na emigrantske duhovnike, ki jim je očitala politizacijo pastoralnega dela, kot tudi na škofe, ki jim je očitala pretesne kontakte z duhovniki, ki so bili politični emigranti.

Zdi se torej, da je vzpostavitev dialoga med Cerkvijo in državo po podpisu protokola imela - vsaj kar se tiče odnosa med škofi in izseljenskimi duhovniki - neugodne posledice za slovensko Cerkev v tujini. Komunistična oblast je zabeležila: »Zaradi zahteve slovenskih škofov, naj se emigrantska duhovščina izogiblje

³⁷ AS 1211, KOVS, šk. 136, Kratka informacija o podpisu protokola.

³⁸ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, škatla 9, Informacije o vzpostavitvi stikov SFRJ-Vatikan I. 1964 ter AS 1211, KOVS, šk. 136, Razgovori SFRJ-Vatikan 1963-1964, Seznam jugoslovanskih zahtev med pogajanj, 2-3.

³⁹ AS 1211, KOVS, šk. 136, SFRJ-Vatikan, Informacija o zaključku razgovorov med predstavniki SFRJ in Vatikana z dne 11.6.65, 7.

⁴⁰ AS 1211, KOVS, šk. 136, SFRJ-Vatikan, Kratka informacija o zaključnih razgovorih za vzpostavitev odnosov med SFRJ in Vatikanom, 3.

direktnega sovražnega delovanja prosti SFRJ, so le-ti prišli v spor z enim delom konzervativnih emigrantskih duhovnikov ... Iz tega verjetno tudi izvira sedanja usmeritev slovenskega cerkvenega vodstva glede dušebrižništva med našo delovno silo v inozemstvu, ker zaenkrat nimajo namere, da bi med njo pošiljali duhovnike iz Slovenije, ampak hočejo disciplinirati emigrantske in izseljeniške duhovnike, ki jih je precej v tujini, da bi delovali po navodilih in v soglasju s slovenskimi škofi.«⁴¹

Ljubljanski pomožni škof Stanislav Lenič, ki je bil pri jugoslovanski škofovski konferenci odgovoren za slovenske izseljence, je moral po podpisu protokola največkrat dajati odgovor zaradi aktivnosti duhovniške emigracije.⁴² Komunistična oblast mu je namreč očitala, da Cerkev ne naredi dovolj v smeri »umiritve« emigrantskih duhovnikov in se pri tem sklicevala na dogovore iz protokola. Leta 1970 je proti stikom slovenske Cerkve z »belogardisti« v tujini ostro nastopil tudi kasnejši slovenski predsednik Milan Kučan.⁴³

Posebna »pozornost« komunističnega vrha pa je veljala vrhovnemu direktorju slovenskih dušnih pastirjev v zdomstvu, msgr. Ignaciju Kunstju. Oblast je odločno zahtevala njegovo zamenjavo z nekom iz domovine,⁴⁴ kar pa so zavračali izseljenski duhovniki, ki so se bali, da bi bil tak naslednik preveč pod vplivom režima.⁴⁵ Leta 1971 so izseljenski duhovniki pristali na kompromis: vodja izseljenskih duhovnikov bi lahko bil škof Lenič iz matične domovine, zunaj pa bi imel svojega namestnika, ki naj bi bil po mnenju večine Janez Zdešar.⁴⁶ Ker je Kunstelj nadaljeval s svojim delom tudi v letu 1972, so se ob pogostem sklicevanju na vsebino protokola okrepile zahteve oblastnikov po njegovi zamenjavi.⁴⁷ Pomožni škof Lenič je na vprašanje, zakaj ga že ne zamenjajo, odgovoril, da tega ne morejo, saj bi v tem primeru sprožili plaz nezadovoljstva in odstopov med izseljenskimi duhovniki.⁴⁸ Še pogostejši izgovor škofa Leniča pa je bil, da cerkveno vodstvo v Sloveniji nima celovite in dokončne

⁴¹ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 24, Aktivnost notranjega sovražnika in delo SDV SRS, 25.9.1969.

⁴² AS 1211, KOVS, šk. 110, Zabeležka o razgovoru s pom. škofom dr. Leničem, dne 22.12.1971, ter AS 1211, šk. 110, Zabeležka z razgovora dne 20. 9. 1973, 2.

⁴³ AS 1211, KOVS, šk. 54, Informacije raznih ustanov, Povzetek razprave na republiškem aktivu o razmerju med samoupravno socialistično družbo in cerkvijo z dne 2. 2. 1970.

⁴⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 274.

⁴⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 255.

⁴⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 255.

⁴⁷ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 274.

⁴⁸ AS 1211, KOVS, šk. 110, Zabeležka o razgovoru s pomožnim škofom dr. Stankom Leničem, 22. 12. 1971, 2.

jurisdikcije nad izseljenskimi duhovniki.⁴⁹ Tudi Kunstelj je škofom v domovini svetoval, »naj vsakega, ki bi ga nadlegoval s tem vprašanjem, napoti na kongregacijo v Rim.«⁵⁰ Oblast je tovrstne argumente izpodbijala s sklicevanjem na *Navodilo za pastoralno oskrbo izseljencev (Pastoralis migratorum cura)*, s katerim je Sveti sedež leta 1969 prenesel del pristojnosti v zvezi z izseljenci na domači episkopat.⁵¹

Vprašanje imenovanja vrhovnega direktorja izseljenskih duhovnikov se je v sedemdesetih zelo zaostrovalo. Direktor izseljenskih duhovnikov v Avstriji je še leta 1977 (tega leta je Kunstelj dokončno odstopil s položaja vrhovnega direktorja) v pismu Leniču zapisal, naj v primeru, če sam ne bo zasedel tega mesta, skrbno izbere človeka, ki ga bodo Rimu predlagali za položaj vrhovnega direktorja (če bi namreč upoštevali predloge verske komisije in na ta položaj imenoval oblasti odgovarjajočo osebo, bi bila lahko le-ta popolnoma nesprejemljiva za večino izseljenskih duhovnikov in bi vnesla mednje razdor).⁵² Končno je bil kljub raznim pomislekom za generalnega direktorja imenovan škof Lenič, ki so mu pomagali zastopniki (delegati) po posameznih državah (v Nemčiji je bil to Janez Zdešar, dolgoletni predsednik ZSIDE).

Tudi nadškof Jožef Pogačnik, ki je bil zlasti v zadnjih letih škofovske službe precej lojalen do oblasti (Kvaternik 2003, 91), je v letih po podpisu protokola pogosto zagotavljal, da bo pomirjevalno vplival na izseljenske duhovnike,⁵³ da emigrantska duhovščina ne bo imela večjega vpliva na izseljence,⁵⁴ glede stikov s politično emigracijo pa je predsedniku KOVS zagotovil, da jih cerkveno vodstvo nima.⁵⁵ Ko je leta 1965 obiskal v Londonu Ignacija Kunstlja, je uradno odpotoval tja na povabilo škofa iz Liverpoola. Tam se je srečal z Janezom Zdešarjem, Antonom Sterletom, Nacetom Čretnikom in drugimi emigrantskimi duhovniki, na katere je po mnenju UDBE deloval pomirjevalno in emigrante zelo razočaral s svojimi izjavami (zlasti z izjavami, da doma vladajo

⁴⁹ AS 1211, KOVS, šk. 6, Odnosi med samoupravno socialistično družbo in RKC v SRS z dne 3. 3. 1976, 77.

⁵⁰ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 274.

⁵¹ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, 10. seja KO za vprašanje naših delavcev v tujini, 6.

⁵² AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 546-547.

⁵³ AS 1211, KOVS, šk. 6, Zabeležka o razgovoru z nadškofom dr. Jožefom Pogačnikom, 3. 9. 1970, 2.

⁵⁴ AS 1211, KOVS, šk. 6, Poročilo o odnosih med samoupravno socialistično družbo in verskimi skupnostmi (predvsem RKC) v SRS za obdobje 1976-7, 10. seja, 11.

⁵⁵ AS 1211, KOVS, šk. 110, Zabeležka o razgovoru z ljubljanskim nadškofom dr. J. Pogačnikom, 16. 7. 1970, 1.

zakonitost in red, da naj pridejo mirno na obisk domov in da se bo slovenski jezik kmalu stopil s srbohrvaškim, kar pa ne predstavlja velike škode za Slovenijo).⁵⁶

Zahtevam, naj vplivajo na emigrantsko duhovščino, so bili izpostavljeni tudi drugi škofje,⁵⁷ zato so bili v stikih z vidnejšimi političnimi emigranti zadržani. Ko je bil na primer škof Držečnik leta 1965 v Rimu, se je srečal z emigrantskim duhovnikom Nacetom Čretnikom, ki ga je povabil med izseljence v Francijo. Držečnik je vabilo sicer sprejel, a je postavil pogoj, da ga tja povabi eden od pariških škofov.⁵⁸

Pritisk na slovenske škofe v zvezi s politično emigracijo je torej bil največji sredi 70-ih. Morda je na to vplivala zahteva ZKJ, ki je na seji 5. 11. 1973 sklenila, naj Zvezni sekretariat za zunanje zadeve oblikuje delovno telo, ki bi spremljalo aktivnosti verskih skupnosti.⁵⁹ Zatem so se zelo okrepili tudi pritiski slovenskega komunističnega vrha. Predsednik Izvršnega sveta skupščine SRS Andrej Marinc je leta 1975 od slovenskih škofov zahteval, da se še odločneje distancirajo od politične emigracije in zmanjšajo njen vpliv v pastoralnem delu med izseljenci (dokument naprej navaja, da so škofje že sprejeli nekatere ukrepe v tej smeri).⁶⁰ Z vprašanjem izseljenske Cerkve se je v sedemdesetih letih intenzivneje ukvarjala tudi Koordinacijski odbor za vprašanje naših delavcev v tujini, ki je deloval v okviru republiške konference SZDL.⁶¹ Janez Zdešar je ta čas označil kot leta največjega pritiska tudi na emigrantske duhovnike (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006).

Sedemdeseta leta pa niso bila samo leta hudih pritiskov, ampak tudi leta okrepljene misijonarske dejavnosti v ZRN. Do te je prišlo zaradi velikega naraščanja slovenskih ekonomskih emigrantov v ZRN ob koncu šestdesetih, kot je bilo opisano v prejšnjem poglavju. Slovenska Cerkev je zaradi pomanjkanja duhovnikov težko zbrala dovolj misijonarjev (*DRU* 19, 1970, št. 6, 6). Slovenska javnost je bila o tem napak informirana: Jak Koprivc je npr. 30. 7. 1969 v uvodniku *Dela* zapisal, da je » ... Cerkev na hitro samo v eno zahodnonemško mesto izvozila 8 duhovnikov z nalogo, da skrbe za jugoslovanske delavce ... Cerkev in sovražne emigrantske skupine na

⁵⁶ AS 1931, RSNZ, Specialni bilten DV, 1965, 410 (mfž).

⁵⁷ AS 1211, KOVS, šk. 6, 5. seja Komisije SRS za verska vprašanja, 17. 6. 1975, 2.

⁵⁸ AS 1931, RSNZ, Specialni bilten DV, 1965, 410 (mfž).

⁵⁹ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, 10. seja KO za vprašanje naših delavcev v tujini, 6.

⁶⁰ AS 1211, KOVS, šk. 6, 5. seja Komisije SRS za verska vprašanja, 17. 6. 1975, 2.

⁶¹ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, Vabilo na 3. sejo koordinacijskega odbora za vprašanje naših delavcev v tujini, dne 17. 5. 1974 ob 8. uri, Delovanje klera na naše delavce v tujini.

zahodu so zasule naše ljudi s preko sto različnimi listi ...« (Koprivc 1969, 1). Čeprav so bile Koprivčeve trditve delno izmišljene in zelo pretirane, pa lahko iz njih razberemo bojazen komunističnega sistema pred delom katoliških duhovnikov.

Podpis protokola komunističnemu aparatu ni dajal vzvoda, s katerim bi omejevali pošiljanje katoliških duhovnikov med izseljence, so ga pa skušali izkoristiti v tej meri, da bi vplivali na izbiro duhovnikov, poslanih v tujino. Verska komisija je s sklicevanjem na protokol od škofa Leniča zahtevala, da se z njo posvetuje glede predstavitev in nastavitev duhovnikov v inozemstvu.⁶² Škof Lenič je zato imel težko nalogo,⁶³ saj je bilo pri izbiri potrebno upoštevati tako mnenje izseljenskih duhovnikov kot tudi predstavnikov oblasti, ki je v duhu politike diferenciacije upala, da se bo v ZRN (in tudi drugam) napotilo »ljudske duhovnike«, ki bodo ustrezali njenim merilom.

3.3 DIFERENCIACIJA

Komunistična jugoslovanska oblast je po 2. svetovni vojni skušala uničiti Cerkev in krščanstvo. To so skušali narediti z ubijanjem in zapiranjem duhovnikov, sistematičnimi medijskimi napadi na Cerkev, ustrahovanjem in pritiski na verne laike, odvzemom gospodarskih virov za preživetje (nacionalizacija in agrarna reforma) ... A kljub temu intenzivnemu pritisku na Cerkev je oblast kmalu ugotovila, da Cerkev ostaja »hrbtenica opozicije« (Raušl 1999, 60). Oblast se je zato kmalu pričela posluževati bolj prefinjenih pritiskov na Cerkev. Med sestankom CK ZKS leta 1948 najdemo zanimivo navodilo Borisa Kraigherja, naj se s Cerkvijo, ki jo je imenoval »najmočnejšo in najbolj udarno silo reakcije«⁶⁴, ne spopada frontalno, ampak svetuje:

»...Proti duhovščini se moramo boriti s trdovratno in vztrajno ideološko borbo. Napačno je misliti, da bomo dosegli nekaj z administrativnimi ukrepi. Tudi ni treba misliti, da bo prišel čas, ko bomo duhovnike preko noči spravili v koncentracijska taborišča ali ne vem kam. Do tega časa ne bomo tako kmalu prišli. Do tega časa

⁶² AS 1211, KOVS, šk. 6, Zabeležka o razgovoru z nadškofom dr. Jožefom Pogačnikom (3. 9. 1970), 2.

⁶³ AS 1211, KOVS, šk. 6, Poročilo o odnosih med samoupravno socialistično družbo in verskimi skupnostmi-predvsem RKC-v SRS za obdobje 1976-77, 10. seja, 10.

⁶⁴ AS 1589/III, CK ZKS, šk. 3, a.e. 219, 14. 12. 1948, 13.

bomo prišli, ko bomo iz množic izruvali religiozne korenine ..., ko se bodo množice izolirale od duhovščine. Poleg izoliranja duhovščine od mase je treba vprašanje duhovščine zreducirati na izrazito versko vprašanje ... Da bi to dosegli, moramo predvsem razbiti cerkev kot enotno organizacijo, moramo doseči diferenciacijo v cerkvi sami. Doseči moramo borbo v vrstah samih duhovnikov. Tako, da se bodo duhovniki sami med seboj začeli tolči na diskusijah o posameznih vprašanjih.«⁶⁵

Diferenciacije komunistična oblast ni izvajala le med duhovniki na jugoslovanskem državnem ozemlju. Ker se je velik del duhovnikov umaknil v tujino in tam po mnenju UDBE ves čas deloval kot povezovalni element med najrazličnejšimi skupinami emigrantov,⁶⁶ se je oblast bala krepitve politične emigracije. »Delovanje Cerkve zunaj meja je intenzivno. Prvo obdobje po vojni je bilo skrajno sovražno. Preko političnih emigrantskih organizacij je bila duhovščina na čelu protidržavnih gibanj in skupin.«⁶⁷ S povečevanjem števila »Gastarbeiterjev« v 60-ih se je strah pred »kvarni vplivom« izseljenskih duhovnikov še okrepil. RSNZ je npr. leta 1969 zabeležil pojav organizacije »Mladoslovenci« v Nemčiji, ki naj bi imela politično-prosvetni značaj z elementi separatizma in so jo vodili duhovniki Škraba Lojze, Zdešar Janez, Turk Ciril in Ifko Ivan (*DEM* 13, 2008, št. 12, 4).

Prav tako zaskrbljujoče je bilo za Partijo dejstvo, da je bila slovenska Cerkev, ki jo je Partija imenovala hrbtenico opozicije, tudi po 2. svetovni vojni najbolj dejavna ustanova na področju oskrbe izseljencev in je zato uživala njihovo naklonjenost ter krepila vpliv. »Del emigrantske duhovščine vodi mimo emigrantskih organizacij povsem svojo in zakulisno politiko ter prevzema iniciativo neuspelim laičnim emigrantskim skupinam ...« (Šturm et al. 2003, 125). Komunistična oblast si je zato zastavila za cilj, da vpliv izseljenskih duhovnikov oslabi, jih oddalji od izseljencev (vsaj ekonomskih) in se sama vrine na njihovo mesto. Da bi lažje in hitreje dosegla ta cilj, je morala najprej poznati razmere med izseljenskimi duhovniki.⁶⁸

Nadzor komunistične oblasti nad izseljenskimi duhovniki se je začel z zbiranjem podatkov o njihovem številu, območju pastoralne dejavnosti, njihovem zadržanju do jugoslovanskega režima, o učinkih njihove »antipropagande« na

⁶⁵ AS 1589/III, CK ZKS, šk. 3, a.e. 219, 14. 12. 1948, 14.

⁶⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1978, 24 (mfž).

⁶⁷ AS 1211, KOVS, šk. 53, Poročila komisije za verska vprašanja, CK, SZDL, 1953-1970, 26. 11. 1969, 28.

⁶⁸ AS 1211, KOVS, šk. 6, Delovanje slovenske RKC med izseljenci in zdomci (12.seja), 3-15.

izseljence ...⁶⁹ Sledila so navodila, kako omejiti vpliv izseljenskih duhovnikov. Med predlogi najdemo: pritisk na slovenske škofove, naj »disciplinirajo« emigrantsko duhovščino,⁷⁰ diplomatski namigi Vatikanu, naj vpliva na delovanje emigrantskih duhovnikov,⁷¹ predvsem pa povečan vpliv oblastnih struktur v Sloveniji na šolanje in izbiro v tujino namenjenega duhovniškega kadra,⁷² s čimer bi vnesli med duhovnike v tujini neenotnost. Prav diferenciacija je bila glavna metoda za slabljenje duhovniške emigracije,⁷³ saj se oblast nasilnejših metod, ki se jih je posluževala doma, v tujini ni mogla.⁷⁴

Med izseljenskimi duhovniki se je torej pričela vršiti delitev na »partijska nebesa in partijski pekel«. Oblast je prvo skupino duhovnikov tolerirala in preko Verske komisije podpirala njihovo imenovanje na mesto izseljenskih duhovnikov, na slednje pa izvajala različne oblike pritiska, jim očitala povezave s tujimi tajnimi službami, sodelovanje z najbolj reakcionarnimi družbenimi silami, sovražni odnos do domovine ...⁷⁵ Časopis *Frankfurter Allgemeine Zeitung* je na primer zabeležil, da je domača komunistična oblast izvajala zelo hud pritisk nad slovenskim duhovnikom, ki se je po petih letih pastoralnega dela vrnil iz ZRN v Jugoslavijo. Ker je očitno spadal v »drugo skupino«, so ga doma čakala zaslišanja in očitki o sodelovanju s sovražno emigracijo. Ko teh pritiskov ni več zdržal, se je umaknil nazaj v tujino (*NL* 25, 1976, št. 7, 12). Zaradi bojzani pred tovrstnimi pritiski ter zasliševanji in zavrnitvami na meji, so se številni izseljenski duhovniki zavestno izogibali vidnejših političnih emigrantov.⁷⁶

Emigrantski duhovnik Janez Zdešar je partijsko politiko do emigracije opisal z besedami: »Spreti škofove, duhovnike, vernike in redovnike med seboj, posebej pa ločiti škofove od Vatikana, duhovnike od škofov, vernike od duhovnikov ...« Predvsem pa so izvajali diferenciacijo na »stare in mlade«. V prvi skupini so prevladovali

⁶⁹AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Informacija o delovanju slovenske duhovščine na področju severnega Porenja in Vestfalije (25. 2. 1976), 1-7.

⁷⁰ AS 1211, KOVS, šk. 6, Zabeležka o razgovoru z nadškofom dr. Jožefom Pogačnikom z dne 3. 9. 1970, 2.

⁷¹ AS 1211, KOVS, šk. 8, Seja zvezne verske komisije, 25. 11. 1963.

⁷² AS 1211, KOVS, šk. 14, Seja zvezne verske komisije, 26. 5. 1976.

⁷³ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Podatki o duhovnikih slovenske RKC v inozemstvu in njihovi aktivnosti, september 1978.

⁷⁴ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, Vabilo na 3. sejo koordinacijskega odbora za vprašanja naših delavcev v tujini, 17. 5. 1974 ob 8. uri, priloga.

⁷⁵ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, 10. seja KO za vprašanje naših delavcev v tujini, 2.

⁷⁶ AS 1931, RSNZ, Specialni bilten DV 1961, 366-367 (mfž).

politični, v drugi ekonomski emigranti. »Mlade (duhovnike, ki so bili napoteni v tujino, op. Emeršič) so doma hvalili, da so v redu, da pa se naj pazijo Zdešarja, ker ta pa da je nevaren. Pa tudi med nas (emigrantski duhovniki, op. Emeršič) so vnesli nekaj tega razdora ... « (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006).

Takšni pritiski so torej slabili dotlej enotno izseljensko duhovščino. Začela so se trenja, kar je bil tudi glavni cilj komunistične oblasti. Med duhovnike »starejše« in »mlajše« generacije se je zasejalo takšno nezaupanje, da se je v Nemčiji porodila celo misel, da bi ustanovili 2 slovenski duhovniški društvi. Zdi se, da je Janez Zdešar pravočasno opazil nevarnost. »Ciril Turk je nekoč predlagal, da bi imeli 2 duhovniški društvi v Nemčiji, pa sem mu rekel, to pa ne, saj bi s tem naredili točno to, kar si je Partija želela« (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006).

Partiji je sicer uspelo med duhovnike v Nemčiji vnesti nekaj nezaupanja, ni pa ji uspelo ločiti njihovih vrst, preprečiti širjenja njihovega tiska in izvajanja drugih aktivnosti med izseljenci. »Pošiljanje duhovnikov med Slovence na začasnem delu v tujini je sprožilo diferenciacijo med duhovščino zunaj. Prišlo je do diferenciranih stališč glede neverske aktivnosti med Slovenci, glede stikov z diplomatskimi in drugimi predstavniki SFRJ v tujini, do emigrantskega tiska itd. Vendar emigrantska duhovniška struktura še vedno pritiska na duhovnike iz tujine k širjenju emigrantsko-verskih publikacij (predvsem *Naša luč*), k organiziranju necerkvenih aktivnosti in k vključevanju v Zvezo slovenskih izseljenskih duhovnikov v zahodni Evropi ZSIDE)«. ⁷⁷

Do okrepljene diferenciacije je prišlo po sklenitvi beograjskega protokola leta 1966 (glej poglavje 3.2). Če je komunistični oblasti ustrezalo, se je v pogovorih s cerkvenim vrhom pogosto sklicevala na protokol, ki ga je na eni od sej KOVS označila za prelomnico, ki je povzročila » ... novo razdelitev sil tudi med politično in duhovniško emigracijo po svetu. Pred katoliško emigracijo se je postavilo vprašanje; sprejeti protokol in spremeniti svoj odnos do Jugoslavije ali pa ostati na sovražnih pozicijah ...«⁷⁸ Po mnenju KOVS je na sovražnih pozicijah ostala manjšina. V njihovem arhivu se nahaja dokument z naslovom Kratka informacija o podpisu protokola, v katerem so vso emigrantsko duhovščino prišteli k nasprotnikom protokola. »Na tej široki osnovi je treba vršiti nadaljno diferenciacijo med tistimi duhovniki, ki so za

⁷⁷ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Povezovanje hierarhije RKC z emigrantsko duhovščino in delovanje nekaterih organizacij, 12.

⁷⁸ AS 1211, KOVS, šk. 6, 12. seja komisije za verska vprašanja SRS, 7. 3. 1973, 1.

sodelovanje z oblastjo in tistimi, ki nasprotujejo normalizaciji odnosov. Med nasprotnike sporazuma lahko štejemo duhovniško emigracijo ...»⁷⁹

Do večje diferenciacije je ob koncu 60-ih in v začetku 70-ih prišlo tudi v okviru ZSIDE, za katero se je komunistična oblast še posebej intenzivno zanimala. V poročilu predsedniku CK ZKS beremo: »Zveza vključuje 33-35 članov – rednih udeležencev spomladanskega in jesenskega letnega srečanja, vključeni so tudi tisti mlajši slovenski duhovniki, ki so jih slovenski škofje v zadnjih letih poslali na delo med slovenske delavce na začasnem delu v deželah Z. Evrope. V ZSIDE, sprva izrazito protikomunistični in protisocialistični organizaciji, kjer so emigrantski duhovniki razpravljali in načrtovali predvsem o sovražni protijugoslovanski aktivnosti in propagandi, je prišlo do prvih sprememb po letu 1970. Tedaj je resneje začel v okviru ZSIDE nastopati dr. Štefan Steiner, ko je delal med zdomci v Z. Berlinu, ki je na sestankih ZSIDE načentjal resne polemike o umestnosti nadaljnje sovražne aktivnosti emigrantskih duhovnikov proti SFRJ. Steinerjevo delo na tem področju je nadaljeval Štefan Vereš (prav tako delal v Z. Berlinu) – pri tem je užival vso podporo vodstva mariborske škofije ter skušal pritegniti tudi druge slovenske duhovnike, ki so bili poslani v tujino iz domovine. Pri tem je deloma uspel. Ta prizadevanja oz. nastopanja proti sovražni protikomunistični aktivnosti slovenskih emigrantskih duhovnikov je pripeljala do določene diferenciacije duhovnikov v okviru ZSIDE ter v širšem okviru in tudi do določenega nezaupanja emigrantske duhovščine do duhovnikov, ki prihajajo iz domovine. Emigrantska duhovščina zato zdaj teži, da vsaj ohrani svoje pozicije, če jih že ne more krepiti. V tem kontekstu težijo po ohranitvi nekaterih cerkvenih centrov (München, Stuttgart, London, Pariz) kot še naprej izrazito emigrantsko usmerjene (izolirajo ali odstranijo vsakega duhovnika, ki pride v te centre iz domovine) ter s podaljševanjem mandata sedanjemu vodstvu ZSIDE onemogočajo zasedbo položajev posameznikom iz vrst mlajše duhovščine oz. tistih, ki prihajajo iz domovine.«⁸⁰

Komunistični oblastniki niso skrivali zadovoljstva nad dejstvom, da so po podpisu protokola zlasti nekateri mlajši duhovniki kazali večjo naklonjenost domači oblasti. »Večina teh duhovnikov je jugoslovanskih in slovenskih patriotov in so skupaj

⁷⁹ AS 1211, KOVS, šk. 136, Kratka informacija o podpisu protokola, 3.

⁸⁰ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Podatki o duhovniki slovenske RKC in njihovi aktivnosti, 11.

z našimi organiziranimi silami iz domovine veliko prispevali k temu, da ima emigrantska duhovščina vedno manjši vpliv na naše delavce.«⁸¹ Prav tako so l. 1975 zabeležili, da »zaradi nastale diferenciacije emigrantska duhovščina še vedno z nezaupanjem gleda na duhovnike iz domovine kot jugoslovanske eksponente, čeprav jim v zadnjem času ne poskušajo več vsiljevati svoje sovražne poglede do oblasti v domovini.«⁸² V gradivu SIM pa najdemo podatek, da so nekateri mlajši duhovniki v ZRN, med njimi Štefan Vereš, v prvi polovici 70-ih omenjali možnost, da zaprosijo pri Svetem sedežu za posebnega zastopnika, pod katerim bi se glede odnosa do domovine lažje »distancirali od emigrantske duhovščine ...«⁸³

Diferenciacija med obema skupinama duhovnikov je prišla najbolj do izraza ob polletnih srečanjih ZSIDE. Na sestankih so se najbolj kresala mnenja glede (ne)sodelovanja z učitelji in društvi, ki so bili pod okriljem matice. Nekateri mlajši duhovniki v ZRN (npr. Ludvik Rot, Jože Bucik, Vili Stegu ...) so tako v 70-ih pričeli z njimi sodelovati. Komisija za verska vprašanja je npr. leta 1977 zabeležila, da katoliška skupnost v Berlinu pod vodstvom Antona Štekla intenzivno sodeluje z oblastmi v domovini.⁸⁴ Že istega leta pa je na jesenskem sestanku ZSIDE proti sodelovanju s predstavniki oblasti odločno nastopil Janez Zdešar.⁸⁵ Poročevalec »Kamninar« je predstavnikom tajne policije povedal, da je moral Uršič Pavel celo zapustiti Nemčijo, ker je prišel v spor z Janezom Zdešarjem in Cirilom Turkom, ki sta mu očitala pretesne stike s slovenskimi klubi in celo SDV.⁸⁶ Na njegovo mesto je takrat prišel Janez Pucelj, sedanji predsednik ZSIDE (pogovor z Janezom Puceljem, München, junij 2008).

Diferenciacijo in razdor je skušala oblast vnesti tudi v odnos med slovenskimi škofi in emigrantskimi duhovniki, zato je stike med njimi ostro kritizirala in zavirala (glej poglavje 3.2). Z zadovoljstvom je na eni strani zabeležila, kako nekateri

⁸¹ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 10. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, 24. 2. 1977, 37.

⁸² AS 1589, CK ZKS/IV, šk. 265, a.e. 813-816, 31. seja IK predsedstva CK ZKS (26. 5. 1975), Problematika v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini - varnostna problematika zdomstva, 9.

⁸³ AS 1241, SIM, šk. 129, Poročilo o obisku na prireditvi Slovenskega športnega in kulturnega društva Bled v Essnu, 2.

⁸⁴ AS 537, RK SZDL, šk. 639, a.e. 1353, Življenje in delovanje slovenske katoliške skupnosti v Berlinu, 30. 1. 1977,3.

⁸⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 565.

⁸⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 739.

emigrantski duhovniki kritizirajo lojalni odnos nadškofa Pogačnika do oblasti in mu očitajo, da »nadškofije ne vodi on, ampak verska komisija«, ⁸⁷ na drugi strani pa zapisala Pogačnikovo pripombo, da je skupaj z ostalimi škofi zavrnil podelitev nazivov monsignorjev nekaterim emigrantskim duhovnikom, da ne bi vzbudil slabe volje pri domačih oblasteh. ⁸⁸ Tudi v mariborski škofiji je pod Grmičevim vplivom prevladal negativni odnos do emigrantskih duhovnikov, zlasti do dolgoletnega vrhovnega direktorja izseljenskih duhovnikov, msgr. Ignacija Kunstlja. ⁸⁹ Celo cerkveni tisk v Sloveniji je oblast zlorabljala za svoje načrte; za uvodnik *Družine* ob 30-letnici »osvoboditve« je KOVS zapisala, da bi ga veljalo » ... še nadalje politično eksploatirati med drugim tudi za diferenciacijo med vodstvom RKC v Sloveniji ter našo politično emigracijo ...« ⁹⁰

Emigrantski duhovniki so bili pogosto razočarani nad držo svojih predstojnikov v odnosu do oblasti. UDBA je zabeležila, da so sredi 60-ih skušali doseči postavitve svojega škofa, ki bi mu bila odgovorna vsa emigracija, a nadškof Pogačnik tem načrtom ni bil naklonjen; ob stikih z emigrantskimi duhovniki je poudarjal, da so pod njegovo jurisdikcijo in so zato z ozirom na razmere doma dolžni spoštovati oblast, opustiti politično delovanje in hujskanje proti režimu ter delovati le na verskem področju. ⁹¹

Kljub opisanim nesporazumom in manjšim sporom med škofi in duhovniško emigracijo pa vnos večjega razdora ni uspel, saj so škofje ostali povezani z izseljensko Cerkvijo (glej 2. poglavje) in bili previdno bolj ali manj naklonjeni tudi duhovnikom, ki so bili politični emigranti. Po pisanju KOVS slovenski škofje, zlasti nadškof Jožef Pogačnik, » ... sramežljivo obsojajo delovanje ekstremne emigracije, obenem pa dajejo pristanek za razne funkcije in imenovanja emigrantskih duhovnikov ...« ⁹² Leta 1973 je KOVS zabeležila: » ... Poleg teh stikov je katoliška emigracija povezana tudi s slovenskim verskim tiskom, kjer skušajo sami sebe (ali pa kdo drug)

⁸⁷ AS 1211, KOVS, šk. 56, RSZN 1968, Dejavnost slovenske katoliške cerkve v razdobju junij 1966-1967, 2.

⁸⁸ AS 1211, KOVS, šk. 110, Zabeležka razgovora dne 20. 9. 1973 z ljubljanskim metropolitom dr. J. Pogačnikom, 3-4.

⁸⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 274.

⁹⁰ AS 1211, KOVS, šk. 6, Ocena odnosov med samoupravno socialistično družbo in cerkvijo v SRS v zvezi z uvodnikom v *Družini* ob 30-letnici osvoboditve in zmage nad fašizmom, 2. 6. 75, 4.

⁹¹ AS 1931, RSNZ, Specialni bilten DV, 1965, 213 (mfž).

⁹² AS 1211, KOVS, šk. 54, Seja predsedstva CK ZKS (5.4.1968), Dejavnost slovenske KC v razdobju junij 1966-67, 7.

predstaviti v čimbolj pozitivni luči. "Družina" na strani "Naši na tujem" redno prinaša informacije, članke, poročila, reportaže o katoliški emigraciji. Revija slovenskih škofov "Cerkev" je celotno številko 1-2 (1972) odstopila najbolj ekstremnim emigrantskim duhovnikom, ki so po cerkvenem pravu tako imenovani nacionalni vodje dušnega pastirstva po različnih državah. Ti so se na široko razpisali o svojem "dušnopastirskem delu" med našimi izseljenci in zdomci. To so samo nekatere oblike stikov in sodelovanja. Koliko je še drugih številnih stikov, razgovorov in pismenih kontaktov med duhovniki izseljenci - emigranti ter predstavniki slovenske cerkve niti ni bilo možno evidentirati.«⁹³

Nadzor nad slovenskimi izseljenskimi duhovniki v tujini je zaradi širjenja pastoralne in socialne dejavnosti v sedemdesetih postajal vedno težji.⁹⁴ Zdi se, da je nevtraliziranje cerkvenega vpliva v nemškem okolju bil za komunistično oblast bolj trd oreh, kot so si bili pripravljeni priznati, saj tudi med njimi ni bilo vedno enotnega stališča, kakšen odnos natančno zavzeti do duhovniške emigracije. Strinjali so se pa glede diferenciacije na »ljudske in sovražne duhovnike«. V zapisniku seje komisije SRS za verska vprašanja z dne 6. 2. 1974 je zapisano, da je bila diferenciacija določena za »bistveno postavko Komisije do RKC.«⁹⁵ V tem duhu so tolerirali ali pa celo občasno pohvalili in nagradili tiste katoliške misijonarje, ki se niso angažirali pri »sovražni« dejavnosti katoliške politične emigracije.⁹⁶ KOVS je leta 1986 zabeležila: »... nekateri slovenski duhovniki so prejeli priznanja SIM za delovanje v korist slovenskega jezika in kulture med izseljenci. Po drugi strani pa še naprej obstaja problem aktivnosti slovenskih političnih emigrantov iz vrst (zlasti starejših) duhovnikov.«⁹⁷

Še v zadnjih letih pred padcem totalitarnega komunizma so torej oblastniki v emigrantskih duhovnikih videli grožnjo, diferenciacija pa je bila do padca komunizma glavna metoda, s katero so jo skušali oslabiti. Neosnovani strah pred politično emigracijo v ZRN in predvsem njeno hrbtenico, ki naj bi jo predstavljali maloštevilni emigrantski duhovniki, je ostal stalnica v odnosih med Cerkvijo in državo tudi v osemdesetih letih, dokler se ni na političnem prizorišču zgodilo prav tisto, na kar je

⁹³ AS 1211, KOVS, šk. 6, 12. seja komisije za verska vprašanja SRS, 7. 3. 1973, 3.

⁹⁴ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 13. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom naših delavcev v tujino, 10. 3. 1978.

⁹⁵ AS 1211, KOVS, šk. 6, 1. seja komisije za verska vprašanja, 6. 2. 1974, 3.

⁹⁶ AS 537, RK SZDL, šk. 618, a.e. 1285, Vabilo na 3. sejo koordinacijskega odbora za vprašanja naših delavcev v tujini, 17. 5. 1974 ob 8. uri (priloga).

⁹⁷ AS 1211, KOVS, šk. 137, Kratek pregled zadnjih dogodkov s cerkvenega področja z dne 19. 5. 86, 3.

politična emigracija računala. Ko sem Janeza Zdešarja vprašal, kako se je počutil ob svojem prvem prihodu v domovino po padcu komunističnega režima, je kratko odgovoril: »To je bil občutek zmage, da smo vzdržali vsa ta leta ...« (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006).

3.4 ORGANIZACIJE, KI SO »KOLABORIRALE« Z LJUDSKO OBLASTJO PRI DIFERENCIACIJI IN NASILJU NAD CERKVIJO

»Negativni vplivi med naše delavce prihajajo tudi iz vrst sovražne emigracije, ki po eni strani poskuša v svoje organizacije vključiti naše delavce, po drugi pa ustvarjati med njimi nezadovoljstvo do naše samoupravne socialistične družbe. Neposredni vpliv in dejavnost slovenske politične emigracije na naše delavce se zapaža tudi preko slovenske duhovniške emigracije ... Ugotavlja se, da se emigrantska duhovščina angažira med delavci v naslednjem: širjenje sovražnega emigrantskega tiska in drugih emigrantskih publikacij, sovražnega verskega tiska, bodisi da nastopajo kot distributerji ali izposojevalci v čitalnicah dušno-pastirskih uradov, v poizkusih, da bi organizirali dopolnilni pouk za otroke slovenskih delavcev, otroške vrtce in veroučne ure v slovenskem jeziku, z aktivnim delovanjem v slovenskih društvih in klubih, kjer poizkušajo uveljaviti svoje klerikalne težnje, v organiziranju kulturno prosvetnih dejavnosti, športnih dejavnosti in srečanj naših delavcev, v organiziranju praznovanja verskih cerkvenih praznikov in raznih romanj.«⁹⁸

Nenadno zanimanje za izseljence ni bilo posledica dobre volje vladajoče elite, ki je bila v prvih povojnih letih do izseljencev povsem indiferentna, ampak posledica strahu pred krepitvijo Katoliške cerkve med izseljenci. To je bil in do konca ostal glavno gibalno partijske politike do izseljencev v Nemčiji (in tudi drugod). Kot rešitev pred nevarnostjo »katoliške indoktrinacije« je Zveza komunistov Slovenije predlagala intenzivnejšo skrb za izseljence, saj je po njenih ugotovitvah Cerkev pritegnila največ izseljencev tam, kjer ni bilo »naših klubov in združenj«.⁹⁹ Zato je oblast pozivala k ustanavljanju klubov in skupin, ki bi med izseljenci širili pozitiven odnos do SFRJ, podpirala je širjenje režimske literature, spodbujala konzularna predstavništva k

⁹⁸ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 3. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom naših delavcev v tujino, 16. 5. 1975, 17-18.

⁹⁹ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 12. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom naših delavcev v tujino, 2. 11. 1977, 61.

učinkovitejši agitaciji med izseljenci,¹⁰⁰ ustanovila je komite za zunanja migracijska gibanja, ki je obravnaval problematiko izseljencev (*RG* 16, 1969, št. 7-8, 281), s podobnimi vprašanji pa se je redno ukvarjalo tudi predsedstvo in izvršni odbor Socialistične zveze Slovenije (*RG* 16, 1969, št. 7-8,281) ...

Skupino ekonomskih in predvojnih levo usmerjenih emigrantov je začela oblast nagrajevati z materialnimi in kulturnimi dobrinami: preko SIM jih je zalagala s svojimi publikacijami, jim prirejala športne, kulturne in zabavne prireditve, zanje ustanavljala klube in društva,¹⁰¹ jim nudila štipendije, vabila poletne jezikovne tečaje v domovino ... (Pogačnik 1984, 107). Predvojno ekonomsko emigracijo, ki je bila pod vplivom Cerkev, in politično emigracijo, ki je zase uporabljala pojem »zdomci«, pa je oblast medijsko prezrla,¹⁰² ovirala njihovo dejavnost (pogovor z Brankom Rozmanom, Ljubljana, april 2006) ter jim preprečevala obiske v domovini. Takšno diferenciacijo na »slabe emigrante« in »dobre emigrante« je načrtno izvajala s pomočjo UDBE,¹⁰³ SIM,¹⁰⁴ jugoslovanskih klubov (*NL* 35, 1986, št. 5, 34), konzularnih predstavništev (Drnovšek 1998, 235), preko v tujini zaposlenega profesionalnega komunističnega kadra,¹⁰⁵ preko jugoslovanskih socialnih delavcev, zaposlenih pri tujih organizacijah - v ZRN zlasti pri Arbeiterwohlfahrt (Kavčič 1971, 36)...

Vse omenjene službe so namreč bile pod vplivom jugoslovanske oblasti, ki je skušala nadzorovati vse javno življenje doma in v satelitskih organizacijah v tujini. Naštete službe ter njihov nadzor nad emigranti bom - s poudarkom na slovenskih duhovnikih v ZRN - v nadaljevanju natančneje predstavil.

¹⁰⁰ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 22, Neki bezbednostni aspekti u vezi sa boravkom naših građana u zapadnim zemljama, december 1967.

¹⁰¹ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 10. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom naših delavcev v tujino, 37.

¹⁰² V *Slovenskem koledarju*, ki ga je izdajala SIM, je bila npr. politična emigracija le nekajkrat bežno omenjena, navadno pa je bila njena dejavnost prezrta, ali pa negativno predstavljena. Šele leta 1990 zasledimo pozitivni premik ob objavi članka Andreja Rota, *Domovina in eksil*.

¹⁰³ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 24, RSNZ, Aktivnost notranjega sovražnika in delo SDV SRS, 29. 9. 1969, 3-4.

¹⁰⁴ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 6. seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom naših delavcev v tujino, 14. 11. 77.

¹⁰⁵ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 388, a.e. 2809, Seja komisije za aktivnost ZK v zvezi z odhodom naših delavcev v tujino, 17. 9. 1976.

3.4.1 UDBA

Avgusta 1941 je Komunistična partija ustanovila VOS (Varnostnoobveščevalno službo), ki je v septembru pričela s prvimi akcijami. Do konca leta je bilo likvidiranih okoli 100 Slovencev, ki so jih komunisti smatrali za politične nasprotnike (Griesser-Pečar 2005, 377). Med likvidiranimi antikomunisti so bili tudi duhovniki in sodelavci katoliških organizacij.

Leta 1944 se je VOS priključila novoustanovljeni OZNI (Oddelek za zaščito naroda); agenti VOS so imeli ključno vlogo pri izobraževanju agentov OZNE, ki se je sistematično vršilo od marca 1944 do maja 1945 (Griesser-Pečar 2005, 394-395). Eden izmed odsekov OZNE je bil zadolžen za inozemstvo, čeprav je bila glavna pozornost njenih agentov takrat namenjena »notranjim sovražnikom«. Pred koncem vojne je imela OZNA obsežen seznam političnih nasprotnikov, ki ga je sproti dopolnjevala (Griesser-Pečar 2005, 405) in na tej podlagi izvajala aretacije in likvidacije.

Po vojni so imeli agenti OZNE ključno vlogo pri organiziranju pobojev, nadzoru nad sodišči, volitvami, pošto ... Zaradi širjenja delokroga OZNE se je krepila tudi mreža njenih agentov. V povojnih letih je njihovo število na Slovenskem naraslo na 24.000 (Pučnik 1996, 8), Šturm omenja celo številko 33.000 (Šturm 2005), kar pomeni, da so bili Slovenci povsem pod nadzorom politične policije. Kljub temu, da je bila tudi po vojni njena pozornost usmerjena predvsem na »notranjega sovražnika« (SP 2, 1941, št. 24, 1-2), pa to ne pomeni, da ni imela mreže tudi v tujih državah - že ob koncu leta 1943 in na začetku leta 1944 je namreč jugoslovanska Partija poslala agente v Budimpešto, Celovec, Dunaj, Trst, Milano in Rim (Pučnik 1996, 47).

Leta 1946 se je OZNA preimenovala v Upravo državne varnosti (UDV). Služba je imela zvezni značaj in se je srbsko imenovala Uprava državne bezbednosti (UDBA). Komunistična tajna policija, ki je skozi svojo zgodovino sicer menjavala ime (VOS, OZNA, UDBA, SDV), vodilne kadre, način dela ..., pa je vendarle po mentaliteti in celo izrazoslovju ostala vseskozi enaka. V nadaljevanju bom za to komunistično tajno službo uporabljal zgolj kratico UDBA.

Ena glavnih tarč UDBE je bila v vseh obdobjih Katoliška cerkev. UDBA je imela poseben oddelek za duhovnike, katerega cilj je bil ustvariti diferenciacijo v cerkvenih

vrstah. Zaradi internacionalnega značaja Katoliške cerkve in zaradi številnih duhovnikov v vrstah političnih emigrantov je UDBA metodo diferenciacije usmerila tudi na te »zunanje sovražnike«. Zanimanje zanje je raslo sorazmerno s povečevanjem števila jugoslovanskih izseljencev v tujini (zlasti v ZRN), saj se je oblast bala, da se bodo »prevratne ideje« prenesle iz emigracije v domovino.¹⁰⁶

UDBA je torej vso polpreteklo obdobje – včasih bolj, drugič manj intenzivno – vršila nadzor nad politično emigracijo, kamor je prištevala tudi pobegle katoliške duhovnike. Pri tem je naštel 20.000 političnih emigrantov, med katerimi bi jih lahko 3.700 predstavljalo potencialno nevarnost. Za ostalih 16.300 pa je zapisala, da so že podvrženi procesu razslojevanja, ki se je začel »z obdobjem demokratizacije, odprtja naših meja ter večjega komuniciranja s tujino, precej pa je k temu pripomoglo tudi sprejetje zakona o amnestiji« (Šturm et al. 2003, 123).

Razslojevanje je po mnenju UDBE pospeševal tudi »proces staranja in težave v borbi za eksistenco pri starejših ter neizbežen proces utapljanja njihovih potomcev v tuje okolje« (Šturm et al. 2003, 123). Poleg procesa razslojevanja politične emigracije na Zahodu pa je UDBA zabeležila tudi uspešen proces diferenciacije znotraj skupine političnih emigrantov. »Emigracija je razdeljena na več skupin, ki se med seboj ne razlikujejo toliko v sovražnem odnosu do naše družbene ureditve, kolikor v izbiri taktike v prizadevanjih za doseg spekulativnih političnih ciljev« (Šturm et al. 2003, 123).

UDBA je sicer ugotavljala, da slovenska politična emigracija za razliko od nekaterih drugih jugoslovanskih narodov odklanja terorizem in nasilje (Šturm et al. 2003, 123), vendar je ob tem poudarila, da tako ravna le zato, ker čaka na »ugoden trenutek«.¹⁰⁷ Zaradi bojazni, da bo slovenska politična emigracija s svojimi idejami »okužila« ekonomsko emigracijo in skušala »omajati odnos delavcev do domovine«,¹⁰⁸ je RSNZ v letnih poročilih, ki so ohranjena na mikrofilmih v Arhivu Slovenije, neprestano poudarjal potrebo po »družbeni samozaščiti«, s katero bi se obranili pred aktivnimi notranjimi in zunanjimi sovražniki. Približno 500.000 jugoslovanskih delavcev v tujini so tako skušali »zaščititi« pred emigranti in tujimi

¹⁰⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 36.

¹⁰⁷ AS 1931, RSNZ, Letno poročilo DV 1975, 16 (mfž).

¹⁰⁸ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 3. seja Komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, 7. 6. 1976, 35.

obveščevalnimi službami, saj je bil vsak izseljenec »prikrito žarišče nevarnosti za delovanje sovražnika« (SS 29 (23), 1970, št. 11, 2).

Jugoslavija je bila zaradi akcij svoje tajne službe v tujini večkrat deležna opominov, kritik in protestnih not tujih diplomacij. V Švici so npr. leta 1973 uvedli kazenske postopke proti jugoslovanskim agentom (NL 22, 1973, št. 8, 15-16). V Angliji je enega od emigrantskih duhovnikov zaščitila Scotland Yard.¹⁰⁹ Na Švedskem je leta 1980 skušala UDBA za sodelovanje pridobiti tam živečega jugoslovanskega časnikarja in učitelja; tamkajšnja varnostna policija Säpo je poročala, da so od njega zahtevali, naj zbira podatke o rojakih na Švedskem. Izkazalo se je, da je v ozadju akcije stal sam jugoslovanski generalni konzul (NL 29, 1980, št. 8, 12-13).

Tudi v Nemčiji so postali pozorni na delovanje jugoslovanske tajne službe. Leta 1979 je *Naša luč* povzela članek časopisa *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (2.11.1979), v katerem je pisalo, da je »jugoslovanska država dolgo časa tako ravnala, kot da bi imela v ZR Nemčiji najvišjo oblast« (NL 28, 1979, št. 10, 13). Dejavnost UDBE na tleh ZRN pa se je kljub protestom nemške strani nadaljevala. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* je zapisal: » ... Še manj pa se more Zahodna Nemčija sprijazniti s tem, da poskuša jugoslovanska policija za vsem delovanjem in celo zasebnim življenjem v Nemčiji živečih jugoslovanskih občanov načrtno vohljati in ga nadzirati. Vse dejavnosti, ki se njenemu nadzoru izmaknejo, so že vnaprej označene za protijugoslovanske in sovražne. Jugoslovani, ki skušajo delovati zunaj njenega nadzora, so ob vrnitvi v Jugoslavijo soočeni s težavami...« (NL 35, 1986, št. 5: 13).

»Slovenski ljudje v ZRN so se zavedali prisotnosti UDBE, čeprav je delovala zelo podtalno in so se je bali. Cel sistem je bil zgrajen na strahu« (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008). Ker je UDBA s tovrstno dejavnostjo spodkopavala nemški pravni red, so tamkajšnje oblasti odločno ukrepale; več jugoslovanskih tajnih agentov je bilo v naslednjih letih obsojenih zaradi poskusov umorov političnih emigrantov (prim. SS 43 (37), 1984, št. 32, 1). Še v času zaključevanja naloge leta 2008 je avtor v časopisju zasledil poročila o sodnih procesih proti likvidatorjem jugoslovanske tajne policije v Nemčiji (Kajzer 2008, 24).

Jugoslovanska stran je svoje ravnanje opravičevala, češ da Nemčija dovoljuje dejavnost Jugoslaviji sovražne politične emigracije, in nadaljevala z omenjeno prakso.

¹⁰⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 837.

Komisija za državno varnost republiškega zbora skupščine SRS je na svojih sejah večkrat obravnavala poročila in delo UDBE v emigraciji. Pri tem je navadno hvalila njeno delo in nakazala nekatere smernice boja proti politični emigraciji v bodoče in potrebo po sodelovanju vseh ustanov pri diskvalificiranju slovenske politične emigracije (*D* 10, 1968, št. 318, 2).

Komunistična oblast je v okviru politične emigracije omenjala tudi izseljenske duhovnike, ki so bili v političnem sporu z oblastjo doma – številni od njih so emigrirali v tujino ob vzpostavitvi komunističnega režima leta 1945. Komunisti so Cerкви v tujini očitali, da v času, ko laični emigranti in njihove zveze slabijo, sama prevzema vlogo prvoborca proti družbenemu sistemu doma. V arhivu RK SZDL lahko preberemo dokument iz leta 1972, v katerem je duhovniška emigracija označena kot »rezerva«, ki je šla v boj, ko je buržuazna politika doživela polom.¹¹⁰ »Neposredni vpliv in dejavnost slovenske politične emigracije na naše delavce se zapaža tudi preko slovenske duhovniške emigracije, ki sicer ni usmerjena na pridobivanje naših delavcev z vključevanjem v emigrantske organizacije, temveč na ustvarjanje takšne klerikalne strukture, ki bi lahko podprla težnje klerikalizma v Sloveniji in preko teh tudi težnje emigracije same.«¹¹¹

Ker je komunistična oblast emigrantske duhovnike imela za zunanje sovražnike, je preko UDBE nadzirala njihovo delo, opravljala prisluhe, nadzirala pisemske kontakte z drugimi duhovniki, škofi in laiki,¹¹² jih zasliševala, sledila, grozila ... Pritiski tajne policije in zastraševanje slovenskih duhovnikov, ki ga je izvajala tajna policija, so bili zato kljub nenasilnemu značaju duhovniške emigracije včasih tako hudi, da so le-ti morali preventivno zaprositi za pomoč tuje varnostne službe,¹¹³ saj so se upravičeno bali za svojo varnost.

V Nemčiji, kjer je živel zelo veliko slovenskih izseljencev, ni bila UDBA prisotna le po svojih agentih, ampak je za sodelovanje pridobila tudi posameznike med izseljenci, uslužbenke na konzulatih, socialne delavce, duhovnike ... Med socialnimi delavci, ki so sodelovali z UDBO, so bili celo sodelavci nemške Caritas. Kjer

¹¹⁰ AS 537, RK SZDL, šk. 641, a.e. 1358, Delovanje slovenske rimokatoliške cerkve med izseljenci in zdomci, 7. 3. 1973

¹¹¹ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, a.e. 2778, 3. seja Komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, 16.5.1975, 17.

¹¹² AS 1931, RSNZ, šk. 25, a.e. 882, Analiza pridobljenih materialov akcije 2050 TP in 622 FN pri Ignaciju Čretniku v Parizu (Biserka Perovšek), 30.5.1985.

¹¹³ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 837.

so slovenski izseljenski duhovniki ugotovili takšno sodelovanje, so skušali sami ali pa preko svojih škofov doseči odpoved delovnega razmerja med Caritas in sodelavcem UDBE. Izseljenskemu duhovniku v Berlinu Antonu Šteklju je uspelo prepričati odgovorne, ki so odpovedali delovno razmerje socialnemu delavcu F. K., ki pa je zatem dobil delo pri organizaciji Arbeiterwohlfahrt (glej 3.4.2) (pogovor z Antonom Šteklom, Dunaj, julij 2007 in Dorotejo Oblak, junij 2008, Stuttgart).

A kljub nečedni dejavnosti so nekateri sodelavci UDBE ostali na delovnih mestih tudi v katoliških ustanovah, saj se predstavniki nemške Cerkve niso vedno zavedali političnih pritiskov tajne policije na slovenske izseljenske duhovnike in se zato niso želeli vmešati v »notranje spore« med Slovenci; zalegla ni niti prošnja škofa Leniča odgovornemu škofu, da bi z delovnega mesta v nemški Caritas odstranili nekdanjega semeniščnika Z. K., ki je sodeloval s komunistično tajno službo (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008), ustanovil komunistični oblasti lojalno društvo in po mnenju Vilija Steguja podtalno nastopal tudi proti vodstvu Caritas.¹¹⁴ V navedenem dokumentu je še zapisano, da naj bi proti vodstvu Caritas skupaj z Z. K. delal tudi nek hrvaški socialni delavec. Pri Caritas zaposlena socialna delavka Doroteja Oblak je povedala, da je to bil J. B., ki ji je včasih govoril o likvidacijah, ki jih je UDBA zagrešila v ZRN. Nenavadno pa je, da je vedel za podrobnosti likvidacij, še preden so informacije o njih prišle v javnost. Kasneje je Doroteja Oblak izvedela, da je J. B. potem, ko so pri njem našli vrsto potnih listov, zapustil Caritas (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008).

Gosta mreža agentov in sodelavcev jugoslovanske tajne policije je torej predstavljala stalno grožnjo tistim izseljenskim duhovnikom v ZRN, ki so bili v konfliktu s komunistično oblastjo doma (v Nemčiji je bila posebej pozorna na aktivnosti slovenskih župnijskih uradov v Münchnu, Stuttgartu ter Pfullingenu, ki sta jih vodila Janez Zdešar in Ciril Turk, ter na urednika *Naše luči*, Branka Rozmana).¹¹⁵ Kljub temu, da so ti in ostali duhovniki živeli v demokratični državi in pod zaščito tamkajšnjih varnostnih služb, so bili izpostavljeni različnim pritiskom. »Tudi dušne pastirje zdomcev v ZRN zadnji čas jugoslovanska tajna policija UDBA nadleguje. Po telefonu ali po pismih zahtevajo od njih agenti UDBE, naj se javijo in z njimi

¹¹⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 756.

¹¹⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 63.

pogovarjajo« (NL 25, 1976, št. 7, 12). Izselski duhovniki so avtorju pripovedovali, da je UDBA pošiljala svoje ljudi tudi na katoliške prireditve. Ti so skušali tam zanetiti prepire ali kako drugače pokvariti vzdušje. »Duhovnik je moral zato paziti, komu je zaupal organizacijo kakšne prireditve. Zlasti množične prireditve. Opozorili so me, da moram imeti npr. na binkoštnem srečanju vse niti v svojih rokah, saj se je v nasprotnem primeru lahko zgodilo, da ti kak provokator recimo vrže pest soli v juho in imaš pokvarjeno prireditev. Ali pa nekdo od gostov pritegne tvojo pozornost, drug pa sproži prepir in pretep ... Ali pa pregovori ansambel, da je zaigral pesmi z neprimerno, opolzko vsebino ... Taki poskusi so bili in potreboval sem 2-3 leta, da sem jih spregledal. Provokatorji so bili preprosti ljudje, ki so jih predstavniki oblasti (konzulat, zasliševalci doma, levičarsko usmerjeni znanci ...) izkoristili in jih hujskali k drobnim provokacijam« (pogovor z Janezom Puceljem, München, junij 2008).

Najbolj neposredno so bili pritiskom UDBE izpostavljeni izselski duhovniki med obiski v domovini. Po prihodu domov so se morali v 24 urah javiti pri pristojnem občinskem organu. Janez Pucelj je povedal, da se kljub temu predpisu ni hodil javljati. »Sem pa opazil, da je bila tajna služba seznanjena z mojo vrnitvijo (sledenje avtomobilu, »špiclji« na dogovorjenih mestih, obiski miličnikov ...). Ko so mi na postaji milice očitali, da se nisem javil v 24 urah, sem jim dejal, da sami takoj zabeležijo mojo vrnitev in zato se mi ne zdi potrebno, da bi se hodil javljati še sam« (pogovor z Janezom Puceljem, München, junij 2008).

Številni duhovniki so ob prihodu domov potrebovali določene usluge državnih organov (npr. podaljšanje potnega lista)¹¹⁶ in so v želji, da bi se izognili sitnostim, pristali na pogovor s predstavnikom oblasti ali (ne)vede tudi z operativcem tajne službe, ki je od njih dobil marsikatero koristno informacijo o razmerah med izselskimi duhovniki. D. J., ki so ga zasliševali 20. 4. 1976, je npr. operativcu razkril precej podatkov o delu ZSIDE in uredniški politiki *Naše luči*.¹¹⁷

Med obiski v domovini duhovniki niso bili le zasliševani, ampak so jim tudi sledili (pogovor z Janezom Puceljem, München, junij 2008), zasliševali njihove sorodnike (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008), prisluškovali njihovim

¹¹⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 436.

¹¹⁷ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 438.

pogovorom z domačimi škofi.¹¹⁸ Prisluihi, ki so jih zatem uslužbenci UDBE povzeli in uredili v urejeno informacijo, so vsebovali podatke o materialnem stanju izseljenskih duhovnikov, o premestitvah oziroma prošnjah za premestitev, o aktualnih težavah med izseljenskimi duhovniki (konflikti med njimi, bolezni, spolne afere, pomanjkanje duhovnikov ...), o stikih z laiki, o udeležbi na kongresih Cerkev v stiski, o pogovorih izseljenskih duhovnikov glede razmer v domovini in celo o njihovih šalah na račun Tita...¹¹⁹ Poleg pogovorov pa je komunistična oblast poznala tudi vsebino pisem, ki so jih prejeli ali pa pošiljali domov (predvsem pisma, namenjena duhovnikom in škofom).¹²⁰

Informacije o izseljencih je UDBA skušala dobiti tudi od župnijskih sodelavcev, vernikov, sodelavcev Caritas ... Socialna delavka Doroteja Oblak, ki so jo zasliševali ob obiskih doma, je povedala: »Vedno so mi postavljali ista vprašanja: Zakaj delam pri Caritas? Kaj dela slovenski duhovnik? Po kaj pridejo ljudje k meni? Očitani so mi, da so bili moji strici pri beli gardi ... Na različne načine so pritiskali name, a sem jih zavrnila, da so pogovori z ljudmi zaupni. Le enkrat so mi predlagali, da bi poročala« (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008). Podatke, ki so jih dobili med tovrstnimi zaslišanji in preko sodelavcev, so v duhu diferenciacije razvrščali v dva informacijska sklopa, ki ju je UDBA ustanovila leta 1972: »Emigrantska duhovščina« in »Izseljenska duhovščina.«¹²¹

Slovenski duhovniki v ZRN, ki so bili trn v peti komunistični oblasti, pa niso bili varni niti pred fizičnimi obračuni. Branko Rozman, dolgoletni glavni urednik *Naše luči* je avtorju pripovedoval o poskusu atentata, ki se je zgodil v času njegovega bivanja v Münchnu. »Dve nedelji zapovrstjo je prišel ob 19.30 lepo oblečen moški srednjih let in v hrvaščini vprašal za hrvaško župnišče. Spremljal sem ga na cesto in mu pokazal smer, v kateri bo lahko prišel do hrvaškega župnišča. Naslednjo nedeljo je spet prišel ob isti uri. Vrata mu je odprl Bečan, pa jih je brez besed zaprl, ker ga je spoznal kot obiskovalca prejšnje nedelje, o katerem sem mu pravil. Naslednjo nedeljo je ob isti večerni uri pri vratih v naše stanovanje v prvem nadstropju pozvonilo. Z Bečanom sva v sobi gledala TV. Bečan je šel odpret vrata. Ker nisem slišal nobenih glasov, sem

¹¹⁸ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 749.

¹¹⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 362.

¹²⁰ AS 1211, KOVS, šk. 56, Informacije raznih ustanov do 1972, Povojna duhovniška emigracija (1964), 5.

¹²¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1972, 24 (mfž).

šel k vratom in zagledal tri moške črnih las in v zelenih vetrnih jopičih, stare kakšnih 25, 30 in 35 let. Od sebe niso dali nobenega glasu. Srednji je Bečana z obema rokama stiskal okrog vratu, druga dva pa sta to opazovala. Stopil sem korak nazaj v sobo, malo pomislil, spet stopil na hodnik in začel neartikulirano kričati. Pogledali so me, se obrnili in zdirjali po stopnicah k izhodu. Verjetno so se zbali, da bodo zaradi mojega kričanja prišle druge stranke iz hiše ... Z Bečanom sva obvestila našo socialno sestro v tretjem nadstropju, da je telefonsko obvestila policijo ... Bečan je prosil policaja, naj ga odpeljeta v bolnišnico, ker mu je začel zatekati vrat. Zdravnica mu je po pregledu otekline povedala, da ga je rešil takojšnji prihod v bolnišnico. Čez pol ure bi bilo prepozno« (pogovor z Brankom Rozmanom, Ljubljana, april 2006). Ali je bil napad naperjen na Zdešarja, Bečana, ali pa na Rozmana, slednji ne ve. Morda pa je bil cilj UDBE vnesti strah med vidnejše izseljenske duhovnike.

Tuji časopisi so poročali tudi o ugrabitvah emigrantskih voditeljev v tujini; tam so nenadoma izginili, kmalu zatem pa se pojavili v jugoslovanskih zaporih (*NL* 27, 1978, št. 2, 14). Tudi Janez Zdešar je povedal, da je bil v podobni nevarnosti, a je bil na poskus napada in ugrabitve opozorjen (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006). Na vprašanje glede nenavadne prometne nesreče izseljenskega duhovnika Frančka Križnika v bližini Düsseldorfa, ki jo je Žarko Petan pripisal kosovski strukturi UDBE (Petan 2005, 74), pa je odgovoril, da ne ve, ali je šlo za nesrečo, ali pa za atentat (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006). Pavel Uršič meni, da je šlo za umor, saj ga je sodelavec UDBE na smučišču na Voglu seznanil z nesrečo le nekaj ur zatem, ko se je zgodila (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008). Branko Rozman pa trdi, da je šlo za prometno nesrečo brez kakšnega političnega ozadja (pogovor z Brankom Rozmanom, Ljubljana, april 2006). Socialna delavka Doroteja Oblak pa je povedala: »Pred nekaj leti pa sem govorila z nemško družino, ki jo je Križnik obiskoval. Gospa iz te družine mi je povedala, da jim je Križnik rekel, da mu sledijo in je bila prepričana, da ga je UDBA ubila ...« (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008). Žrtev prometne nesreče je bil tudi izseljenski duhovnik Franček Prijatelj. V *Naši luči* so zapisali: » ... na široki cesti je z nasprotne strani zavozil vanj avto, ki je še prej podrl ograjo sredi ceste. Medtem ko je bil povzročitelj nesreče le lahko ranjen, je bil g. Prijatelj na mestu mrtev ...« (*NL* 21, 1972, št. 2, 7). Kljub govoricam in sumom pa za nobeno prometno nesrečo ni

konkretnih dokazov, da je za njo stala UDBA. Tudi mnenja izseljenskih duhovnikov glede posameznih primerov so zelo deljena.

Največji uspeh komunistične oblasti pa je bil, če je uspela katerega izseljenskega duhovnika pridobiti za sodelavca. Tak dosežek je namreč pomenil najbolj učinkovito obliko diferenciacije, poleg tega pa je lahko preko takšnega sodelavca prišla do najbolj internih informacij, do katerih laiki niso imeli dostopa.¹²² Za sodelavce režima so jih skušali narediti s celo paleto prijemov: od prijaznega prigovarjanja (Griesser-Pečar 2005, 746), finančnih ugodnosti (pogovor s Kamnikarjem, maj 2008, Slovenija), do groženj in podtikanja različnih deliktov, najpogosteje protidržavnih (Griesser-Pečar 2005, 727) in spolnih (Griesser-Pečar 2005, 427-428), ki so bili pogosto izmišljeni.¹²³ »Včasih so kakšne delikte tudi inscenirali ali pa posneli neljub dogodek, s katerim so pritisnili duhovnika v kot in ga prisilili v sodelovanje ...« (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008).

V iskanje prestopkov, s katerimi je lahko tajna služba izsiljevala duhovnika, je UDBA pritegnila tudi varnostne organe v SRS. V navodilu varnostnim organom iz leta 1968 zasledimo pobudo UDBe, naj se redno zbirajo informacije o »povezovanju klera z ostanki razrednega sovražnika, bodisi da so to bivši politični delikventi ali aktivni nasprotniki naše družbene ureditve, nadalje če gre za osebne ali posredne zveze s politično emigracijo ... Prav tako so lahko zelo koristna zapažanja o raznih skrivnih dejanjih duhovnikov, ki bi jih lahko kompromitirala v javnosti ali pri cerkvenih oblasteh. To so razni moralni delikti, materialna okoriščanja ipd ...« (Šturm et al. 2003, 80). Poleg brskanja po moralni preteklosti duhovnikov, ki so jih skušali narediti za sodelavce, je UDBA beležila tudi privrženost njihovih sorodnikov režimu (vključenost staršev v NOV, delo sorodnikov v prosveti, članstvo v Zvezi komunistov ...).¹²⁴ K sodelovanju duhovnika z oblastjo je tako včasih pripomoglo tudi prijazno prigovarjanje kakšnega družinskega člana ali prijatelja. Pavla Uršiča je npr. nagovarjal za sodelovanje mož njegove sestrične Molnar Jože, ki je bil jugoslovanski konzularni predstavnik v ZRN (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008).

Nekateri duhovniki so se za sodelovanje odločali tudi sami; morda nepremišljeno in naivno, zaradi sporov z drugimi duhovniki ali pa iz čisto drugih

¹²² AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 647-649.

¹²³ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 756.

¹²⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 278.

osebnih motivov, ki jih ne bomo nikoli poznali. Avtor je govoril z izseljenskim duhovnikom, ki mu je npr. pojasnil, da je sodeloval s tajno službo zaradi nadškofovega navodila, naj » ... izseljenski duhovniki sodelujejo s predstavniki oblasti« in pa tudi zaradi stalnega sumničjenja duhovnikov-političnih emigrantov, ki so ga že a priori imeli za sodelavca. »Jaz pa sem si potem rekel, če me že imajo za to, potem pa res lahko imam s predstavniki SDV prijateljske stike« (pogovor s Kamnikarjem, maj 2008, Slovenija). Po mnenju sedanjega predsednika ZSIDE, Janeza Puclja, so k sodelovanju nekaterih duhovnikov z režimom pripomogle tudi značajske hibe, ki jih je UDBA spretno izkoristila (pohlep po denarju, spolni delikti, spori med samimi duhovniki ...).

Nekatere sodelavce je komunistična tajna služba pridobila za sodelovanje že v času študija (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008) in pred odhodom v tujino, ali pa jih je skušala za sodelovanje pregovoriti v tujini na konzulatih (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008) in v času dopustov. Takrat so jih v okviru akcije »DOPUST«¹²⁵ klicali na zaslišanja in jih skušali prepričati za sodelovanje. Z duhovnikom Rotom so npr. imeli 11. 11. 1974 »razgovor«, v katerem so mu očiteli nesodelovanje s predstavniki oblasti in zagovarjanje politične emigracije. »Ker tudi po tem ni spremenil svojega trmastega zadržanja, smo mu v opozorilnem tonu prikazali njegovo primitivno in nesramno taktiziranje z nami. S takšnim izigravanjem, smo mu očiteli, nas ni uspel spraviti na slepi tir, temveč nas je še bolj prepričal, da je pokvarjen tip in da paktira z našo politično emigracijo. Končno smo ga opozorili, da bo nosil nastale posledice sam. Tudi na to ni nič reagiral, temveč je trmasto molčal in ves znojen odšel ...«¹²⁶

Operativci, ki so opravili navedeni pogovor, so odgovornim v RSNZ predlagali, naj Rotu odvzamejo potni list. Tudi Rotu samemu po pogovoru ni bilo vseeno, saj se je po vsej verjetnosti zavedal možnih posledic, zato je takoj po vrnitvi v Nemčijo uničil zastavo brez zvezde, že med svojim januarским obiskom v Sloveniji pa je bil v pogovoru z operativci veliko bolj gostobeseden kot pri prejšnjem, čeprav je pri tem poudaril, da » ... ne mara postati dobresedno naš špijon«.¹²⁷

¹²⁵ V okviru akcije »DOPUST« so potekala zaslišanja izseljencev v času dopusta v domovini. V letnem poročilu SDV iz leta 1972 najdemo podatek, da so v polletnem obdobju opravili pogovore z 21 redno angažiranimi sodelavci in 388 izseljenci, od katerih jih je samo 85 posredovalo nekoristne informacije. AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo DV 1972, 6-7 (mfž).

¹²⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 385.

¹²⁷ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 389.

Zaradi takšnih in podobnih pritiskov so se izseljenski duhovniki v Nemčiji celo dogovarjali, da v času najhujših pritiskov ne bodo več potovali v domovino. Ker pa se dogovora niso držali vsi izseljenski duhovniki, so to prakso sčasoma opustili, saj bi v nasprotnem primeru prišlo do še večje diferenciacije med izseljenskimi duhovniki (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006).

Poimenskega seznama izseljenskih duhovnikov, ki so podlegli pritiskom in pričeli kot sodelavci aktivno sodelovati z UDBO, nisem zasledil. Možno je, da je bil med številnimi »čistkami« v partijskih arhivih uničen (Horvat, Lesjak 1990, 4 in Duh 1990, 1). Ker je bila SDV organizacija zveznega značaja, se tovrstne zaupne informacije najverjetneje nahajajo tudi na mikrofilmih v Beogradu, kjer pa zaenkrat ni politične volje po odpiranju tistih arhivskih fondov, ki se dotikajo občutljivih zgodovinskih tem (Albreht 2006, 2).

Duhovniki-poročevalci v delu ohranjene dokumentacije praviloma nastopajo pod vzdevki: »Galeb«¹²⁸, »Josip«¹²⁹, »Koperčan«¹³⁰ ... Njihovo identiteto je v nekaterih primerih možno razbrati iz sobesedila; za enega od sodelavcev npr. najdemo v dokumentu UDBE podatek, da » ... se pogosto družī s kaplanom mariborske škofije K. F., s katerim preživljata dopuste in potujeta ...«¹³¹ Omenjeni kaplan mi je nato posredoval podatek o človeku, s katerim je potoval in tako sem lahko vzpostavil stik z omenjenim »duhovnikom sodelavcem« (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008).

Kako je potekal pogovor duhovnika in operativca? Duhovnik, ki je sodeloval s tajno službo, je ob prehodu meje poklical na dogovorjeno telefonsko številko, povedal svoj vzdevek in sporočil lokacijo, kjer ga je lahko uslužbenec UDBE poiskal (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008). Srečanja so potekala v hotelih, restavracijah, »varnih stanovanjih«, ki jih je imela UDBA ... Agenti UDBE so z viri posneli pogovore, ki so jih zatem pristojni uslužbenci uredili v berljive »informacije«, kakršne lahko danes najdemo npr. v Arhivu Slovenije (fond Republiškega sekretariata za notranje zadeve). UDBA je praviloma kontaktirala informatorje ob vrnitvi domov, v Nemčiji pa bolj poredko, saj je obstajala nevarnost angažiranja nemških tajnih služb (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008).

¹²⁸ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 510.

¹²⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 250.

¹³⁰ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 256.

¹³¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 714

Kamnikar je omenil, da se je enkrat izjemoma srečal z agenti UDBE v Nemčiji. »Enkrat so mi doma rekli, da imajo interes pogledati Turkovo stanovanje v Stuttgartu, da bi videli, kaj ima notri. Enkrat so to že poskušali narediti s pomočjo nekega argentinskega duhovnika, ki je med počitnicam prišel v Nemčijo. Očitno so se jim zadnji hip načrti sfižili, ker si je duhovnik premislil in so morali zalo hitro oditi, saj je obstajala nevarnost, da jim pridejo na sled nemški organi pregona. Takrat jim ni uspelo priti v Turkovo stanovanje (dogodek je natančno opisan tudi v dokumentu RSNZ¹³², op. Emeršič).¹³³ Rekel sem jim, da jim lahko povem, da ni nič notri, a da bodo mirni, sem jim rekel, da jim ga bom odprl. Gor so prišli trije. Dva, ki sem ju poznal in še en zraven. Ko smo bili tam, je enega naenkrat zmanjkalo. Rekel je, da gre na stranišče, pa ga ni bilo kake pol ure. Dva sta bila ves čas poleg mene, da ne bi kam telefoniral ali odšel. Mislim, da so mu podstavili mikrofonce. Verjetno, nisem pa prepričan. Drugače pa me v Nemčijo niso kontaktrirali, ker so se bali nemške tajne službe – iz Nemčije sem jih kontaktiral samo jaz, da sem napovedal svoj prihod. Ali pa sem jih poklical, ko sem prišel čez mejo« (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008).

Duhovniki, ki so imeli prostovoljno ali pa neprostovoljno opravka z UDBO, so avtorju povedali, da jih je vedno obiskoval isti uslužbenec UDBE. Kamnikar je še povedal, da se je le enkrat vmešal neki drugi operativec, a je zatem stalni »zasliševalec« Kamnikarja opozoril, naj nikomur – niti drugemu uslužbenci UDBE - ne daje nobenih informacij (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008). Tudi znotraj

¹³² AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 709.

¹³³ Poleti je M. V. iz Argentine delal v Daimler-Benz in nadomeščal g. Turka. Dogovoril se je z UDBO, da bo pregledala Turkovo stanovanje. Ko je agent UDBE (zdi se mi, da je bil S. K.) prišel, je pozvonil in sem odprla. Rekel je, da želi M. V. Šla sem ga iskat. Srečala sem ga na stopnišču in me je opozoril, naj ne odprem ter mi povedal, da je to UDBA iz Kranja. Poklicala sem policijo. UDBA se je umaknila. A kasneje so bili v Slovenskem domu. To mi je povedal gospod Pucelj. A takrat niso prišli noter. Moj sin je bil takrat bolan, zato sem mu opoldne dala kosilo. M. V. ni želel ostati sam v hiši, zato je šel z mano. Peljala sva se z njegovim avtom. Ko sva prišla nazaj, ga je tam čakal agent UDBE in želel govoriti z njim. Jaz pa sem brž našla izgovor, češ, da ima ob 14.00 naročena dva mladoporočenca. Agent pa je M. V. povedal uro in kavarno, kjer naj bi se ob 16.00 srečala. Ker ga dolgo ni bilo nazaj, sem poklicala škofijo. Od tam so poklicali policijo, policija pa mene. Ob 22.00 se je javil M. V. in povedal, da ne upa v center, ker mora ob 23.00 UDBI odpreti vrata. Poklicala sem policijo in jim to sporočila. Rekli so, da bodo pazili. Vrniti pa si v dom nisem upala. Naslednji dan sem se z M. V. dogovorila za uro, ko se bo vrnil domov. Obvestila sem še policijo, ki je prišla in vse pregledala. Ni bilo sledu o kakšnem vlamu. V naslednjih dneh je UDBA po telefonu klicala M. V., ki pa se je pričel izgovarjati, da Oblakova ne dovoli odpreti. Naslednje leto M. V. ni več prišel. Pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008

tajne službe očitno ni bilo popolnega zaupanja in precej tekmovanja za »informatorje« (Vukelić 2003, 9).

3.4.2 SINDIKAT

Naša luč je leta 1953 prvič omenila, da se je oblast pričela zanimati za izseljence (*NL* 2, 1953, št. 2, 11), čeprav je bila intenzivnejše pozornosti »ljudske oblasti« deležna šele v drugi polovici 60-ih (*RG* 17, 1970, št. 11, 20), ko je število ekonomskih emigrantov zelo naraslo (oblast je v 60-ih postala tudi bolj »velikodušna« pri izdajanju potnih listov). Ob koncu velikega izseljenskega vala leta 1973, ko je Nemčija omejila zaposlovanje tujih delavcev, naj bi v Nemčiji bivalo že okoli 50.000 Slovencev (Zdešar 1975, 58-59).

V 60-ih je komunistična oblast v odnosu do izseljencev delala vedno večji razloček med ekonomsko emigracijo, ki je postajala bolj in bolj sprejemljiva, ter politično emigracijo, ki jo je oblast vse do lastnega razkroja označevala za izdajalsko, slabo, prekleto in kot tako obsojeno na »peklo na zemlji, na tujino« (Zagoričnik Simonović 2001, 99). Kot sem opisal, je bila prva bila deležna vse večje pozornosti domače oblasti, zlasti po letu 1968, ko sta ZRN in SFRJ obnovili diplomatske odnose in se pričeli dogovarjati o organiziranem odhajanju delavcev v tujino.

Zvezni zavod za posredovanje dela v Nürnbergu je tako Beogradu od konca 60-ih redno sporočal svoje potrebe po delovni sili, tam pa so nato izbrali ustrezni kader in ga »pripravili za delo v ZRN« (Svetek 1969, 119). Komunistična oblast je poskrbela, da je med delavci, ki so bili poslani v tujino, bilo dovolj komunistov, s katerimi so vzdrževali stike, jim dajali navodila in naloge ...¹³⁴ Poleg tega je skušala oblast obdržati vpliv nad delavci še preko društev in klubov, ki so za delavce organizirali različne družabne dogodke,¹³⁵ preko jugoslovanskih konzulatov in preko delavskega sindikata. Duhovniška revija *Omnes unum* je povzela članek *Ameriške domovine*: »Iz Beograda je odšlo v začetku letošnjega leta v Nemčijo 36 sindikalnih

¹³⁴ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Informacija z regionalnih posvetovanj s predsedniki komisij pri občinskih komitejih ZK za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini (junij 1976), 3-4.

¹³⁵ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Poročilo o 5. srečanju slovenskih KPD zahodne Evrope v Münchnu (maj 1976), 3-6.

uradnikov, da organizirajo delavce iz Jugoslavije in poskrbe za njihovo povezavo z domovino ... Na eni strani naj bi jih varovali pred propagando politične emigracije, nasprotnice komunističnega režima v Jugoslaviji, na drugi pa naj bi skrbeli, da bodo ti delavci nalagali svoj zaslužek, oziroma prihranke v jugoslovanskih denarnih zavodih ...« (*OU* 17, 1970, št. 4, 20).

Opisano »organizirano zaposlovanje« je bilo nedvomno uspeh komunistične oblasti, saj je dobil Jugoslovanski zvezni biro v Beogradu vpliv na izbiro in formacijo izseljencev, ki so odšli v ZRN, pa tudi del zaslužka delavcev je šel v roke jugoslovanskega uradniškega aparata. Po dogovoru med jugoslovanskimi sindikati in predstavniki nemške sindikalne zveze leta 1969 v Düsseldorfu, naj bi potekalo zaposlovanje Jugoslovancev le še na način, ki ga je predvideval omenjeni sporazum med državama.

Državi sta se dogovarjali tudi glede pouka otrok jugoslovanskih delavcev v maternem jeziku, ki so ga ponekod v nemških šolah izvajali jugoslovanski »prosvetni delavci« (glej poglavje 3.4.7), glede otroških dodatkov, zdravstvenega, nezgodnega in pokojninskega zavarovanja delavcev... Socialno skrb za naše rojake v Nemčiji je po dogovoru med ZRN in Jugoslavijo prevzel nemški Arbeiterwohlfahrt. Socialna delavka nemške Caritas Doroteja Oblak je poudarila, da se je omenjena organizacija v Nemčiji posvečala predvsem Turkom in versko neopredeljenim, medtem ko so se izseljenci iz katoliških dežel obračali predvsem na Caritas, pravoslavni pa na Diakonisches Werk. Kljub temu, da je bilo pri Arbeiterwohlfahrt zaposlenih zelo veliko socialnih delavcev iz vseh jugoslovanskih republik - Zdešar navaja celo številko 100 (Zdešar 1975, 62) - so se številni izseljenci še vedno najprej obračali na pomoč k slovenskim duhovnikom, ki so jim dajali nadaljnje napotke in jih usmerjali h Caritas. Tam je bilo zaposlenih precej slovenskih socialnih delavcev; več podatkov o njih je avtor našel v gradivu RSNZ.¹³⁶ Podobni nadzor je UDBA vršila tudi nad zaposlenimi v organizaciji Arbeiterwohlfahrt. Socialne delavce obeh človekoljubnih organizacij so preverjali in nadzorovali v sklopu akcije Svetovalec.¹³⁷

Preko sindikalne organizacije se je torej ob koncu 60-ih okrepil nadzor jugoslovanskih oblasti nad delavci v Nemčiji; preko nje so skušali ne le nadzorovati

¹³⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 19-25.

¹³⁷ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1978, 26 (mfž).

aktivnosti jugoslovanskih delavcev, ampak tudi nevtralizirati vpliv politične emigracije nanje. Na sestankih predstavnikov jugoslovanskih in nemških sindikatov so se zato med drugim velikokrat pogovarjali tudi o »sovražni dejavnosti« emigrantskih skupin (*RG* 16, 1969, št. 11, 408), kamor je jugoslovanska oblast prištevala tudi številne slovenske duhovnike. Komunistična oblast je namreč z nadzorom nad slovenskimi delavci v ZRN dobila vpogled tudi v njihovo versko prakso in pri tem prišla do zaključka, da se večina izseljencev udeležuje verskih obredov, ki jih večinoma vodijo emigrantski duhovniki, ki izkoriščajo versko prakso v politične namene.¹³⁸ Jugoslovanski politični aparat je zato skušal odtegniti delavce vplivu Cerkve ali pa vsaj doseči, da ne bi več obiskovali obredov pri slovenskih emigrantskih duhovnikih (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).

Jugoslovanska stran je ob koncu 60-ih računala na to, da bo po podpisu sporazuma o ekstradiciji oslabila politično emigracijo v ZRN (Fras 1969, 358) in delavce v tujini povsem podvrgla svojemu nadzoru. V ta namen je tudi pričela intenzivneje podpirati ustanavljanje jugoslovanskih društev in klubov za izseljensko delovno silo ter širiti mrežo konzularnih predstavništev (glej tudi 3.4.5 in 3.4.6).¹³⁹ Nemška sindikalna zveza (DGB) je sprva dobro sodelovala z Zvezo sindikatov Jugoslavije (SSJ) in v sodelovanju z njo organizirala različne prireditve za naše izseljence; jugoslovansko konzularno predstavništvo v Bonnu je takšno obliko organiziranja pozdravilo in pri tem poudarilo, da si v takšnih razmerah politična emigracija ne drzne ukrepati.¹⁴⁰ Kmalu pa je tudi nemška sindikalna organizacija postala pozorna na krepitev političnih pritiskov, ki so jim bili s strani predstavnikov jugoslovanskih oblasti izpostavljeni delavci. Zato je leta 1975, ko je prišlo do pogovorov med Zvezo sindikatov Jugoslavije (SSJ) in Nemško sindikalno zvezo (DGB) glede organiziranja jugoslovanskih klubov in društvenih aktivnosti jugoslovanskih delavcev,¹⁴¹ DGB sicer obljubila svojo podporo pri organiziranju aktivnosti jugoslovanskih delavcev v njihovem prostem času, a le pod pogojem, da

¹³⁸ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 22, Neki bezbednostni aspekti u vezi sa boravkom građana SFRJ u zapadnim zemljama (december 1967), 25.

¹³⁹ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, 10. seja Komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, Ocena idejnopolitičnih razmer med našimi delavci, ki so na začasnem delu v tujini z dne 24. 2. 1977, 37

¹⁴⁰ AS 1241, SIM, šk. 117, Informacija jugoslovanskih kulturno-zabavnih skupin v ZRN, 1.

¹⁴¹ AS 537, RK SZDL, šk. 642, a.e. 1359, Informacija o stavovima DGB u vezi sa društvenim okupljanjem jugoslovenskih radnika u SR Nemačkoj, 2.

jugoslovanski klubi in delavska društva ne bodo pod političnim vplivom Jugoslavije. Zveza sindikatov Jugoslavije je dala vsa potrebna zagotovila in zatrdila, da pričakuje od nemških sindikatov le podporo samoiniciativnim aktivnostim jugoslovanskih delavcev.¹⁴²

Sožitje ni trajalo dolgo, ker so jugoslovanska konzularna predstavništva v skladu z dolgoletno prakso še naprej intenzivno posegala v navidezno samostojno delovanje jugoslovanskih delavskih klubov. DGB je zato odrekla podporo aktivnostim jugoslovanskih delavcev v Münchnu. Jugoslovanska stran je nemške očitke zavračala in zatrjevala, da je šlo pri dogodkih v Münchnu za delavsko iniciativo, ki pa jo je DGB ovirala.¹⁴³ Ob koncu 70-ih so se konflikti med nemškimi in jugoslovanskimi sindikalnimi predstavniki vrstili, kar pomeni, da so nemški gostitelji spregledali poskuse jugoslovanske strani in se jim tudi zoperstavili (*NL* 28, 1979, št. 9, 10). Odnosi so dosegli najnižjo točko leta 1978, ko je bil v Jugoslaviji aretiran funkcionar in dolgoletni sindikalni predsednik Arbeiterwohlfahrt Eberhard de Haan.¹⁴⁴ DGB je leta 1980 v svojem poročilu o delovanju nekaterih jugoslovanskih klubov zapisal, da za Zvezo sindikatov Jugoslavije stojita ZKJ in SDV.¹⁴⁵ Ob koncu 70-ih so bili odnosi med nemško in jugoslovansko sindikalno organizacijo očitno skrhani.¹⁴⁶

Poskus, da bi s pomočjo lastne sindikalne mreže naše delavce v ZRN iztrgali vplivu cerkvenih človekoljubnih organizacij in jih povsem nadzirali tudi v njihovem prostem času, nazadnje vendarle niso bili uspešni, saj so se številni slovenski delavci v ZRN še vedno obračali najprej na slovenske duhovnike in nato na Caritas. Generalni konzul v Stuttgartu je v začetku 70-ih ocenil, da so »njih posvetovalnice bolj obiskane, kot posvetovalnice AW, ker naše delavce pošiljajo tja duhovniki.«¹⁴⁷ Po rezultatih ankete, ki jo je leta 1973 objavilo *Delo*, večina slovenskih delavcev sploh ni vedela, kakšna je vloga jugoslovanskih sindikalnih predstavnikov v Nemčiji (Rupnik 1973, 3).

¹⁴² AS 537, RK SZDL, šk. 642, a.e. 1359, Informacija o stavovima DGB u vezi sa društvenim okupljanjem jugoslovanskih radnika u SR Nemačkoj, 2.

¹⁴³ AS 537, RK SZDL, šk. 642, a.e. 1359, Informacija o stavovima DGB u vezi sa društvenim okupljanjem jugoslovanskih radnika u SR Nemačkoj, 4-9.

¹⁴⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1978, 32 (mfž).

¹⁴⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1980, 36 (mfž).

¹⁴⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 7, a.e. 230, Delavci na začasnem bivanju in delu v tujini, 58.

¹⁴⁷ AS 1241, SIM, šk. 153, Zapis o obisku neuradne slovenske delegacije na Generalnem konzulatu SFRJ v Stuttgartu, 2.

3.4.3 VARNOSTNI ORGANI

Oblast v Jugoslaviji se je ob porastu izseljevanja zbala krepitve politične opozicije, zato ga je okrepljeno nadzorovala ter se vedno bolj zanimala za razmere med izseljenci. Največ informacij o razpoloženju med njimi je dobila na mejnih prehodih, kjer so bili številni izseljenci deležni dolgotrajnih zasliševanj, ali pa na postajah milice, kamor so bili klicani po prihodu domov. »Z več strani sem slišal, da so naše ljudi, ki so prišli domov na dopust, miličarji po cele ure zasliševali. Nekatere so že doma čakala vabila, še predno so stopili v domačo hišo. Hoteli so vedeti, s kom se družijo v Nemčiji, koliko zaslužijo, zakaj ne pridejo za stalno domov in vse polno drugih stvari o ljudeh, s katerimi pridejo v Nemčiji skupaj. Seveda so jih ljudje pošteno potegovali za nos in nekdo jim je rekel, da v Nemčiji pita slone ... Komur se ni nič hujšega zgodilo, kot da je moral govoriti malo po ovinkih, je še šlo. Hujše je za tiste, katerim so odvzeli potne liste ali jih osvobodili na meji vsega, kar so prinesli s seboj. Znan je celo slučaj, da so vzeli rojaku avto na meji ...« (NL 13, 1964, št. 8, 31).

Države gostiteljice, med njimi tudi Nemčija, so postale pozorne na sporno prakso jugoslovanskih oblasti. *Frankfurter Allgemeine Zeitung* je tako objavil dolg članek o pritiskih jugoslovanskih varnostnih organov na izseljence, ki ga je povzela Naša luč: »Jugoslovanske zdomske delavce, ki se vrnejo domov, jugoslovanska milica, predvsem v Bosni, pogosto surovo izprašuje o ostalih Jugoslovanih in njihovih stikih z njimi, pa tudi o tem, kdo odloča po nemških podjetjih ali uradih, kaj misli ta ali oni nemški šef, s kom se družijo itd ...« (NL 35, 1986, št. 5, 13).

RSNZ je 12. 12. 1969 izdal seznam vprašanj, ki so jih organi za notranje zadeve na mejah zastavljali slovenskim izseljencem v okviru akcij »VRNITEV« in »DOPUST« ter jih sporočali UDBI. Leta 1970 so v priročniku RSNZ SRS zapisali: »Precej podatkov o sovražni aktivnosti med delovno silo lahko ugotovimo v razgovorih z delavci, ki se vračajo v domovino ali prihajajo na dopuste. Razgovore opravljamo v okviru permanentne akcije Dopust (v skladu z Navodilom za razgovore z državljani, ki so bili v inozemstvu) ...« (Šturm et al. 2003, 114).

Med glavnimi podatki, ki so jih pri teh razgovorih skušali izvedeti naši varnostni organi, so bili tudi podatki o aktivnosti politične emigracije (Šturm et al. 2003, 114), ki jo je komunistična oblast precej natančno nadzirala, saj je leta 1969 zabeležila, da je dotlej domovino obiskalo že okoli 6400 nekdanjih političnih emigrantov (*DEM* 13, 2008, št. 12, 3). Najpomembnejši del te politične emigracije pa so po mnenju komunistične oblasti predstavljali duhovniki. »Posebno mesto v političnem delovanju emigracije zavzemajo emigrantski duhovniki, ki poskušajo vnašati elemente klerikalizma v več ali manj pasivizirano emigrantsko maso kot deloma med izseljence, zamejske Slovence in našo delovno silo v tujini« (Šturm et al. 2003, 125).

Ciril Turk je povedal, da so enemu od izseljencev varnostni organi doma svetovali, naj raje obiskuje nemško cerkev (pogovor s Turk Cirilom, Lind ob Velden, september 2007); oblast se ni toliko bala same religiozne prakse izseljencev, kot tega, da bi emigrantski duhovniki nanje razširili svoje politične poglede. Redni del zasliševanj ob prihodu domov so torej postala tudi vprašanja glede stikov z izseljenskimi duhovniki.

Udeležbo milice v omenjenih akcijah na mejnih prehodih so še zadnjič definirala dopolnjena navodila, ki jih je RSNZ izdala 12. 12. 1989. Še v času Demosove vlade so ta navodila veljala; tudi akciji DOPUST in VRNITEV sta bili še vedno v veljavi (*DEM* 13, 2008, št. 12, 2-8).

3.4.4 SLOVENSKA IZSELJENSKA MATICA (SIM)

Komunistična oblast je bila po 2. svetovni vojni prepričana, da je izseljevanje stvar preteklosti. Meje so se zaprle. Tone Seliškar je leta 1954 zapisal: »Ker je z letom 1940 povsem prenehalo izseljevanje iz Slovenije je torej izseljevanje povsem končano in računati moramo le s tistimi, ki so ostali tam in bodo tam dokončali svojo življenjsko usodo. In za te slovenske izseljence smo ustanovili Izseljensko matico ...« (*RG* 1, 1954, št. 1, 2). V tem poglavju je predstavljena dejavnost Slovenske izseljenske matice (SIM). Ob koncu podpoglavja je predstavljena še najpomembnejša publikacija, ki jo je izdajala SIM - *Rodna gruda*.

Slovenska izseljenska matica (SIM) je bila ustanovljena leta 1951. Povezovala naj bi vse Slovence po svetu in zato naj bi bila nevladno društvo z določeno stopnjo pluralnosti, saj bi bilo lahko samo kot takšno sprejemljivo za izseljence v demokratičnem svetu. Realnost pa je bila seveda precej drugačna, saj je revolucionarna oblast preko SZDL vodila kadrovske politiko SIM in na vodstvene položaje postavljala »preverjene« ljudi, v glavnem nekdanje diplomate. Delovanje SIM je usmerjal tudi koordinacijski odbor vseh izseljenskih matic Jugoslavije, ki so bile pod nadzorom Sveta za izseljenska vprašanja v Beogradu (po letu 1966 preimenovan v Zvezno komisijo za izseljenska vprašanja). SIM je torej bila zelo centralistično vodena in financirana - tako jo je komunistična oblast lahko izkoriščala tudi za nadzor nad izseljenci in njihovo družbeno dejavnostjo.¹⁴⁸

Ker se kljub pričakovanjem jugoslovanske oblasti povojno izseljevanje ni ustavilo, pa tudi predvojni izseljenci se večinoma niso odločili za vrnitev, so se že ob koncu 50-ih morali z nadaljevanjem izseljenskega vala sprijazniti tudi slovenski komunisti. SIM je tako spremenila svoje poslanstvo, ki ji ga je leta 1951 pripisal Tone Seliškar in pričela širiti svoj delokrog tudi na novo ekonomsko emigracijo. Spodbujala je ustanavljanje jugoslovanskih klubov in društev s »pravilno politično orientacijo«, izvajala propagandno dejavnost (npr. *Slovenski koledar* in mesečnik *Rodna gruda* - glej 3.4.4.1), organizirala izlete v domovino, prirejala jezikovne tečaje, podeljevala štipendije, predvajala slovenske filme, prirejala plese, financirala gostovanja slovenskih zabavnih ansamblov, ki pa so jim predstavniki SIM dali obvezni politični predznak ...¹⁴⁹ Pri izseljencih je skušala vzbuditi nostalgijo po domovini, ki so jo predstavljali v najlepši luči in s tem v sodelovanju z konzularnimi predstavništvi vnašali v izseljensko skupnost določeno diferenciacijo.¹⁵⁰

Jugoslovanski funkcionarji, ki so po vojni obiskovali slovenske izseljence v ZRN, so označili tamkajšnjo predvojno skupnost kot neorganizirano, razbito, blizu nacističnim gibanjem, skratka za narod izgubljeno, povojno emigracijo pa kot nepomembno skupino kriminalcev in ničvrednih elementov.¹⁵¹ Edvard Kardelj naj bi

¹⁴⁸ AS 1241, SIM, šk. 84, Program rada sveta za pitanje iseljenika, 2.

¹⁴⁹ AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo izvršnemu svetu skupščine SRS z dne 22.3.1973, 2.

¹⁵⁰ AS 1241, SIM, šk. 118, Neka aktualna pitanja o stanju i odnosima u iseljeništvu iz SFRJ, 13-23.

¹⁵¹ AS 1241, SIM, šk. 155, Pismo tov. Brejca in tov.... (nečitljivo) iz leta 1952 -Nemčija , 3.

peščici politično lojalnih izseljencev v povojni Nemčiji celo prepovedal organiziranje društvenega življenja.¹⁵²

A že leta 1953 je Državni sekretariat za zunanje zadeve (Oddelek za tisk in informacije) pozval SIM, naj pomaga organizirati društveno življenje med vestfalskimi Slovenci. Prvo pobudo za organiziranje društva so nekaterim tam živečim Slovencem že pred tem dali predstavniki jugoslovanske ambasade in jugoslovanski funkcionarji, ki so jih obiskali, vendar pa nobeden od Slovencev ni želel sprejeti društvenih funkcij, »ker se predpostavlja, da bi jih zagrizeni klerikalci, ki so večim delom bili člani prejšnjega verskega društva Sv. Barbara, nazivali za komuniste.«¹⁵³ Zato so predstavniki oblasti celo razmišljali, da bi zaupali organizacijo društvenega življenja kar predvojnemu organizatorju društvenega življenja Pavlu Bolhi (glej poglavje 2.2), a je bil ta med izseljenci preveč nepriljubljen.¹⁵⁴ Predstavnikom SIM pa se je očitno zdel primeren, saj so ga vabili na letovanje v Jugoslavijo in mu obljubili pokritje vseh stroškov letovanja.¹⁵⁵

Kljub tem in drugim začetnim težavam so predstavniki SIM kmalu tudi v ZRN ustvarili mrežo zaupanja vrednih, politično »pravilno orientiranih« izseljencev, ki so širili med izseljenci gradivo SIM, zbirali prijave za potovanja v Jugoslavijo, pripravljali oziroma propagirali družabne dogodke, ki jih je organizirala SIM ... Josef Jaklič iz Moersa je bil npr. eden takšnih zaupnikov za Nemčijo. Zanimivo je, da je v kratkem opisu njegove »patriotske« dejavnosti kot kvaliteta zabeleženo tudi, da je »izrazito protiklerikalno usmerjen«.¹⁵⁶ *Rodna gruda* ga je omenjala kot zglednega domoljuba (*RG* 13, 1966, št. 6, 172), *Naša luč* pa je z njim polemizirala (*NL* 13, 1964, št. 9, 25).

Aktivnost SIM se je krepila sorazmerno s povečevanjem števila izseljencev iz Slovenije; Svet za izseljenska vprašanja, ki je usmerjal in financiral delo izseljenskih matic, je leta 1967 od Zveznega izvršnega sveta zahteval povečanje finančnih sredstev, saj naj bi bilo brez teh nemogoče zagotoviti informativno, propagandno, zabavno in drugo dejavnost, s katero bi nevtralizirali vpliv »politično sovražne ali tuje ideološke propagande, v katero se je lani, s pošiljanjem svojih duhovnikov med

¹⁵² AS 1241, SIM, šk. 155, Pismo Cunder Sonje Tomu Brejcu, 1.

¹⁵³ AS 1241, SIM, šk. 155, Poročilo o obisku westfalskim Slovencem v Gladbecku dne 13. septembra 1953, 1.

¹⁵⁴ AS 1241, SIM, šk. 155, Pismo tov. Brejca in tov. ... (nečitljivo) iz leta 1952 -Nemčija , 6-7.

¹⁵⁵ AS 1241, SIM, šk. 155, Pavel Bolha, Essen, 4.

¹⁵⁶ AS 1241, SIM, šk. 84, Vidnejši izseljenci, ki so bili v sezoni 1965 na obisku v Jugoslaviji, 9.

delavce, vključila tudi katoliška Cerkev iz domovine.«¹⁵⁷ Svet za izseljenska vprašanja je nato pozval še k protiukrepom, da se politična aktivnost sovražne emigracije, kamor so torej šteli tudi katoliške duhovnike, ne bi preveč razmahnila. Predvsem izdajanje protikomunističnih listov (zlasti *Naše luči*) je šlo zelo v nos jugoslovanskim oblastem, saj so ugotovili, da skoraj 50% izseljencev bere emigrantski tisk in le nekaj več kot 50% jih meni, da je delo politične emigracije škodljivo.¹⁵⁸

Krepitev dejavnosti SIM je prinesla nove dileme v življenje slovenske Cerkve v Nemčiji. »Cerkev v delu za Slovence na tujem upravičeno uživa prednost najmanj za dobo petnajstih let. Slovenski klubi so nastajali ravno v tistem času, ko nam je doma protinemško ozračje začelo plahneti na mejah rastoče moči nemške marke« (*NL* 35, 1986, št. 5, 34). Dejavnosti SIM in njihova pokroviteljska drža nad novimi društvi so vnesli razdor v dotlej relativno homogeno izseljensko skupnost, katere duša so bili slovenski duhovniki, ki so že zaradi političnega predznaka SIM odklanjali sodelovanje z njo. V pismu bralca *Naše luči* beremo: »Opažamo, kako Izseljenska matica iz Ljubljane skuša razširiti svoj vpliv med rojake v tujini. V rednih razmerah bi to bilo nekaj čisto naravnega in izseljenci bi z odprtim srcem hiteli sprejeti ponujeno roko. Toda mi živimo v posebnih okoliščinah. V domovini vlada brezbožni komunizem, ki si s silo lasti oblast ... Tako je tudi Slovenska izseljenska matica le poslušno orodje komunističnega režima. Njeno poslanstvo je služiti komunistični stvari med izseljenci ... Naloga organov Izseljenske matice ni odkrito nastopati proti veri, svobodnemu tisku, krščanskim organizacijam in njihovim predstavnikom. To bi bilo neuspešno. Nastopajo previdno. So prijazni. Govorijo o domoljubju. Vzbujaajo pozornost s krasnimi slikami iz Slovenije. Med rojake v tujini pošiljajo pevske zборе, a istočano iščejo ljudi, ki naj bi igrali vlogo 'koristnih budal' in večinoma nevede in nehote služili komunističnim ciljem. In ko so s pomočjo takih ljudi razbili enotnost katoličanov, so že veliko dosegli. Že od vsega začetka so na tem rušilnem delu. Njihova taktika je v izseljenski organizaciji zavzeti ključne položaje ali pa jo razbiti ...« (*NL* 14, 1965, št. 7, 32).

SIM je bila ena od organizacij, ki so v duhu domače politike sodelovale pri nadzoru nad delovanjem slovenskih duhovnikov v Nemčiji. Zato so se udeleževali

¹⁵⁷ AS 1241, SIM, šk. 85, Svet za izseljenska vprašanja 1966-1968, Savezno izvršno veće, 2.

¹⁵⁸ AS 1241, SIM, šk. 85, Poročilo o delu zvezne komisije za izseljenska vprašanja za l. 1967, 5.

veselic in prireditiv, ki so jih slovenski duhovniki organizirali, nato pa pisali podrobna poročila o poteku prireditiv.¹⁵⁹ Avtor v gradivu ni zasledil naslovnikov, ki so jim bila ta poročila namenjena. Iz gradiva je tudi razvidno, da je SIM je nekatere informacije o domnevnih moralnih prestopkih izseljenskih duhovnikov pošiljala Komisiji za verska vprašanja SRS.¹⁶⁰ Večina izseljenskih duhovnikov se je zavedala, da jim predstavniki SIM niso naklonjeni ali pa so jim celo škodoželjni, zato so stike z njimi večinoma odklanjali in so se izogibali njihovih prireditiv.

Kljub temu pa je bilo vodstvo SIM pripravljeno na nevšečnosti s strani duhovniške emigracije in emigracije nasploh. V pismu predsednika SIM jugoslovanskemu ambasadorju v Bonn iz leta 1973 beremo: »Pri gostovanjih SIM doslej ni bilo nobenih izgredov. Res pa je, da so možni, predvsem zato, ker so gostovanja, kot smo rekli, politično naravnana, kar vsekakor pritegne pozornost politične emigracije ...«¹⁶¹ Bojazen SIM, da bodo emigrantski duhovniki prihajali motit režimske prireditve, je bila odveč. Ciril Turk je poudaril, da je delal, kot da predstavnikov jugoslovanskih oblasti v ZRN ne bi bilo (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).

Podobno kot večina duhovnikov in veliko njihovih vernikov so na drugi strani tudi predstavniki SIM – tako kot drugi nosilci političnih funkcij -- odklanjali sodelovanje s predstavniki Cerkve in poudarjali, da do Cerkve v tujini ne bi bilo pametno zavzemati drugačnih stališč kot do Cerkve doma. Takšna stališča so se okrepila predvsem za začetku 70-ih, ko je bila politika do politične emigracije najbolj ostra. »Z ozirom na ustavno ločitev države od Cerkve se vse bolj aktualno postavlja vprašanje: Kakšen naj bo naš odnos do Cerkve v inozemstvu? Ali lahko pristajamo na ene vrste odnos v inozemstvu, kjer ima cerkev sicer drugačen politični položaj in je v privilegiranem položaju, odnosno ima celo od države določene beneficije, in na bistveno drugačen odnos Cerkev - država v domovini, kjer Cerkev tega nima. V tam pogledu bi bilo potrebno zavzemati ista načela - ločitev Cerkve od države kar pomeni (kljub upoštevanju tega znanega), da ne moremo iti v neko sodelovanje, koordinacijo ali razdelitev odgovornosti v delu med zdomci in izseljenci, med Cerkvijo in državnimi institucijami (diplomatski in konzularni predstavniki).«¹⁶²

¹⁵⁹ AS 1241, SIM, šk. 154, Slovenska veselica 1. maja 1966, 1-3.

¹⁶⁰ AS 1241, SIM, šk. 154, Prepis pisma rojaka iz Stuttgarta.

¹⁶¹ AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo predsednika SIM Izvršnemu svetu skupščine SRS z dne 22.3.1973, 2.

¹⁶² AS 1211, KOVS, šk. 6, 12. seja komisije za verska vprašanja SRS, 7. 3.1973, 13.

A prihod »ljudski« oblasti bolj naklonjenih duhovnikov v ZRN ter s tem povezana politika diferenciacije, ki jo je v odnosu do duhovnikov pospeševala komunistična oblast, sta prinesla nekaj sodelovanja med SIM in delom slovenske duhovščine v tujini. To sodelovanje se je začelo razmeroma pozno in je bilo omejeno na »ljudske duhovnike«, ki niso imeli zveze s politično emigracijo. V pismu predsednika SIM Draga Seligerja jugoslovanski ambasadi v Bonnu beremo: »Strinjamo se, da je vloga cerkve pomembna pri naših delavcih v tujini, ki so prišli iz krajev, kjer je tudi v domovini njen vpliv zelo močan. Znano pa nam je iz razgovorov, da vlada med mlajšo in emigrantsko duhovščino velik antagonizem in da mlajša duhovščina zahteva pozitivnejši odnos do stvarnosti v Jugoslaviji, pri čemer pa se starejša, zlasti emigrantska duhovščina, mlajši upira. Mislimo, da je koristneje graditi našo politiko na teh nasprotjih, kakor pa istovetiti vso duhovščino kot sovražno do domovine ...«¹⁶³

Leta 1980 je KOVS objavila poročilo z naslovom Oris odnosov med družbo in KC v SRS, v katerem je zapisala, da » ... delo KC med slovenskimi zdomci in izseljenci terja določene oblike sodelovanja organov in organizacij, ki se ukvarjajo s tem (SIM, SZDL, Zveza sindikatov, diplomatsko konzul. predstavništva) s KC ...«¹⁶⁴ V znak pripravljenosti za sodelovanje z »ljudskimi duhovniki« je SIM okrepila sodelovanje s SDD (od leta 1970 se je tako imenovalo CMD). Anton Bohinc, zadnji predsednik SDD je povedal, da je bil imenovan v izvršilni odbor SIM, vabili so ga na občne zборе in letne konference SIM in v tem času vzpostavili s SDD zelo dobre odnose, kar pa pri večini izseljenskih duhovnikov ni izzvalo odobravanja. Tik pred osamosvojitvijo Slovenije je Bohinc zaradi očitkov iz tujine, da je SIM podaljšane roka UDBE, iz izvršilnega odbora SIM izstopil (pogovor z Antonom Bohincem, Ljubljana, junij 2008).

K sodelovanju med Slovensko izseljensko matico in slovensko Cerkvijo v tujini je v svojem članku v *Slovenskem koledarju* leta 1984 pozval tudi nadškof Alojzij Šuštar, ki je kritično ocenil dotedanje odnose med SIM in Cerkvijo. »Žal do večjega medsebojnega sodelovanja Cerkve in Slovenske izseljenske matice, cerkvenih in državnih ustanov doslej še ni prišlo. Tudi danes marsikje in v marsičem razmere za to

¹⁶³ AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo izvršnemu svetu skupščine SRS z dne 22. 3. 1973, 2.

¹⁶⁴ AS 1211, KOVS, šk. 137, Oris odnosov med družbo in KC v SRS, 8.

še niso zrele. Vzroki za to so zelo različni, deloma so zgodovinski, deloma ideološkega in političnega, deloma tudi osebnega značaja ...«

Slovenska izseljenska matica in slovenska Cerkev v tujini sta torej bili skozi vso polpreteklo obdobje v bolj ali manj slabih odnosih. SIM je izseljenskim duhovnikom očitala vmešavanje v politiko, napade na jugoslovansko družbeno ureditev, podpiranje »vojnih zločincev« itd., duhovniki pa SIM, da je podaljšana roka komunistične oblasti, ki skuša odriniti Cerkev iz življenja izseljencev. Najpomembnejša očitka sta držala; nekateri izseljenski duhovniki so zares bili nepomirljivi nasprotniki komunizma in so ga pomagali rušiti, pri čemer so se sklicevali zlasti na cerkvene dokumente (npr. *Quadragesimo Anno*, *Divini Redemptoris*) in na lastno izkušnjo zločinskega komunizma, SIM pa je bila režimska organizacija, ki je med drugim skušala nevtralizirati vpliv Cerkve v tujini in predstaviti politični režim v Jugoslaviji v čimbolj pozitivni luči.

Vseskozi intenzivna propagandna dejavnost SIM je prepričevala izseljence, naj se na lastne oči prepričajo, da imajo v Jugoslaviji ljudem prijazen politični režim, zato je vabila izseljence na obiske in razne prireditve domov. Nekatere je ta propagandna dejavnost zavedla in so na skrbno pripravljenih »izseljenskih tednih« in organiziranih izletih po domovini dobili idealizirano podobo političnih razmer (Artič 1954, 41), za marsikoga pa se je obisk »svobodne domovine« končal tudi tragično. V arhivu SIM je ohranjeno pismo Freye Osius, nemške državljanke, ki je skupaj s svojim zaročencem Josefom Muršcem prišla v zaročenčevo domovino, kjer so slednjega brez obrazložitve aretirali in zaprli. Ko se je Freya Osius obrnila na SIM, je tajnik SIM stopil v stik z RSNZ in v dopisu zabeležil, da SIM ne bo odgovarjala na zaročenkino pismo.¹⁶⁵ Kljub takim dogodkom je SIM še naprej vabila izseljence in jim zagotavljala varno vrnitev.

V arhivu SIM se nahaja precej dokumentov, ki sicer kažejo, da je SIM v tujini nudila izseljencem določene usluge, obenem pa ni mogoče prezreti tesne navezanosti SIM na strukture domače oblasti ter njihovih poskusov, da očrniijo politično emigracijo, idealizirajo podobo Jugoslavije in odtegnejo ljudi od cerkvenih dejavnosti s tem, da v času maš in cerkvenih prireditev prirejajo vzporedno svoje (jugo)slovansko obarvane prireditve (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, april

¹⁶⁵ AS 1241, SIM, šk. 76, Korespondenca 1964-1968.

2006), v Rodni grudi navajajo netočne in pretirane podatke o višini cerkvenega davka v ZRN (*ML* 19, 1970, št. 7,12) ...

Ob koncu podpoglavja je predstavljen mesečnik *Rodna gruda* (izhajal od leta 1954), najpomembnejša publikacija SIM, ki je bila vpeta v jugoslovanski propagandni aparat in zato bolj ali manj konstantno na »bojni nogi« s tistimi predstavniki Cerkve, ki so nasprotovali režimu v domovini.

3.4.4.1 RODNA GRUDA

Publikacija *Rodna gruda* je bila namenjena Slovencem po vsem svetu. S podporo matične domovine je izhajala v nekaj tisoč izvodih (sredi 70-ih je npr. dosegla okrog 5000 naročnikov, od tega okrog 700 v ZRN). Zdešar Janez je ocenil, da *Rodno grudo* »rojaki malo bero in še to bolj zaradi lepih slik ... « (Zdešar 1962, 50). Ker so emigrantski časopisi v istem času dosegali precej višjo naklado kot *Rodna gruda*, je Svet za izseljenska vprašanja v Beogradu slabo branost režimskih tiskov v primerjavi z emigrantskimi pripisal nenaklonjenosti zahodne družbe socialističnim listom.¹⁶⁶ Ta trditev seveda ne vzdrži, saj je imela *Rodna gruda* finančno veliko boljše finančno zaledje matice, pri njenem razpečevanju so bili soudeleženi socialni delavci v ZRN (*RG* 16, 1969, št. 10, 358), pa tudi za nekatere usluge SIM je bil predpogoj, da so bili ljudje naročeni na *Rodno grudo*.¹⁶⁷

Uredniška politika *Rodne grude* je bila izrazito režimska, kar se je izkazalo že v uvodniku prve številke, v katerem je Tone Seliškar zapisal, da je glavni namen mesečnika odgovoriti na napade protirežimskega, predvsem katoliškega časopisja. » ... nekateri naši izseljenci so pod vplivom strupenega pisanja tistega dela slovenskih izseljenskih listov, ki zločinsko potvarjajo resnico o naših razmerah z željo, da bi se zrušila pri nas sedanja družbena ureditev in da bi Jugoslaviji spet zavlادali kralji, bankirji, fabrikanti in cerkev. Ti glasniki najbolj pokvarjenega slovenstva v tujini zlasti izkoriščajo verski čut naših izseljencev in prikazujejo zato v svojih spisih Jugoslavijo kot deželo samih antikristov in zločincev ...« (*RG* 1, 1954, št. 1, 2-3).

¹⁶⁶ AS 1241, SIM, šk. 85, Svet za izseljenska vprašanja 1966-1968, Predlog plana aktivnosti Saveta u idućoj godini, 2.

¹⁶⁷ AS 1241, SIM, šk. 155, Zapisnik seje IO SIM dne 13.6.1966, 2.

Politično usmeritev *Rodne grude* je zagotavljal skrben izbor urednikov in avtorjev prispevkov, ki so bili lojalni novi oblasti. Tako cenzura sploh ni bila potrebna, saj je bila samocenzura dovolj velika. Če pa so dali članek o razmerah v slovenski Cerkvi napisati duhovniku, pa je bil to gotovo član oblasti naklonjenega CMD. V arhivu KOVS je avtor našel dokumente, ki dokazujejo, kako skrbno je vodstvo SIM bdelo nad pisanjem *Rodne grude*. Po podpisu beograjskega protokola sta npr. *Rodna gruda* in *Slovenski koledar* o tem objavila članek; predsednica SIM, Zima Vrščaj, se je glede vsebine članka najprej posvetovala s predsednikom CMD Stankom Cajnkarjem, zatem pa poslala urejeno besedilo še v potrditev predsedniku KOVS.¹⁶⁸

Ob pregledovanju člankov *Rodne grude* je opaziti relativno veliko število poročil iz življenja Cerkve v domovini. Na tako uredniško politiko režimskega časopisja, ki je skušala ustvariti občutek verske svobode v domovini, je v predavanju leta 1974 opozoril Janez Zdešar: »Sem in tja objavi kak prispevek o gradnji cerkva na Slovenskem, o jubileju kakega slovenskega duhovnika, o katoliški slovenski jednoti v ZDA itd., torej prispevke, ki jih ne bi mogel zaslediti v osrednji slovenski reviji, namenjeni zgolj Slovencem v domovini ... O delovanju slovenskih zdomskih duhovnikov ne Rodna gruda ne drugo slovensko časopisje praviloma ne poroča« (Zdešar 1975, 73-74).

Omembe verskega življenja med izseljenci je *Rodna gruda* podajala zelo redko, pa še tedaj skopo in selektivno; v aprilski številki leta 1959 najdemo npr. poročilo o pevskem nastopu rojakov z Nizozemske v Essnu (*RG* 6, 1959, št. 4, 100). O nastopu samem je *Rodna gruda* sicer spregovorila, se zahvalila za lep govor »gospodu Tausendu« (Tensündern, op. Emeršič), zamolčala pa podatek, da je Theodor Tensündern duhovnik, ki je skupaj z drugimi duhovniki pred omenjenim nastopom za izseljence daroval božično mašo. Drug primer takšne uredniške politike so bili občasni, kratko in pristransko povzeti govori omenjenega nemškega duhovnika Theodora Tensünderna (*NL* 8, 1959, št. 6, 15), čigar priimek je povrh vsega *Rodna gruda* zapisovala v mnogih napačnih različicah in to prakso nadaljevala kljub popravkom in opozorilom *Naše luči*. Doroteja Oblak pa je povedala, da je v naivnosti napisala nekaj prispevkov za *Rodno grudo*, ki pa niso bili objavljeni. »Najbrž zato, ker

¹⁶⁸ AS 1211, KOVS, šk. 136, Pismo Zime Vrščaj z dne 1. julija 1966.

sem v pismu omenjala Caritas in Katoliško cerkev. Čeprav smo veliko delali, nas niso nikoli omenili« (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008).

Ugotovimo lahko torej nek dvojni odnos do Cerkve doma in v tujini. Izseljencem je skušala prikazati, da je versko življenje doma svobodno in je zato objavljala članke iz življenja Cerkve na Slovenskem, ki jih v glavnih časopisih doma nikoli ne bi dovolili objaviti, o verskem življenju med izseljenci pa je bodisi molčala bodisi poročala zelo površno ali pa celo slabšalno in lažno; s tendencioznim pisanjem o cerkvenem davku v ZRN in s pretiravanjem glede njegove višine (*RG* 17, 1970, št. 3, 23) je na zelo prefinjen način celo spodbujala k izstopu iz Cerkve. Pozitivnega prispevka slovenskih izseljenskih duhovnikov pri ohranjanju narodne zavesti med izseljenci v ZRN pa v domačem časopisju skoraj ni bilo zaslediti. Namesto tega se je v slovenskem časopisju še ob koncu 70-ih krepil kliše o klerikalizmu med izseljenci in napihoval očitek o vmešavanju nekaterih duhovnikov v politiko (Križnik 1979, 5).

Ko so v 70-ih prišli v ZRN izseljenski duhovniki iz domovine, je SIM z nekaterimi navezala stik in pričela z njimi sodelovati. Ti mlajši duhovniki, ki niso bili v »spor« z oblastjo doma, so bili v *Rodni grudi* nekajkrat omenjeni, njihova dejavnost pa v režimskih listih pozitivno ocenjena (Leskovšek 1974, 20), najverjetneje z namenom diferenciacije (glej 3.4.10).

3.4.5 JUGOSLOVANSKI KLUBI

Ko so člani komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini na svoji 10. seji leta 1977 ocenjevali idejnopolitične razmere med delavci na začasnem delu v tujini, so med drugim govorili tudi o dejavnosti duhovniške emigracije. Člani komisije so se strinjali, da je najuspešnejši način za onemogočanje te emigracije ustanavljanje izseljenskih klubov, ki so pod vplivom domovine.¹⁶⁹ V tem prepričanju so predstavniki oblasti spodbujali ustanavljanje izseljenskih klubov, s katerimi so izvajali nad izseljenci nadzor in jih istočasno varovali pred »kvarnimi vplivi« politične emigracije. Cilj komunistične

¹⁶⁹ AS 1589/IV, CK ZKS, šk. 386, 10. seja Komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, Ocena idejnopolitičnih razmer med našimi delavci, ki so na začasnem delu v tujini z dne 24. 2. 1977, 37.

oblasti je bil omejiti dejavnost Cerkve v tujini na cerkev in zakristijo, nadzor nad kulturnimi in zabavnimi dejavnostmi pa naj bi prevzela društva (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008).

Ko so torej Slovenci v nekem kraju ZRN pričeli resneje razmišljati o ustanovitvi novega društva, so se takoj vmešali predstavniki oblasti (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008), ki so skušali vplivati na oblikovanje statuta nastajajočega društva. *Rodna gruda* je leta 1974 kot zgled dobrega statuta navedla statut Slovenskega kulturnega društva Ivan Cankar na Dunaju (*RG* 21, 1974, št. 3, 24-25), ki v 5. členu poudarja tudi pravilen politični odnos do SFRJ. Pravilna politična orientacija se je kazala v praznovanju jugoslovanskih praznikov (dneva republike, dneva mladosti, dneva žena ...), v programih letnih občnih zborov (Rupnik 1974, 26), izobešanju jugoslovanske zastave, v samoumevnem sodelovanju s konzularnimi predstavniki in drugimi jugoslovanskimi klubi, društvi ter ustanovami iz domovine, v odklanjanju stikov s politično emigracijo ... (Dolenc 1971, 32).

Znani so primeri, ko se je društvo sprva oblikovalo kot povsem nepolitično, a se je ustanovni odbor zaradi strahu pred sankcijami uklonil zahtevam političnih predstavnikov Jugoslavije, spremenil statut in se podredil zahtevam politike. Janez Pucelj je opisal primer društva Bled iz Essna. »Društvo je nastalo na vrtu mešane slovensko-nemške družine, kjer so se zbirali prijatelji. Tam je padla ideja o organizaciji društva. Idejo je v cerkvi oznanil tudi župnik in po slovenski nedeljski maši povabil vernike v Kolpingov dom (v Essnu). Malo kasneje so imeli že prvi ustanovitveni zbor. Na tretji sestanek društva je prišel konzul Vlado Mihelič, ki je ostro opomnil zbrane, da je potrebno praznovati tudi 29. november in zbranim očital protidržavno držo. Nihče od navzočih si ni upal upreti se njegovim zahtevam in program društva se je spremenil in dobil obliko oblastem lojalnih društev. Čeplak Stanislav, eden od soustanoviteljev društva, zadolžen za kulturo, je Puclju natančno opisal, kar se je tedaj zgodilo« (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008).

Seveda je lojalnost oblasti prinašala nekatere ugodnosti: klubi so dobili prostor v publikacijah SIM, zlasti v *Rodni grudi* (omenjeno društvo Bled je bilo sicer ustanovljeno že leta 1972, v *Rodni grudi* pa je prvič omenjeno marca leta 1973, ko je že prišlo pod politični vpliv konzulata), vključeni so bili v družabne dogodke, ki jih je prirejala SIM, prejeli so denarno in drugo pomoč domačih donatorjev, domačih

občin in SZDL¹⁷⁰ dobili možnost ugodnih potovanj v domovino, štipendije ... Zaradi vseh teh ugodnosti so po ugotovitvi vrha SIM društva »politično poanto sprejela brez ugovorov ali pomislekov.«¹⁷¹

Janez Pucelj je poudaril, da je za zagon društev in ohranjanje ideološkega vpliva nad njimi komunistična oblast porabila zelo veliko denarja (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008). Obiske slovenskih ansamblov je npr. skoraj v celoti financirala SIM, izkupiček prireditev pa je ostal društvom.¹⁷² Cena, ki so jo morala društva plačati za to, pa je bil politični predznak, ki so ga dobile društvene prireditve. »Politični aspekt gostovanja pojasni pred vsako prireditvijo predstavnik Matice, ki spremlja grupo ...«¹⁷³ Nad pravilno politično orientacijo režimu lojalnih društev pa je skrbno bdela tudi tajna služba, ki je natančno beležila vsako odstopanje. »Pri spremljanju problematike delovanja društev v Zahodni Evropi (O "Center") smo prisotni v 32 društvih, od skupno 50, kolikor jih trenutno obstaja.«¹⁷⁴ Med nadzorom društvenega življenja je bila UDBA pozorna zlasti na prisotnost vplivov politične emigracije in izseljenskih duhovnikov.¹⁷⁵

Mnogi izseljenski duhovniki so hitro ugotovili, da slovenska izseljenska društva, ki so bila pod vplivom režima v domovini (opisana finančna odvisnost, permanentna izobraževanja društvenih aktivistov v Jugoslaviji,¹⁷⁶ povezanost društev z jugoslovanskimi občinami¹⁷⁷ ...) namerno ovirajo pastoralno delo, zato so se jih izogibali (*ML* 36, 1987, št. 5, 35). Izseljenski duhovnik Vili Stegu je imel npr. velike težave z društvom Lastovka, v katerem je bil aktiven tudi nekdanji semeniščnik in Stegujev sodelavec Z. K., ki ga je zaposlila nemška Caritas. Stegu je sprva z društvom sodeloval, a je kmalu opazil, » ... da ga v društvu izkoriščajo v politične namene. Skušal se je odtrgati od društva in ljudem pojasniti pravo naravo društva. Istočasno mu je pričel Z. K. metati polena pod noge in ovirati njegovo delo. Stegu je

¹⁷⁰ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Obrazložitev prošnje za dodelitev finančnih sredstev za leto 1976, 1.

¹⁷¹ AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo izvršnemu svetu skupščine SRS z dne 22. 3. 1973, 2.

¹⁷² AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo izvršnemu svetu skupščine SRS z dne 22. 3. 1973, 2.

¹⁷³ AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo izvršnemu svetu skupščine SRS z dne 22. 3. 1973, 2.

¹⁷⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1978, 26 (mfž).

¹⁷⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Leno poročilo SDV 1978, 26 (mfž).

¹⁷⁶ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Informacija s seminarja za predstavnike društev in klubov jugoslovanskih delavcev na začasnem delu v tujini v Cavtatu (julij 1976), 1.

¹⁷⁷ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Zabeležka s sestanka predsednikov slovenskih društev, dne 12.6.1976 v Frankfurtu, ZRN (junij 1976), 5.

skušal doseči odstavitev Z. K. z delovnega mesta, a mu to dolgo ni uspelo – neuspešno je bilo celo posredovanje škofa Leniča pri pristojnem ordinariju v ZRN. Ko je Z. K. nazadnje le odšel iz Caritas, je postal predsednik društva Lastovka. Potem je pa šlo med Stegujem in društvom »na nož«. Pričela se je delitev med Slovenci, zaradi česar je Stegu zelo trpel (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008). Zaradi nastalih razmer je Stegu na sestanku ZSIDE spomladi 1981 predlagal oblikovanje resolucije, v kateri bi duhovniki zabeležili enotno stališče, da jim društva namerno nagajajo.¹⁷⁸ Podoben predlog je naslednje leto podal še Janez Zdešar in ob tem svetoval, naj se vsi spori z društvi tudi dokumentirajo.¹⁷⁹

Jugoslovanska politična agitacija in organizacija društvenega življenja sta v življenje izseljencev vnesli bolečo diferenciacijo. »Kjer je društveno življenje grobo poseglo v utečeni ritem slovenskih srečanj, tam so se skupine razdelile, razbile so se na manjše, vase obrnjene kroge. V njih se je razcvetelo delovanje z bolj ideoloških vidikov ... Vrstili so se pretirano politični programi, ki so jih v društva vnašala navodila od doma – domača politika prek konzularnih predstavnikov ... Začelo se je odmikanje, odtujevanje, kar v tujini pomeni največkrat odtujitev posameznikov in celih družin slovenskemu krogu ...« (NL 35, 1986, št. 5, 34).

Društva pa so pospeševala tudi proces diferenciacije med samimi izseljenskimi duhovniki, saj so nekateri mlajši sodelovali z jugoslovanskimi društvi.¹⁸⁰ V gradivu RSNZ najdemo na primer podatke o sporu, ki se je zgodil v Oberhausnu, ko je izseljenski duhovnik Pavel Uršič tamkajšnjemu društvu Bled obljubil na posodo narodne noše, ki jih je imela slovenska katoliška misija, a so se nekateri verniki in duhovniki, ki so odklanjali sodelovanje z jugoslovanskimi društvi, temu uprli.¹⁸¹ »Uršič Pavle je tudi skušal imeti dobre odnose s tamkajšnjim društvom in je pokazal pripravljenost, da mu posodi narodne noše. Temu pa je ostro nasprotoval Ciril Turk (v njegovem času so bile obleke narejene), ki ni sodeloval z jugoslovanskimi društvi. Uršiča so starejši, emigrantski duhovniki zaradi njegovega odnosa do društev napadali. Oblakova je poznala Turkovo mnenje glede društev in je želela preprečiti konflikt med Uršičem in Turkom. Zato je narodne noše skrila ...« (pogovor z Janezom

¹⁷⁸ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 773.

¹⁷⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 822.

¹⁸⁰ AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo konzula Miheliča Uradu za mednarodno sodelovanje z dne 26. 11. 1973, 1.

¹⁸¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 713.

Pucljem, München, junij 2008). »Zdešarju, ki mi je po tem, ko sem obljubil noše, dve-tri ure pral možgane, sem rekel, da smo vojno vendar izgubili. Rekel sem mu, naj si s Turkom kupita tank in jurišata čez mejo ... To mi je zameril« (pogovor s Pavlom Uršičem, Stara Loka pri Škofje Loki, maj 2008).

Opisani spor glede narodnih noš je v pismu Uradu za mednarodno sodelovanje Izvršnega sveta SRS natančno opisal jugoslovanski konzul Mihelič,¹⁸² zabeležila pa ga je tudi UDBA, ki so ji spori in neenotnost med duhovniki ugajali. Čeprav je šlo za relativno majhen nesporazum, se je UDBA zanj zanimala in ga po pogovoru s Kamnikarjem natančno zabeležila: »Emigrantska duhovščina je tesno povezana s svojo generacijo, do mlajših duhovnikov pa izražajo nezaupanje, ker se preveč povezujejo z domovino in slovenskimi društvi v ZRN. Zaradi takega povezovanja z društvom Bled je prišel duhovnik Uršič Pavle iz Oberhausna v spor s Turk Cirilom in socialno delavko Oblak Dorotejo. Uršič je namreč posojal slovenske narodne noše društvu Bled za razne prireditve. Turk in Oblakova pa sta Uršiču vzela narodne noše in izjavila, da njihove narodne noše ne smejo uporabljati na "komunističnih prireditvah" ...¹⁸³

Kamnikar je v pogovoru z uslužbencem UDBE spor v Oberhausnu predstavil kot politični spor. Janez Pucelj meni, da je to naredil, ker je točno vedel, kaj UDBA želi slišati (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008). Po mnenju Janeza Puclja pa je bil spor bolj posledica temperamentnih značajskih lastnosti kot pa političnih razhajanj. Kljub temu pa je posledice spora občutila zlasti Doroteja Oblak, ki je bila kmalu poklicana na škofijo, kjer so ji povedali, da so dobili informacijo o njenem domnevnem sodelovanju z UDBO (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008). »2 dni zatem pa je sledil še poziv na konzulat (konzul je bil mož Uršičeve sestrične, Molnar Jože, op. Emeršič), kjer so mi spet očitali glede narodnih noš, pa spet stara vprašanja glede tega, zakaj sem v Slovenskem domu ... 3 ure so me zasliševali. Glede spora o narodnih nošah so bili točno poučeni. Rekli so mi še, da ne smem več govoriti, da sem Slovenka in da ne smem izobešati zastave brez zvezde. Pritiska nisem več vzdržala. Preselili smo se v Stuttgart« (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008).

¹⁸² AS 1241, SIM, šk. 117, Pismo konzula Miheliča Uradu za mednarodno sodelovanje z dne 26. 11. 1973,1.

¹⁸³ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 713.

Kljub različnim stališčem in nekaterim manjšim sporom med duhovniki in tudi socialnimi delavci glede odnosa do društev pa je po spomladanskem sestanku ZSIDE leta 1981 UDBA zabeležila: »Značilnost letošnjega sestanka Zveze slovenskih izseljenskih duhovnikov je v tem, da so bili vsi emigrantski duhovniki in ostali zelo složni, saj so se prejšnja leta vedno prepirali, posebej zaradi slovenskih društev, ki delujejo v Zahodni Evropi med zdomci in izseljenci. Bucik Jože je na sestanku povedal, da ima težave z društvom Triglav iz Augsburga, ker ga ovirajo pri njegovi dejavnosti ... Štekl Anton iz Berlina se je pridružil mnenju Bucik Jožeta, da slovenska društva načrtno ovirajo njihovo delo med zdomci ... Glede na to, da so duhovniki na tem sestanku zavzeli enotno stališče do slovenskih društev, lahko pričakujemo njihovo aktivnejše zoperstavljanje dejavnosti slovenskih društev.«¹⁸⁴

3.4.6 KONZULARNA PREDSTAVNIŠTVA

Zaradi hitrega povečevanja števila Jugoslovanov v ZRN ob koncu 60-ih - po uradnih statistikah je v nekaj letih število Jugoslovanov v ZRN naraslo na pol milijona, kar pomeni, da je največ tujih delavcev v Zvezno republiko Nemčijo prišlo iz Jugoslavije (*RG* 18, 1971, št. 4, 6) - je jugoslovanska oblast pričela krepiti dotlej slabo razvejano mrežo konzularnih predstavništev. Po mnenju tedanjega jugoslovanskega konzula v ZRN Rudija Čaćinoviča bi lahko prav okrepljena konzularna mreža odpravila težave, s katerimi so se srečevali Slovenci v ZRN (*RG* 16, 1969, št. 6, 236). V začetku 70-ih je tako bilo poleg veleposlaništva v bližini Bonna, petih generalnih konzulatov ter vicekonzulata ustanovljenih še 5 novih konzulatov.

Jugoslovanska konzularna predstavništva so bila v službi vladajočega režima in so kot taka med drugim izvajala tudi nadzor nad emigrantskimi duhovniki. Izvršni svet SRS je preko njih dobival natančne informacije o zadržanju emigrantskih duhovnikov in o tem poročal Republiškem sekretariatu za notranje zadeve, KOVS, predsedniku CK ZKS ...¹⁸⁵ Izvršni svet SRS je na podlagi pridobljenih informacij lahko interveniral proti emigrantski duhovščini tako pri cerkvenih oblasteh doma kot tudi pri

¹⁸⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 741-742.

¹⁸⁵ AS 1211, KOVS, šk. 56, Informacije urada za mednarodno sodelovanje (1972).

Svetem sedežu.¹⁸⁶ Oblast v domovini je zato pritiskala na konzularne predstavnike, naj intenzivneje nadzirajo emigrantsko duhovščino in naj zbirajo podatke o njihovih »deliktih« ter jih sporočajo matici. »Glede delovanja teh emigrantov bi lahko uspešneje preprečevali njihovo dejavnost preko Vatikana (protokol). Toda nimamo dokazil o njihovem delu, s katerimi bi lahko nastopali v Vatikanu. V tej zvezi bi morala diplomatska konzularna predstavništva intenzivneje delovati.«¹⁸⁷

Konzularna predstavništva so tako bila intenzivno vključena v »lov na čarovnice«, s katerim je oblast vnašala v duhovniške vrste diferenciacijo in diskreditirala politično emigracijo med duhovniki. Zlasti v sedemdesetih letih je bilo s strani konzularnih predstavnikov zabeleženih več »nepravilnosti«, ki so jih »zagrešili« duhovniki. Generalni konzulat iz Stuttgarta je npr. posredoval Zveznemu sekretariatu za zunanje zadeve informacijo o tem, da je bila » ... 22. 10. 1972 v Plohingenu zabava, ki jo je priredil ekstremistični slovenski duhovnik Turk. Prisotnih je bilo okrog 600 ljudi. Dvorana je bila okrašena s slovenskimi zastavami brez peterokrake zvezde. V zvezi s tem bomo intervenirali pri cerkvenih oblasteh v Baden Gestebergu, prosimo pa tudi, da se intervenira tudi v Vatikanu ... Isti duhovnik je znan tudi po tem, da deli slovensko emigrantsko literaturo, kar se lahko dokaže s pričami in materialom.«¹⁸⁸ Konzul iz Dortmunda Vlado Mihelič je leta 1974 oblasti v domovini seznanil z »destruktivnim delovanjem« slovenskih duhovnikov v odnosu do društva Bled. »Pri vsem tem pa društvo nima ustreznih in sposobnih kadrov, ki bi lahko vedno uspešno onemogočali poskuse vmešavanja slovenskih duhovnikov, zlasti Uršiča, Rota, Zdešarja, ter deloma Ifka.«¹⁸⁹

Konzularna predstavništva so torej zabeležila številne resnične in izmišljene informacije o odnosu izseljenskih duhovnikov do domače oblasti, o (ne)sodelovanju s slovenskimi klubi, o odnosu vernikov do duhovnikov, o vpletenosti v grožnje in teroristično dejavnost, o pisanju *Naše luči*, diferenciaciji med starejšo in mlajšo

¹⁸⁶ AS 1211, KOVS, šk. 56, Informacije urada za mednarodno sodelovanje (1972).

¹⁸⁷ AS 1211, KOVS, šk. 53, Poročila komisije za verska vprašanja, CK, SZDL, 1953-1970, Nekateri aspekti stanja in delovanja verskih skupnosti v Sloveniji, 26. 11. 1969, 31.

¹⁸⁸ AS 1211, KOVS, šk. 56, Informacije urada za mednarodno sodelovanje.

¹⁸⁹ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1285, Informacija v zvezi s telegramom, ki ga je poslal kabinetu tovariša Staneta Dolanca konzulat SFRJ v Dortmundu o prireditvi društva Bled iz Essna v počastitev 29. novembra, 3.

generacijo duhovnikov ...¹⁹⁰ Del mlajše generacije duhovnikov, ki je prišla v ZRN iz domovine, je namreč bil s konzularnimi predstavništvi v boljših odnosih; Kamnikar je povedal, da se je udeleževal nekaterih slovesnosti, ki jih je ob državnih praznikih (npr. 29. november) organiziral konzulat. Tam so ga tudi spodbujali, naj skuša vplivati na zadržanje starejše generacije emigrantskih duhovnikov (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008). Starejša generacija emigrantskih duhovnikov, zlasti politični emigranti in tudi številni drugi, pa so odklanjali vsako sodelovanje. »Enkrat nas je konzul povabil v Köln na srečanje. Jaz sem rekel, da ne bom šel. Šla sta pa Bucik in Rot. Jaz sem jima rekel, da z njimi nimamo kaj sodelovati, saj nas bodo gotovo prinesli okrog« (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008). Ciril Turk pa je npr. predstavnikom konzulata jasno povedal, da ne želi imeti nikakršnega stika z njimi.¹⁹¹

Širjenje »škodljive« literature (npr. pesmi »znanega belogardističnega pesnika Balantiča«¹⁹²), izobešanje zastav brez peterokrake zvezde, povezovanje s politično emigracijo, ipd., je bilo vse, kar so uspela konzularna predstavništva posredovati Ljubljani, saj oblast slovenskim duhovnikom – tudi najbolj politično »nevarnim« – ni mogla naprtiti težjih deliktov (npr. teroristične dejavnosti ali povezovanja s hrvaško in drugo ekstremno emigracijo),¹⁹³ čeprav je poskušala tudi to (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, maj 2006).

Intenzivnejši pritisk pa so lahko izvajala konzularna predstavništva na slovenske delavce v tujini, saj so se ti v zvezi z urejanjem dokumentov večkrat obračali na konzularna predstavništva in bili na nek način odvisni od njihovih uslug, saj je bila dodelitev dovoljenja za bivanje in delo v tujini povezana z veljavnostjo potnega lista. Na kongresu »Cerkve v stiski« leta 1977 je bila predstavljena informacija, » ... da skušajo jugoslovanski konzularni predstavniki ter prosvetni delavci tudi z grožnjami o odvzemih potnih listin prisiliti jugoslovanske delavce na začasem delu v ZR Nemčiji, da otrok ne bi pošiljali k verouku. Slično oceno so

¹⁹⁰ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Informacija o delovanju slovenske duhovščine na področju severnega Porenja in Vestfalije (25. 2. 1976), 1-7.

¹⁹¹ AS 1241, SIM, šk. 128, Poročilo z obiska naših delavcev v Nemčiji, 5.

¹⁹² AS 1211, KOVS, šk. 56, Informacije urada za mednarodno sodelovanje, Informacija (13. 10. 1972), 1.

¹⁹³ AS 1211, KOVS, šk. 6, Pregled razmer v RKC z dne 24. 1. 1974, 15.

objavili tudi nekateri zahodni listi (npr. *Neue Züricher Zeitung*).¹⁹⁴ *Münchener Merkur* pa je pisal o grožnjah jugoslovanskih učiteljev otrokom izseljencev v Nürnbergu, da jim v primeru udejstvovanja na »biblijski olimpijadi« konzulat ne bo potrdil nemških spričeval (*NL* 25, 1976, št. 7, 14). Podobna poročila o govoricah, » ... da ni varno hoditi k slovenski službi božji, češ, da zanje kmalu izve jugoslovansko poslaništvo v Mehlemu in da takemu potem ne bo lahko dajati odgovor ...«, je objavila tudi *Naša luč* (*NL* 9, 1960, št. 5, 16). Eden od izseljencev je Cirilu Turku povedal, da ga je konzul opozoril, naj se Turka izogiba, saj naj bi bil le-ta domobranski general (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007). Janez Pucelj pa je navedel podatek, da so staršem otrok grozili, da v primeru neprimerne odnosa do domovine njihovi otroci v domovini ne bodo mogli študirati (pogovor z Janezom Puceljem, München, junij 2008). Zaradi teh in podobnih pritiskov so številni izseljenci klonili in pristali na zahteve konzularnih predstavništev.

Janez Zdešar je vlogo konzulatov označil z besedami: »Nelepo vlogo igrajo v življenju naših rojakov jugoslovanski konzulati. Namesto da bi podprli delo slovenskih ljudi in njih napore, se gredo rajši socializem. Kdor je njihov, lahko računa na pomoč, ta bo dobil vizum za obisk v domovino. Kdor ni pristaš nove socialistične Jugoslavije, dostikrat vizuma ne bo dobil, ali pa bo drugače zapostavljen. Tako zadržanje jugoslovanskih oblasti lahko mirno imenujemo diskriminacijo. Poleg vsega jugoslovanske konzularne oblasti ne smatrajo za potrebno, da bi našim rojakom na njih dopise in prošnje odgovarjale po slovensko, rajši v znamenju enotnosti v srbščini ...« (Zdešar 1962, 46).

Rodna gruda je v letu političnih sprememb 1991 objavila članek Alojzija Šuštarja, ki je strnil vlogo konzulatov v te besede: »Naši izseljenci in duhovniki s konzulati niso imeli skoraj nobenega stika. Izogibali so se stiku z njimi in tudi državna zastopništva so jih bolj zasledovala kakor pa spremljala in pomagala, pač zaradi ideološke obremenjenosti. Veliko izseljencev je imelo težave, ko so prišli na obisk v domovino, bodisi na meji ali pa v zaslíševanju doma ...« (Šuštar 1991, 23).

¹⁹⁴ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Povezovanje hierarhije RKC z emigrantsko duhovščino in delovanje nekaterih organizacij, 12-13.

3.4.7 VZGOJNOIZOBRAŽEVALNE USTANOVE

Zaradi velikega števila slovenskih izseljencev v ZRN ter možnosti, da se bodo le-ti postopno vračali v Jugoslavijo, je bilo v interesu komunistične oblasti, da sodeluje pri vzgoji in izobraževanju njihovih otrok. Že v predšolskem obdobju so imeli starši izseljencev možnost vključiti otroke v kolonije, ki so poleti letovale v Jugoslaviji. Na sestanku Koordinacijskega odbora za vprašanje naših delavcev na začasnem delu v tujini so poudarili: »Menimo, da bo imelo vključevanje otrok v počitniške kolonije svojih domačih krajev močan vzgojni učinek.«¹⁹⁵

Jugoslovanske oblasti so začele v začetku 70-ih v ZRN pošiljati prve skupine učiteljev (prosvetnih delavcev), ki naj bi tam organizirali dopolnilni pouk za šoloobvezne otroke naših izseljencev. Nemška zakonodaja je namreč finančno podpirala takšno dejavnost, če je zanjo le bilo dovolj zanimanja med člani narodnostne manjšine. Konzularna predstavništva so zato skušala pridobiti naklonjenost slovenskih staršev v ZRN, da bi prijavili svoje otroke k dopolnilnemu pouku. Pri tem so poudarjali predvsem pomen znanja domačega jezika; v resnici je bil glavni namen tega pouka predvsem jugoslovanska domovinska vzgoja, saj je prišel s prvo skupino jugoslovanskih učiteljev le en Slovenec, Franc Sedmak (*RG* 18, 1971, št. 4, 12).

Prosvetni delavci so bili v naslednjih letih doma skrbno izbrani na podlagi pedagoške pripravljenosti ter sposobnosti za družbenopolitično delo.¹⁹⁶ Sledilo je intenzivno izobraževanje s poudarkom na družbeno-politični vzgoji v tujino poslanega kadra, ki je tudi po napotitvi v tujino ostal pod budnim očesom konzularnih predstavništev¹⁹⁷ in UDBE, ki je v okviru akcije "PEDAGOG" nadzirala 40 učiteljev v tujini.¹⁹⁸ *Münchner Merkur* je zabeležil: »Na nemški šoli v Böblingenu pri Stuttgartu, na kateri je prav tako dodatni pouk v materinščini, poučujejo učitelji iz Jugoslavije najrajši pod razobešenimi Titovimi slikami in rdečimi zvezdami. Za vse državne praznike se morajo otroci učiti patriotične pesmi. Za dan mladosti zavežejo

¹⁹⁵ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Koordinacijskim odborom pri občinskih, mestni in obalni konferenci SZDL (maj 1976), 1.

¹⁹⁶ AS 537, RK SZDL, šk. 642, a.e. 1359, Republiški komite za vzgojo in izobraževanje (2. 6. 1976), Informacija, 4.

¹⁹⁷ AS 537, RK SZDL, šk. 640, a.e. 1356, Informacija o delovanju slovenske duhovščine na področju severnega Porenja in Vestfalije (25.2.1976), 1-2.

¹⁹⁸ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1978, 26 (mfž).

šolskim otrokom okrog vratu rdeče rutice in jim posadijo na glavo modre titovke ...« (NL 25, 1976, št. 7, 14).

Učitelji, ki so širili »režimsko religijo«, so kmalu prišli v spor s slovenskimi duhovniki in skušali ovirati njihovo pastoralno dejavnost. Časopisi držav gostiteljic so večkrat zabeležili pritiske na pastoralno dejavnost slovenskih duhovnikov. *Nаша luč* je iz lista *Münchner Merkur* povzela: »Skoraj povsod poskušajo komunistični učitelji ovirati deloma obvezni verouk. V Baden-Württembergu se razgovarjajo pozno v noč, da lahko drugo jutro predložijo cel seznam ovir za verouk, sklicujoč se na dozdevne težave glede prostora, natrpanosti učnega načrta in preobremenjenosti učencev« (NL 25, 1976, št. 7, 14).

Režimski učitelji so skušali od otrok dobiti tudi informacije o tem, katere verske časopise prebirajo doma, ali obiskujejo kakšne verske prireditve, verouk ter slovenske duhovnike, ali se doma pogovarjajo o Bogu, o političnih vprašanjih ... Informacije so nabirali s pomočjo vprašalnikov, ki so jih morali otroci izpolnjevati (NL 32, 1983, št. 4, 31). Na starše so pritiskali, naj otroke pošiljajo na državne prireditve, ki so jih organizirali jugoslovanska društva in jih strašili, da bodo v primeru neudeležbe to zabeležili v zaključno šolsko spričevalo.¹⁹⁹

Tudi režimska *Rodna gruda* je prinašala članke o poteku pouka v slovenskih šolah v ZRN, ki kažejo na režimsko indoktrinacijo s kultom Tita (Petrin 1972, 23) in jugoslovansko domovinsko zavestjo (RG 22, 1975, št. 10, 20), ki so jo vršili slovenski učitelji. Verni in demokratičnih standardov navajeni slovenski starši so se znašli v neprijetni dilemi; z nacionalne plati zelo zaželeni slovenski učitelj je prinašal s seboj komunistično doktrino. Zato so se nekateri odločili, da svojih otrok ne bodo pošiljali v jugoslovansko dopolnilno šolo, ampak so jih raje vključili v jezikovne tečaje, ki so imeli v slovenskih župnijah v ZRN že dolgo tradicijo (obiskovanje uradnega dopolnilnega pouka iz slovenskega jezika namreč v Jugoslaviji ni bil pogoj za nostrifikacijo spričevala tuje osnovne šole). Socialna delavka Doroteja Oblak, zaposlena pri Caritas, je zbrala podpise staršev, ki so se odločili, da svojih otrok ne bodo vključili v jugoslovansko dopolnilno šolo. Zato se je morala zagovarjati na konzulatu. »Kasneje so me v Stuttgartu klicali na konzulat, kjer so mi očitali, zakaj se ne predstavljam kot Jugoslovanka, ampak kot Slovenka in zakaj branim otrokom

¹⁹⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Indikativni bilten 1983, 155 (mfž).

hoditi k jugoslovanskemu dopolnilnemu pouku. Zahtevali so, da se predstavljam kot Jugoslovanka. Odgovorila sem, da imam po zakonu pravico do svojega jezika, zato ne želim, da otroci hodijo v srbohrvaško šolo. Zbrala sem tudi podpise vseh slovenskih staršev, ki se niso strinjali s tem, da bi njihovi otroci hodili v takšno jugoslovansko šolo. Seznam podpisnikov (peticijo) sem predala šolskemu uradu - ob vrnitvi v Slovenijo me je UDBA že naslednje jutro klicala na zaslišanje v Cerknico in mi seznam pomolila pod nos. Nekdo od uradnikov ali učiteljev je najbrž dokument predal UDBI« (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008).

Rodna gruda je izseljenskim duhovnikom v ZRN večkrat očitala, da ovirajo prosvetno dejavnost jugoslovanskih učiteljev. Če je kje organizacija slovenskega pouka spodletela, so pogosto našli krivca prav v slovenskih duhovnikih. »Ali so se vmešali tisti, ki hočejo preprečiti državno šolo, ker bi radi imeli otroke le pod cerkveno« (*RG* 23, 1976, št. 7-8, 30)? Ciril Turk, ki je v tem času uspešno organiziral šolo v Stuttgartu, ki jo je obiskovalo čez 80 otrok, je takšne očitke zavračal: »Komunističnim oblastem so šle naše aktivnosti v nos. Jaz pa sem delal, kot da jih ni. Nisem delal proti njim, z njimi pa tudi ne« (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).

Ampak Cerkev ni bila edina ovira komunistični indoktrinaciji otrok v izseljenstvu. Tudi mnoge države gostiteljice so konzularnim predstavništvom očitale dejavnost, ki je v nasprotju z demokratičnimi standardi. *Naša luč* je leta 1978 prevedla članek avstrijskega *Vorarlberg Nachrichten* z dne 23. 6. 1978, v katerem omenja komunistično agitacijo s strani jugoslovanskih učiteljev v Švici in Avstriji ter omenja odločno intervencijo tamkajšnjih oblasti, ki so konzularnim predstavnikom pojasnile, da so jugoslovanski učitelji financirani s strani države gostiteljice, zato naj pouk materinščine poteka po tamkajšnjih šolskih predpisih in programih (*NL* 27, 1978, št. 7, 15).

Do podobnega konflikta je prišlo tudi v ZRN; dnevnik *Deutsche Tagespost* je 29. 6. 1979 poročal o resnem nesporazumu med Zvezo nemških sindikatov in zastopniki Zveze jugoslovanskih državnih enotnih sindikatov. V prevodu članka Hvalnice Titu in Partiji beremo, da je do nesporazuma prišlo, ker nemški sindikati niso hoteli podpreti jugoslovanskega predloga, po katerem naj bi pouk otrok zdomcev potekal po jugoslovanskih in ne po nemških učnih načrtih (*NL* 28, 1979, št. 9, 10).

Uresničitev tega načrta bi namreč pomenila legalizacijo komunistične indoktrinacije, ki so je bili deležni otroci izseljencev v ZRN (vsi jugoslovanski učitelji, ki so bili izbrani s strani jugoslovanske, financirani pa s strani nemške države, so morali imeti potrebne »moralno-politične« kvalitete, kar je med drugim pomenilo, da niso smeli javno izražati verske pripadnosti).

Spodleteli poskus organiziranja režimskega šolstva v ZRN je opisan v letnem poročilu UDBE leta 1980: »Dopolnilno izobraževanje otrok naših delavcev v tujini (druge generacije) je v letu 1980 doživljalo negativne spremembe predvsem v ZRN, kjer zaznavamo močnejše vmešavanje nemških šolskih oblasti v dopolnilni pouk ter šikaniranje učiteljev ... Prepovedali so uporabo naših učbenikov, itd. Istočasno so omogočili poučevanje duhovnikom na pastoralnem delu. Ki so pretežno nacionalni direktorji RKC ter poučujejo otroke iz učbenikov slovenske politične emigracije ...«²⁰⁰

3.4.8 KOMISIJA ZA VERSKA VPRAŠANJA (KOVŠ)

Verska komisija (VK) je bila konstituirana 19. 9. 1944 v Črnomlju. Že od samega začetka ni imela večjih pristojnosti, saj ni imela nikakršnega stika s cerkvenim vodstvom, občevala je le s predsedstvom SNOS, zlasti z Borisom Kidričem, z Notranjim odsekom, Komisijo za ugotavljanje zločinov, Odsekom za prosveto, uredništvom *Slovenskega poročevalca* ... Po vojni je revolucionarna oblast še bolj omejila njen delokrog, pa tudi v cerkvenih krogih ni dobila potrebne legitimacije. Eden vodilnih članov te komisije, Stanko Cajnkar, je s sedeža Verske komisije (na Beethovnovi 4 v Ljubljani) nejevoljno pisal Jožetu Lampretu: » ... Ne vem, zakaj so to reč ustanovili, če nimajo namena zanjo skrbeti. Večkrat se sprašujem, zakaj še sedim v uradu in premetavam neke akte, ko je drugod toliko dela ...«²⁰¹

Kljub precej nedejavni vlogi pa je bila Verska komisija (kasneje preimenovana v Komisijo SRS za odnose z verskimi skupnostmi - KOVS) pomemben adut revolucionarne oblasti, s katerim je lahko spodbijala očitke, da se odnosi s Cerkvijo ne urejajo. To je jasno razvidno iz Kidričevih besed ob ustanovitvi komisije: »Spričo dejstva, da narodni izdajalci našemu osvobodilnemu gibanju nesramno podtikajo

²⁰⁰ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo SDV 1980, 36 (mfž).

²⁰¹ AS, 1405, Osebni fond Jožeta Lampeta, šk. 3, Cajnkjarjevo pismo z dne 25. 8. 1945.

protiversko stališče, je potrebno, da se pri predsedstvu SNOS osnuje verska komisija« (Ude 1945, 219). Čeprav brez pravih pristojnosti, je komisija kljub pomislekom obstala in se ob koncu 40-ih pod Lampretovim vodstvom zelo angažirala pri ustanavljanju Cirilmetodijskega društva (CMD).

KOVS je bila zveznega značaja in je v vseh jugoslovanskih republikah javno formalno nastopala kot institut, zadolžen za urejanje odnosov z verskimi skupnostmi. Včasih je pomagala rešiti kak nesporazum med oblastjo in Cerkvijo v korist slednje (Dolšina 1957, 154), obenem pa ne moremo mimo dejstva, da je bila predvsem organ nadzora nad dogajanjem v Cerkvi in se je včasih grobo vmešavala v čisto notranje cerkvene zadeve doma²⁰² in v izseljenstvu.²⁰³ Izselske duhovnike so med njihovimi obiski v domovini vabili na razgovore in od njih pridobivali informacije o razmerah na tujem.²⁰⁴ Glavni vir informacij za KOVS pa so bili »ljudski« duhovniki, povezani v CMD, ki so prihajali h KOVS na posvet. Po pogovorih z njimi je KOVS sestavljala natančne zapisnike, ki jih je nato pošiljala najvišjim predstavnikom oblasti, pa čeprav so duhovnikom na komisiji zagotovili, da so pogovori zaupne narave.²⁰⁵

Med pogovori s škofi in duhovniki so sogovorniki KOVS pogosto izpostavljali problem duhovniške emigracije in skušali vplivati na njihov odnos do emigrantskih duhovnikov. »V zvezi s tem primerom smo ga (nadškofa Jožefa Pogačnika, op. Emeršič) ponovno najresneje opozorili na še vedno sovražno izpadanje in delovanje emigrantske duhovščine, predvsem pa Čretnika, Zdešarja, Turka in še nekaterih v Franciji, Nemčiji in Avstriji. Pogačnik je zagotavljal, da jih je že večkrat prepričeval, da naj delujejo le na verskem področju ter da opuste politične aktivnosti, je pa prepričan da se ne bodo spremenili in da imajo mladi duhovniki, ki prihajajo iz Slovenije z njimi hude konflikte. ... Večina emigrantov ima tuje državljanstvo in se ne bodo spremenili do smrti. Izgovarjal se je, da po koncilu tudi škofje ne morejo samo ukazovati. Da bi pa nas prepričal, da se z delovanjem emigrantske duhovščine ne strinja, je povedal, da so slovenski škofje za Čretnika, Zdešarja in Turka nedavno zavrnili predloge cerkva, kjer delujejo, da bi dobili častne nazive monsignorjev. Smatrali so, da bi politična oblast tako dejanje gotovo

²⁰² AS 1211, KOVS, šk. 114, 1973/74, Prošnja dr. Cajnkarja za izdajo potrdila o polovičnem delovnem času na Komisija za verska vprašanja SRS.

²⁰³ AS 1211, KOVS, šk. 110, Zabeležka o razgovoru z ljubljanskim nadškofom dr. Pogačnikom dne 16. 7. 1970, 1-2.

²⁰⁴ AS 1211, KOVS, šk. 150, Zabeležka o razgovoru na KOVS dne 14.3.1973 s slovenskim dušebrižnikom v Münchnu, Feliksom Grmom.

²⁰⁵ AS 1211, KOVS, šk. 114, leto 1968, Razgovor dne 20. 1. 1968: Sladič- dr. Stanko Cajnkar, 2.

sodila kot podporo slovenske cerkve pri njihovem sovražnem delovanju. Škof Lenič, ki je zadolžen za emigracijo se zaradi istih vzrokov ne bo udeležil konference emigrantske duhovščine, ki bo predvidoma v oktobru letos nekje v Nemčiji.«²⁰⁶

Da bi uspešno izvajala politični nadzor nad slovenskim izseljenstvom v ZRN, je torej skušala KOVS omejiti vpliv izseljenskih duhovnikov, ki so nasprotovali domačemu režimu. Ker so si želeli na njihovem mestu režimu lojalne duhovnike, s katerimi so v vrste izseljenskih duhovnikov vnašali diferenciacijo,²⁰⁷ so člani Zvezne verske komisije sredi 70-ih nastopili z zahtevo, naj ima KOVS večji nadzor nad izbiro, šolanjem in pripravo duhovniškega kadra, ki gre v tujino.²⁰⁸ Pomožni škof Lenič pa je bil po dogovoru s KOVS osebno zadolžen, da se o vseh obiskih in nastavitvah v inozemstvu posvetuje z versko komisijo.²⁰⁹

3.4.9 CIRILMETODIJSKO DRUŠTVO (CMD)

Poskus diferenciacije v vrstah slovenskih katoliških duhovnikov, ki jo je izvajala komunistična oblast po preizkušenem načelu »divide et impera«, ni bil osamljen primer v Evropi in svetu. Tudi na Češkoslovaškem je komunistična oblast ustanovila Društvo patriotičnih duhovnikov, na Madžarskem Društvo pacifističnih duhovnikov, v Romuniji Gibanje pacifističnih duhovnikov, Na Kitajskem Gibanje za trojno avtonomijo ... (Galter 1957). Pri nas je to nalogo imelo Društvo sv. Cirila in Metoda (Cirilmetodijsko društvo).

Predhodnik CMD je bil iniciativni sekretariat duhovnikov, članov OF, pri IOOF. Pobudo za ustanovitev tega sekretariata, kot pozneje tudi društva, je dala UDBA (Raušl 1999, 63), ki je ob tem računala na pospešeno » ... diferenciacijo med nižjo duhovščino in vodstvom ...« (Bizilj 1991, 105). Cirilmetodijsko duhovniško stanovsko

²⁰⁶ AS 1211, KOVS, šk. 110, Zabeležka o razgovoru z ljubljanskim nadškofom dr. Pogačnikom dne 16. 7. 1970, 1-2.

²⁰⁷ V zaznamku KOVS s konca 60-ih je zapisano, da so » ... naši interesi po diferenciaciji ... danes enako tehtni, kakor so bili v preteklosti.« AS, KOVS, šk. 87, 1968, v: Poročilo: Cirilmetodijsko društvo katoliških duhovnikov- problematika in predlogi za rešitev, 2.

²⁰⁸ AS 1211, KOVS, šk. 14, Informacija o aktivnosti klera in neprijateljske emigracije prema jugoslovanskim gradjanima na privremenom i stalnom boravku i radu u inostranstvu (26. 5. 76).

²⁰⁹ AS 1211, KOVS, šk. 6, Zabeležka o razgovoru z nadškofom dr. Jožefom Pogačnikom (3. 9. 70), 2.

društvo (CMD) je bilo uradno ustanovljeno 20. 9. 1949 v veliki dvorani Filharmonije v Ljubljani, leta 1970 pa je bilo preimenovano v SDD (Slovensko duhovniško društvo).

CMD je delovalo v okviru matične domovine, med emigrantsko duhovščino ni bilo tako odmevno kot doma. Kljub temu pa je društvo povzročilo diferenciacijo v Cerkvi na Slovenskem – kar je bil glavni namen komunistov – ter sodelovalo z oblastjo tudi pri medijskih obračunih z emigrantskimi duhovniki. Prvič so ostro nastopili proti njim leta 1954, ko so objavili odprto pismo *Katoliškemu glasu*, v katerem so urednikom v Gorici očitali, da so preveč naklonjeni duhovniški emigraciji. » ... Če boste njo poslušali, se bomo slabo sporazumeli. Njen pogled na domovino je skrivljen. Zapustili so jo in zdaj bi radi za vsako ceno opravičili svoj korak, domovini pa pripisali vsako zlo. Razumemo jih: težko jim je priznati, da so bili podobni (mnogi brez potrebe) najemniku, ki vidi volka priti in zbeži. Najemnik zbeži, ker je najemnik, ne pastir in ga za ovce ni skrb (preveč pa zase) ...« (Medvešek, Šavora, Žagar 1954, 122).

Še preden je *Katoliški glas* uspel objaviti to pismo »ljudskih duhovnikov« iz CMD in odgovoriti nanj, ga je že 16. junija objavil *Slovenski poročevalec*, 19. junija pa še *Primorski dnevnik*. Na odgovor emigracije, ki je vseskozi ostro obsojala servilni odnos nekaterih članov CMD do oblasti,²¹⁰ ni bilo treba dolgo čakati. V prid emigrantskim duhovnikom je še istega dne poročal vatikanski radio, ki je obtožil CMD, da je v službi Titovega komunističnega režima in da novači duhovnike z grožnjami, finančnimi ugodnostmi itd. (*OU* 1, 1954, št. 4, 105).

Podobnih medijskih spopadov med člani CMD in emigranti tudi v kasnejših letih ni manjkalo, največ koristi od njih pa je imela oblast, saj je bila njena glavna metoda boja proti Cerkvi že velikokrat omenjena diferenciacija. Naivnost »ljudskih duhovnikov« pa je izkoriščala tudi tako, da je z objavljanjem njihovih komentarjev v režimskem izseljenskem časopisju in z vključevanjem CMD v javno življenje – npr. sodelovanje z *Izseljensko matico* (*OU* 2, 1955, št. 4-5, 138), pohvale aktivnostim CMD z najvišjih mest v državi (*KG* 26, 1974, št. 40, 2) itd. – ustvarjala občutek verske svobode v totalitarni državi.

²¹⁰ AS 1211, KOVS, šk. 56, RSNZ (1968), Dejavnost slovenske katoliške cerkve v razdobju junij 1966-67, 2.

Vodstvo CMD je skušalo vzbuditi naklonjenost izseljenskih duhovnikov, zato so jih v času njihovih obiskov domovine vabili na razgovore, od njih dobili sliko razmer med emigrantskimi duhovniki in jim skušali » ... veliko spornih in skrivljenih informacij izpraviti in obrazložiti ...«. ²¹¹ Po pogovoru so jih včasih napotili še h KOVS. ²¹² S tem se je poglobljala diferenciacija v duhovniških vrstah. Še večje nezaupanje med izseljenskimi duhovniki pa je nastalo, ko so prišli na misijonsko delo člani ali pa simpatizerji CMD (SDD). Člani društva so namreč praviloma odklanjali stike z duhovniki, ki so pripadali politični emigraciji. ²¹³

Na rednih sestankih ZSIDE, ki stikov s komunistično oblastjo ni odobraval, je bilo velikokrat govora tudi o duhovniškem društvu v domovini. ²¹⁴ O delovanju društva je z neodobravanjem poročala tudi *Naša luč* in včasih objavila tudi kakšno društveno izjavo za javnost, s katero je dokazovala, da je društvo postalo skrajno lojalno oblastem v domovini. Servilnosti vodstvu in članom CMD oblasti pa niso očitali le emigranti, ampak tudi cerkveno vodstvo ²¹⁵ in katoliški intelektualci doma. ²¹⁶

Še ob koncu 80-ih, ko so bili mnogi škofje, duhovniki in verni laiki na čelu demokratičnih prizadevanj v Sloveniji, je SDD (Slovensko duhovniško društvo) še vedno branilo oblast starega režima. »Člani Slovenskega duhovniškega društva podpirajo vodstvo Socialistične republike Slovenije v iskrenih prizadevanjih za demokratičen, gospodarski in socialni napredek Slovenije v okviru SFRJ ... Odločno nasprotujejo slehernemu namigovanju ali celo obrekovanju zakonito izvoljenih predstavnikov slovenskega naroda. Po svoji vesti, zvestobi Cerкви in domovinski ljubezni se pridružujejo našemu ljudstvu, ki temu vodstvu v celoti zaupa« (*D 30*, 1988, št. 238, 2).

²¹¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 439.

²¹² AS 1211, KOVS, šk. 150, Zabeležka o razgovoru na KOVS dne 14.3.1973 s slovenskim dušebrižnikom v Münchnu, Feliksom Grmom.

²¹³ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Nekateri pojavi in aktivnosti predstavnikov verskih skupnosti, ki zavirajo ugodnejši razvoj odnosov med samoupravno družbo in verskimi skupnostmi v SRS, 4.

²¹⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 823.

²¹⁵ AS 1931, RSNZ, Specialni bilten DV 1964, 12 (mfž)

²¹⁶ AS 1931, RSNZ, Specialni bilten DV 1961, 493 (mfž)

3.4.10 MEDIJI

Pod nadzorom ZKS je bil tudi domač medijski prostor, zato so vsi osrednji slovenski časopisi, televizija in radio, poročali o izseljencih na način, ki ga je ta narekovala. Tako kot Cerkev doma je bilo tudi življenje slovenske izseljenske Cerkve v medijih večinoma prezrto. Leta 1971 je na primer *Naša luč* objavila poročilo o verski diskriminaciji, ki so je bili deležni otroci izseljenske družine v ZRN, ki so ob obisku ekipe RTV Ljubljana v ZRN sodelovali v oddaji *Pokaži kaj znaš*. Požlepovi otroci so hoteli nastopiti s pesmijo *Ave, Jeruzalem ...*, a so novinarji iz Ljubljane odklonili njihov prispevek z obrazložitvijo, da verska pesem ne sme na televizijo (*NL* 20, 1971, št. 10, 22).

V Ljubljani pripravljene radijske oddaje, ki jih je Sekretariat za informacije pri IS SRS pogosto podrobno analiziral,²¹⁷ so se v glavnem izogibale vsemu, kar se je dotikalo področja vere (ta politika se je najbolj jasno pokazala ob vsakem božiču, ki so ga mediji ob vsakokratnem nezadovoljstvu večine izseljencev povsem prezrli). Ko pa vloge Cerkve pri delu med izseljenci niso mogli prezreti, so ob opisu njenih aktivnosti pripomnili, da »se Cerkev vmešava tudi na področja, ki se je ne tičejo.«²¹⁸

Mediji, ki so bili v službi domače oblast, so včasih duhovnikom nagajali in skušali preprečiti njihove prireditve. Izseljenski duhovnik Ciril Turk je na primer povedal: »Okoli leta 1960 smo poslali vabila Slovincem za vinsko trgatavo. Četrtek pred nedeljo, ko je bila prireditev napovedana, je Radio Ljubljana objavil vest, da je prireditev organizirana drugje. Zdešar je novico slišal – skupaj sva še isti večer razmnožila okoli 1000 vabil, jih nesla na pošto in ljudje so v soboto dobili pravo informacijo, kje poteka naša prireditev. In v nedeljo je prišlo k nam 800 obiskovalcev, na prireditev, ki jo je oznanil ljubljanski radio, pa je prišlo nekaj čez 30 obiskovalcev. Podobnih poskusov je bilo več« (pogovor s Cirilom Turkom, Lind ob Velden, september 2007).

Osrednji slovenski časopisi so priznavali samo obstoj režimskih društev v ZRN in beležili le njihovo dejavnost, delo izseljenskih duhovnikov pa so v prvem obdobju po vojni povsem ignorirali. V 9. številki *Naše luči* leta 1964 zasledimo opombo ob

²¹⁷ AS 1241, SIM, šk. 128, Analiza oddaj WDR Köln za Jugoslovane v ZRN.

²¹⁸ AS 1241, SIM, šk. 117, Pregled radijskih oddaj WDR Köln za naše delavce v novembru 1973, 3.

poročilu o družabnem dogodku v Porurju, ki ga je uspešno organizirala slovenska izseljenska župnija. »Kaj bo rekel k zgornjim ugotovitvam g. Jožef Jaklič iz Moersa, ki je pred nedavnim poročal časopisu *Delo*, da Slovenci v Porurju zelo pogrešamo, ker nimamo nobenega izseljenskega društva in naši ljudje si želijo, da bi se lahko kje sestajali in prepevali domače pesmi ...« (*NL* 13, 1964, št. 9, 25)?

Osrednji slovenski časopisi so včasih, najverjetneje s ciljem diferenciacije, prinašali novice o delu tistih izseljenskih duhovnikov, ki niso bili v konfliktu z oblastjo doma. »Njihova politika je bila politika diferenciacije. Zato so mlajšim včasih ponudili kakšno pogačico, intervju, ker so vedeli, da bo to izzvalo nezadovoljstvo pri starejših in ustvarilo neko bariero. Prepričan sem, da je bilo to skrbno usmerjeno in načrtovano« (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008). Izseljenski duhovnik Anton Štekl je npr. povedal, da ga je nekoč obiskala skupina novinarjev več slovenskih časopisnih hiš in po pogovoru z njim objavila precej naklonjene članke o njegovem delu Nemčiji, s katerimi so v vrste izseljenskih duhovnikov vnesli diferenciacijo, saj so po opisanem dogodku starejši, emigrantski duhovniki, bili v odnosu do Štekla bolj zadržani in celo sumničavi (pogovor z Antonom Šteklom, Dunaj, julij 2007). »Vendar pa so zelo hitro spoznali namen novinarjev« (pogovor z Antonom Šteklom, Dunaj, julij 2007), tako da ni prišlo do večjih razhajanj. Tudi Anton Štekl se je zavedel nevarnosti, zato je pred ostalimi izseljenskimi duhovniki demantiral članek o dobrem sodelovanju med berlinsko katoliško skupnostjo in slovenskimi društvi, ki ga je objavil *Naš delavec*, in poudaril, da »tega sodelovanja ni, ker ga ovirajo in onemogočajo pri njegovem delu.«²¹⁹ Dokončno pa je prišel v nemilost pri oblasteh, ko je zahteval in dosegel že omenjeno odpustitev socialnega delavca F. K., ki je sodeloval s komunistično tajno službo, iz Caritas (pogovor z Antonom Šteklom, Dunaj, julij 2007). Na Antona Štekla so se pričeli hudi pritiski in celo grožnje s smrtjo (pogovor z Antonom Šteklom, Dunaj, julij 2007).

V režimskih televizijskih in radijskih oddajah in časopisih, ki so jih po različnih poteh pošiljali med izseljence,²²⁰ so torej pogosto podajali netočne informacije o razmerah v zdomstvu in dejavnosti tamkajšnje Cerkve. Množičnih binkoštnih srečanj,

²¹⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 763.

²²⁰ AS 1241, SIM, šk. 118, Informacija o ostvarivanju Platforme Predsedništva SFRJ za političko-operativno saradnjo sa iseljenioštvom i borbu protiv grupa neprijateljske emigracije u oblasti informativno-propagandnog rada medju iseljenicima, 3-7.

ki so jih nemški časopisi pozdravili in jih natančno opisali, osrednji časopisi doma niso niti omenili. Veliko pa so pisali o dejavnosti izseljenskih klubov; izseljenske duhovnike so ob tem pogosto prikazovali tudi kot ljudi, ki delajo v Nemčiji škodo slovenskim klubom in so proti društvenemu življenju Slovencev (*NL* 35, 1986, št. 5, 32). Podobno so bila usmerjena tudi pisma bralcev, čeprav najdemo tudi kakšno izjemo, ko je delo izseljenskih duhovnikov ocenjeno pozitivno (Čuk 1975, 18).

Domača oblast je torej načrtno dezinformirala domače bralce glede dejavnosti slovenskih duhovnikov med izseljenskimi delavci v ZRN. Poleg tega je skušala celo nadzirati poslušnost tujih radijskih oddaj, na primer oddaj radia Deutsche Welle,²²¹ ter vplivati na izbor informacij, ki so jih tuje radijske postaje posredovale našim delavcem v ZRN.²²²

3.5 POSKUSI ONEMOGOČANJA NAŠE LUČI

Za Slovence na tujem je bila v skoraj vseh obdobjih značilna živahna literarna produkcija. Po 2. svetovni vojni je znotraj nje prišlo do ostre delitve na protikomunistično usmerjeno emigrantsko ter režimsko komunistično tiskarsko produkcijo. Med obema poloma je pogosto prihajalo do ostrih polemik; protikomunistični je odrekal legitimnost političnemu režimu v domovini in odločno razkrival njegov nedemokratični značaj, čeprav je nekatere poteze jugoslovanskega režima – npr. bolj velikodušno izdajanje potnih listov v začetku šestdesetih – tudi pozdravil (*NL* 9, 1960, št. 8, 14). Režimska in komunistično orientirana stran, ki je imela znatno finančno podporo matice, pa je skušala s svojim tiskom izpodriniti slovenskega emigrantskega (zlasti cerkvenega) ter je zato v časopisju propagirala lastno dejavnost na področju oskrbe izseljencev, cerkveno pa je bodisi napadala bodisi zamolčala.²²³

A vtis brezbržnosti oblasti do dejavnosti katoliške emigracije je zelo napačen, saj so odgovorne službe zelo natančno beležile vse aktivnosti politične emigracije,

²²¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Informativni bilten SDV 1967, 44-45 (mfž).

²²² AS 1241, SIM, šk. 155, Zabeleška o razgovorima u SR Nemačkoj o informativno propagandnoj i kulturno zabavnoj delatnosti meju našim radnicima u toj zemlji, 8.

²²³ V *Slovenskem koledarju*, ki je izhajal od leta 1954, najdemo komaj kakšno omembo politične emigracije ter emigrantskih duhovnikov, ki so bili »hrbtenica« te emigracije.

zlasti na področju literarne produkcije (v arhivu CK ZKS najdemo naslove in opise »najnevarnejših« glasil, podatke o njihovi nakladi, urednikih, avtorjih ...).²²⁴ Po teh podatkih je bila totalitarni oblasti na Slovenskem največji trn v peti *Naša luč*, ki je dosegala visoko naklado (okoli 10.000 izvodov), izhajala je praviloma 10 krat na leto, med avtorji člankov pa najdemo imena, ki so jih jugoslovanske oblasti obtoževale protidržavnega početja (Branko Rozman, Janez Zdešar, Kazimir Gaberc, Ciril Turk, Ignacij Kunstelj ...).

Našo luč je začela leta 1952 izdajati celovška Mohorjeva družba, po podatkih UDBE pa je revijo finančno podprla organizacija Cerkev v stiski.²²⁵ Denar zanjo je prispevala tudi nemška škofovska konferenca, večino stroškov pa so pokrivalo naročnine.²²⁶ Revija je kmalu postala skupni mesečnik slovenskih katoliških izseljencev v Evropi. Ker je mesečnik pogosto kritiziral pisanje režimske *Rodne grude* ter delo SIM (*NL* 3, 1954, št. 1, 16), je bila komunistična oblast nanj pozorna že od samega začetka; *Naša luč* že leta 1952 poroča o ostrih napadih nekega pariškega komunističnega lista nanjo (*NL* 1, 1952, št. 4, 2).

Komunistično oblast je motilo predvsem to, da je *Naša luč* v člankih prikazovala versko nesvobodo doma, slabe gospodarske razmere, pisala o povojnih pobojih, politični nesvobodi, jezikovni neenakosti v Jugoslaviji in diskriminaciji našega jezika na konzulatih (Rupnik 1969, 3), razbijala mit jugoslovanstva in pri bralcih krepila zgolj slovensko narodno zavest. Oblast se je zbala, da se bo ta »sovražna propaganda« prijela med ekonomsko emigracijo. Tudi poskus, da bi kot odgovor na versko in protikomunistično časopisje postavila na noge močan prosocialistični list, se z *Rodno grudo* ni popolnoma obnesel, saj je bila bistveno manj razširjena med izseljenci kot *Naša luč*.

V navodilih svojim operativcem je UDBA označila sovražni tisk kot glavni način boja slovenske politične emigracije, ki se terorizma ni posluževala (Šturm et al. 2003, 124). Širjenja emigrantskega tiska v zamejstvu in tujini komunistična oblast ni mogla preprečiti, zato je toliko bolj pazila, da se tovrstna literatura ni prinašala v državo.

²²⁴ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Nekateri pojavi in aktivnosti predstavnikov verskih skupnosti, ki zavirajo ugodnejši razvoj odnosov med samoupravno družbo in verskimi skupnostmi v SRS, priloga 1 (podatki o duhovnikih slovenske RKC v inozemstvu in njihovi aktivnosti), 6.

²²⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 653.

²²⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 740.

Doroteja Oblak, ki je v Nemčiji pomagala pakirati in razpošiljati *Našo luč*, jo je redno pošiljala svoji mami v domovino. »Naenkrat sem dobila povratnico, da jo mama zavrača. Nekaj časa zatem pa mi je pisala mama, zakaj ji več ne pošiljam *Naše luči* ... Nasprotovali so nam, ker zaradi *Naše luči* niso mogli prodati *Rodne grude*, pa mogoče so bile notri tudi kakšne informacije, ki jim niso odgovarjale« (pogovor z Dorotejo Oblak, Stuttgart, junij 2008).

Operativci UDBE so dobro poznali kanale, po katerih je emigrantski tisk prihajal v domovino: pošiljanje gradiva po pošti, odlaganje sovražnih publikacij na mednarodnih vlakih, zatikanje gradiva na avtomobile jugoslovanskih državljanov v tujini, pošiljanje gradiva po posameznih turistih, delavcih v tujini ... (Šturm et al. 2003, 124). Na mejah so samo v letu 1970 zasegli kar 756 izvodov verskih listov, ki jim je oblast pripisovala protidržavne težnje, pri tem pa je največji delež predstavljala *Naša luč*.²²⁷

Vinko Perše, ki je bil na začasnem delu v Nemčiji v letih 1969-1975, mi je pripovedoval, da je leta 1972 skušal v Jugoslavijo »pretihotapiti« avtoradio. Znanec mu je predlagal, naj preusmeri carinikovo pozornost s tem, da na vrh prtljage položi emigrantsko revijo *Naša luč*. Nedolžna šala se je končala z grožnjami in dolgim zasliševanjem, med katerim so mejno policijo zanimali Peršetovi kontakti z drugimi začasnimi delavci, izvor revije in nasploh njegovo poznavanje emigrantskega tiska, ki je izhajal v zahodni Nemčiji (pogovor z Vinkom Peršetom, Mislinjska Dobrava, maj 2007). Serija podobnih informativnih razgovorov (zaslišanj), ki jih je s slovenskimi delavci v tujini opravljala mejna policija in predvsem UDBA, se je nahajala (in se morda še vedno) pod oznako »Elba« v prostorih notranjega ministrstva v Beogradu (Horvat, Lesjak 1990, 5).

Komunistična oblast, ki je vodila zelo natančne podatke o najpomembnejšem opozicijskem tisku,²²⁸ je skušala nekajkrat celo vplivati na pisanje *Naše luči*. Mohorjevi družbi je celo ponudila finančno podporo, če bi se le-ta odrekla tiskanju gradiv s »protidržavno vsebino« (pogovor z Janezom Zdešarjem, april 2006, München). Dolgoletni izseljenski duhovnik v Nemčiji Rozman Branko, ki je kar 27 let

²²⁷ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Podatki o duhovnikih slovenske RKC v inozemstvu in njihovi aktivnosti, 9.

²²⁸ AS 1589/IV, CK ZKS, Predsednikova dejavnost, šk. 9, Povezovanje hierarhije RKC z emigrantsko duhovščino in delovanje nekaterih organizacij, 13-14.

urejal mesečnik,²²⁹ je avtorju omenjal številne pritiske jugoslovanskih oblasti na odgovornega urednika *Naše luči*, koroškega duhovnika in ravnatelja Mohorjeve družbe Janka Hornböcka, ki so ga skušali zlepa ali zgrda odvrniti od tiskanja emigrantske literature, med drugim tudi *Naše luči*. K njemu se je zato odpravil tudi domači oblasti naklonjeni duhovnik dr. Anton Trstenjak, a s svojim obiskom ni uspel prepričati Hornböcka, da bi prenehal izdajati *Našo luč* (pogovor z Brankom Rozmanom, Ljubljana, april 2006).

Pritiskov so bili zaradi pisanja *Naše luči* deležni tudi duhovniki in škofje doma. »Ljubljanskemu škofu so očitali, naj se zgleduje po mariborskem (spet diferenciacija), duhovnike doma klicali na zaslišanje v zvezi z napisanim v *Naši luči* in s tem ustvarjali spore med duhovniki...« (pogovor z Janezom Pucljem, München, junij 2008). Zaradi pritiskov je o ukinitvi lista razmišljal celo škof Lenič (pogovor z Janezom Zdešarjem, München, april 2006). Pritiski so dobili nazadnje celo meddržavne razsežnosti, ko se je v gonjo proti Mohorjevi družbi vključil celo koroški deželni glavar Sima, ki je MD obtožil, da vzdržuje pretesne vezi z emigracijo, vezi, ki bi lahko škodovala državno-političnim interesom in o tem obvestil celo avstrijskega kanclerja Klause (Zerzer, Vospernik 1970, 1).

Da je bila oblast zelo občutljiva na tiskovine duhovniške emigracije, nam pove že podatek, da je med pogajanjmi pred podpisom protokola med pomembnejša pogajalska izhodišča zapisala naslednje zahteve: » ... radio in tisk Vatikana morata prenehati z napadi na Jugoslavijo, ... tisk RKC v tujini mora prenehati s protijugoslovanskimi zapisi; tisk s takšno vsebino se ne sme vnašati v državo, ... tisk duhovniške emigracije mora prenehati s protijugoslovansko propagando ...«²³⁰ A tudi po podpisu protokola je *Naša luč* še naprej kritično poročala o komunistični politiki do Cerkve, ki se tudi ni bistveno spremenila. »Tisti, ki smo ostali v Nemčiji, smo po podpisu protokola med Beogradom in Vatikanom pričakovali, da nas bo oddaja za izseljence pri Radiu Ljubljana razveselila s kako božično pesmijo in melodijo. Pa smo bili razočarani. Niti besedice o božiču ... Siti smo vašega čvekanja o naprednosti,

²²⁹ Branko Rozman je dejal, da je bil zaradi urejanja *Naše luči* tudi sam večkrat deležen pritiskov. Ker je imel občutek, da so ga je med delovnimi obiski v Celovcu začeli nadzorovati, se je zaradi varnosti odločil, da ne bo več mesečnika v tisk prinašal, ampak ga je v Celovec pošiljal. Pogovor z Brankom Rozmanom, Ljubljana, april 2006.

²³⁰ AS 1211, KOVS, šk. 136, Razgovori SFRJ-Vatikan 1963-1964, Seznam jugoslovanskih zahtev med pogajanjmi, 2-3.

svobodi, socializmu in človekoljubju. Siti smo tudi `lojtrc´ in `slamnatih posteljič´, s katerimi nas stalno mučite v svojih oddajah. Dajte nam že enkrat tudi nekaj poštenega, zdravega, versko-kulturnega blaga, česar si večina nas želi« (*NL* 16, 1967, št. 2, 27). Tudi pisma bralcev *Naše luči*, ki so odhajali domov na dopust in videli različne oblike verske nesvobode, so opozarjala na nepravilne razmere v Jugoslaviji (*NL* 17, 1969, št. 3, 38).

Zaradi vedno višje naklade *Naše luči* in njenega konstantnega družbenokritičnega pisanja (od leta 1967 tudi odlomki člankov domačih in izseljenskih listov o verskih razmerah doma) ter vedno bolj poudarjene pravice o slovenski suverenosti (*NL* 18, 1969, 38) in demitiziranja jugoslovanstva (*NL* 23, 1974, št. 3, 26), so se pritiski oblasti na mesečnik po podpisu protokola stopnjevali. K temu je gotovo prispevala krepitev radikalne partijske linije v jugoslovanski notranji politiki ob koncu 60-ih in začetku 70-ih. V *Rodni grudi* je leta 1968 Zdenko Roter napisal članek, v katerem je uredništvo *Naše luči* obtožil, da kljub protokolu vztraja na sovražnih pozicijah do družbene ureditve doma, da spodbuja borbeni katolicizem in antikomunizem ter blati duhovnike in cerkveno vodstvo v domovini, ki ima zglede odnose z oblastjo ... (Roter 1968, 292-293).

Uredništvo *Naše luči* se je moralo v začetku 70-ih soočiti tudi z zahtevami nekaterih mlajših duhovnikov po spremembi uredniškega koncepta; nekateri mlajši duhovniki so namreč skupaj z delom ekonomskih izseljencev kazali manj zanimanja za politična vprašanja ali pa bili celo delno naklonjeni politiki doma. Pavel Uršič je povedal: »Predlagal sem, da bi uredniško politiko malo omilili. Domobranstvo vendar ni verska kategorija. Ljudem sem rekel, da ni nujno, da kristjan prebira *Našo luč*. Domobranski duhovniki so mi to zamerili. Turk je še danes napadalen« (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008).

UDBA je v zvezi s tem zabeležila: »Jeseni 1975 je prišlo na konferenci ZSIDE do določenih razhajanj v zvezi pisanja v političnih rubrikah revije *Naša luč*. Nekateri duhovniki mlajše generacije so menili, da to ne vodi k ugledu Cerkve in dušnopastirske dejavnosti, kar opisujejo v tej reviji in da to tudi v domovini, zlasti v Sloveniji povzroča neprijetnosti za voditelje Cerkve in duhovščino nasploh. Rozman Branko je ob podpori dr. Zdešarja in njunih zvestih privržencev zelo ostro kritiziral vse, ki so bili proti opisovanju politikantstva v reviji, da so izdajalci, ki postajajo tako

rdeči, kot je postalo rdeče vodstvo cerkve v Sloveniji...«²³¹ Tudi vsi bralci po mnenju UDBE niso bili naklonjeni utečeni uredniški politiki *Naše luči*, zato sta morala po njihovih besedah Janez Zdešar in Branko Rozman »žonglirati« med zanimivimi temami in politiko, da bi obdržala bralce.²³²

Pojem »sovražna emigracija« in »sovražna emigrantska literatura« sta v Sloveniji v sedemdesetih prešla v vsakdanjo rabo (*D* 10, 1968, št. 243, 3), oblast pa je postala bolj pozorna tudi na posedovanje tovrstnih publikacij. Poleti leta 1974 je začela oblast ostro kampanjo proti verskima listoma *Ognjišče* in *Družina*, pri čemer so poleg zasliševanja urednikov izvedli tudi natančne preiskave uredniškega arhiva. Med drugim so po preiskavi uredništvo *Družine* obdolžili, da so v njihovih prostorih našli sovražno emigrantsko literaturo. Nemški *Frankfurter Allgemeine Zeitung* je zabeležil, da imajo komunisti v mislih »publikacije, ki jih slovenski cerkveni krogi v tujini izdajajo za tam živeče Slovence kot npr. za slovenske zdomce v Nemčiji« (*NL* 23, 1974, št. 9, 39).

11. 3. 1975 so v dokumentu KOVS *Naša luč* ocenili kot » ... vse bolj agresiven ter vključen v splošno protijugoslovansko gonjo določenih krogov v tujini.«²³³ Na seji Zvezne verske komisije so naslednji dan zapisali, da spada list med najagresivnejše tiskovine jugoslovanske emigracije,²³⁴ RSNZ pa je v letnem poročilu zapisal, da skuša *Naša luč*, ki izhaja v nakladi 9.500 izvodov, »indoktrinirati naše delavce v tujini s protikomunizmom in klerikalizmom. V preteklem letu je postala še izrazitejše glasilo slovenske politične emigracije.«²³⁵

Kljub ostrim kritikam (tudi iz duhovniških vrst) je *Naša luč* nadaljevala s svojo uredniško politiko. »Mohorjeva družba v Celovcu izdaja za delavce na tujem mesečnik "Naša luč", ki pa je kljub nekaterim našim intervencijam še vedno emigrantsko sovražno usmerjen – objavlja povzetke nam nenaklonjenih informacij iz tujega ali iztrgane kritične ocene celo iz domačega tiska.«²³⁶ Takšno uredniško politiko je *Naša luč* ohranila vse do propada komunizma.

²³¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 438.

²³² AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 560.

²³³ AS 1211, KOVS, šk. 6, Zasnova ocene odnosov med samoupravno socialistično družbo in RKC v SRS za leto 1974 in prvo četrtletje leta 1975 z dne 11.3.75, 3.

²³⁴ AS, 1211, KOVS, šk. 14, Seja zvezne verske komisije (12.3.1975), 19.

²³⁵ AS 1931, RSNZ, Letno poročilo RSNZ 1975, 7-8 (mfž).

²³⁶ AS 1589/IV, CK ZKS, 3. seja Komisije CK ZKS za aktivnost ZK v zvezi z odhodom in začasnim delom naših delavcev v tujini, 7. 6. 1976, 35.

4 OSEMDESETA LETA

Zadnje desetletje jugoslovanskega totalitarnega komunizma je bilo v znamenju gospodarske agonije in hudih nacionalnih sporov, kar bom opisal v prvem podpoglavju, podkrepil pa predvsem z navedki iz *Naše luči*. V drugem podpoglavju bom prikazal odnose med slovensko Cerkvijo – tudi izseljensko – in vladajočo elito, ki kljub klavnim razmeram ni bila pripravljena zapustiti oblasti. V zadnjem podpoglavju pa bom predstavil odnose med slovenskimi duhovniki in verniki v ZRN na eni ter predstavniki jugoslovanske politike na drugi strani, v desetletju pred razpadom vladajočega režima.

4.1 POLITIČNE RAZMERE V JUGOSLAVIJI

Na začetku osemdesetih let je imela Zveza komunistov v Jugoslaviji oblast še vedno popolnoma v svojih rokah in ob tem ni bilo nikakršnega realnega upanja, da bi se to lahko v bližnji prihodnosti spremenilo. Tudi Titova smrt v ljubljanskem kliničnem centru leta 1980 ni zamajala na videz nepremagljivega totalitarnega sistema, čeprav so nekateri pozorni gospodarski analitiki, predvsem tuji, že napovedovali »sušna leta« (NL 29, 1980, št. 8, 11). Inflacija v Jugoslaviji se je do leta 1984 povzpela na višino med 70% in 80%.

V državi so se vrstile »prekinitve dela«, država je bila prisiljena zategovati pas. »Umrli je Tito. Začele so prihajati na dan čudne stvari, kakor da bi izza Titove sence lezli na plan sami saboterji. Standard je zdrknil v prosti pad. Zmanjkalo je mleka, zdaj plina, mesa, limon, nazadnje tudi kreme Solea in toaletnega papirja. Izvedeli smo za prve sramežljive številke o astronomskih dolgovih ...« (NL 36, 1987, št. 8, 8). Krizo je občutila velika večina državljanov, privilegirana plast funkcionarjev pa je prav v času te krize kovala velike dobičke in se ob tem zapletala v finančne škandale (npr. afera Agrokomerc) in korupcijske afere, ki jih ni bilo več mogoče prikrivati (D 28, 1986, št. 219, 2). Do podobnih pojavov razkroja gospodarstva ni prihajalo le v Jugoslaviji; tudi drugje so se kazale vse bolj očitne socialne razlike med demokratično-kapitalističnim in »socialističnim« svetom.

Kljub klavnemu družbenemu in gospodarskemu stanju v državi pa ZKJ vse do

konca 80-ih ni kazala pripravljenosti za sestop z oblasti ali vsaj za nek minimalni politični pluralizem. Ravno nasprotno - *Frankfurter Allgemeine Zeitung* je zapisal, da se spričo naraščajoče politične in gospodarske krize krepí »bunkerska miselnost« (NL 35, 1986, št. 9, 8). Oblast je krepila obrambno pripravljenost in vse glasneje opozarjala na potrebo po vseljudski obrambi, stalni pripravljenosti in boju proti silam reakcije tudi v lastnih vrstah. Gospodarski kriminal je sicer obsojala, a pri tem poudarjala, da se je treba še bolj bati političnega kriminala (D 28, 1986, št. 219, 2). V tem duhu je bila na ravni občin zgrajena vohunska mreža in uvedena telefonska številka 985, na katero so občani sporočali pojave ogrožanja revolucionarnih pridobitev (NL 33, 1984, št. 4, 13), UDBA pa je krepila mrežo sodelavcev in krepila nadzor z uvajanjem novih tehnologij.²³⁷

Stanje nesvobode in izvajanje nadzora nad resnično in namišljeno opozicijo je demokratični svet obsojal. Freedom House, organizacija, ki letno objavlja poročila o stopnji spoštovanja človekovih pravic, je leta 1983 uvrstila Jugoslavijo med popolnoma nesvobodne države (KG 36, 1984, št. 4, 3). Zaradi kršenja človekovih pravic v Jugoslaviji je večkrat protestirala Amnesty International (NL 34, 1985, št. 7, 10), nemška revija *Der Spiegel* pa je 12. marca 1984 objavila poročilo o Jugoslaviji kot o vohunski državi, v kateri občani po navodilih Staneta Dolanca vohunijo drug proti drugemu in sporočajo koristne informacije v »informacijska središča« (NL 33, 1984, št. 4, 12-13). V tuje časopise so prišla celo poročila o poskusih likvidacij vodilnih jugoslovanskih političnih emigrantov v ZRN, ki jih je skušala izvršiti UDBA (NL 31, 1982, št. 2, 35). V tujini so razumniki in politiki vedno glasneje poudarjali potrebo po demokratizaciji jugoslovanske države, odpravi policijskega terorja in partijskega monopola oblasti, po svobodnih in neposrednih volitvah, neodvisnem sodstvu ... Emigrantsko časopisje se je pridružilo tem zahtevam - tudi *Naša luč*.

Tovrstna časopisna poročila zaradi cenzure oz. samocenzure niso dosegla večine Slovencev. Med novinarji je bilo še leta 1988 več kot 80% članov ZK, med uredniki še več (Miheljak 1988, 7). Kljub temu pa so nekateri Slovenci postajali vse bolj občutljivi za kratenje človekovih pravic, na katero so uspela opozoriti nova mirovna gibanja, duhovniki, kritični intelektualci in tuji časopisi, ki jih mejna kontrola ni prestregla. Poleg tega so v 80-ih izšla dela, ki so razgaljala tabuirane teme

²³⁷ AS 1931, RSNZ, š. 1463, Letno poročilo 1980, 80-87 (mfž).

(povojni poboji, Goli otok, dachauski procesi, montirani procesi proti nadškofu Alojziju Stepincu, škofu Gregoriju Rožmanu, Črtomirju Nagodetu ...), vse bolj pereče je postajalo kosovsko vprašanje, ki je na začetku 80-ih dvignilo veliko prahu tudi v tujem tisku, prikazovanja v Medžugorju in z njimi povezana politična napetost na Hrvaškem so sprožala vprašanje verske svobode, jugoslovanska politična emigracija, predvsem hrvaška, je vedno ostreje napadala domače politično vodstvo ...

Leta 1986, ko se je inflacija bližala že 100 %, je Jugoslavijo vznemiril tudi memorandum Srbske akademije znanosti in umetnosti, v katerem so akademiki sicer realno ugotavljali klavrno gospodarsko in družbeno stanje v državi, ki lahko pripelje do razpada države, a v isti sapi za nastalo situacijo krivili Hrvaško in Slovenijo ter zahtevali krepitev položaja Srbije v federaciji. Srbski šovinizem, ki ga je zaznamoval Miloševićev vzpon na oblast, se je krepil v odnosu do Albancev na Kosovu, odnosi med republikami so bili vedno bolj zastrupljeni, zahteve po spremembi ustave vse glasnejše, tiskanje denarja je naraščalo, rotacijski sistem vladanja pa je onemogočal resno in dolgoročno politiko.

Vladajoča komunistična elita se je kljub alarmantnemu stanju na vseh področjih političnega in gospodarskega življenja trmasto upirala korenitejšim reformam. Vojislav Koštunica je razmere opisal z besedami: »Sistem je bolan. Partija je po izročilu nestrpna. Vedno se je od drugače mislečih oddaljila, vsi so bili pometeni. To je imelo resno posledico: partija, ta partija se ni nikoli naučila poslušati« (*NL* 37, 1988, št. 2, 7). Predsednik ZKS, Milan Kučan, pa je razmere opisal: »Položaj v Jugoslaviji je podoben avtobusu, ki drvi navzdol, ne da bi kdo sedel za krmilom« (*NL* 36, 1987, št. 9, 7). Zoran Đinđić pa je izjavil, da je »Ta kriza trikrat resnejša od krize leta 1929 v Nemčiji« (*NL* 37, 1988, št. 2, 29).

Dogodki ob koncu 80-ih so bolj ali manj jasno nakazovali razpad komunističnega monopola in na Slovenskem krepili misel o samostojni državi (57. številka *Nove revije*, proces proti četverici, zaostrovanje srbskega nacionalizma in strah pred vojaškim udarom in centralizmom, gospodarski polom – 900% inflacija sredi leta 1989, spori v ZKJ in prelom slovenskih komunistov s centralo v Beogradu, nezaupanje ljudi v zvezno vlado, množična podpora *Majniški deklaraciji*, sprejem dopolnil k slovenski ustavi, ustanovitev Demosa ...).

4.2 ODNOS MED CERKVIJO IN DRŽAVO V SLOVENIJI

Kakšen pa je bil v tem času političnega in gospodarskega zaostrovanja odnos totalitarne oblasti do Cerkve na Slovenskem? Tajna služba je pozorno spremljala vsako spremembo v življenju Cerkve, zlasti nastop mlajše generacije teologov (Anton Stres, Franc Rode, Franček Križnik, Franc Perko, Rudi Koncilija ...), ki so vedno glasneje zahtevali svobodo veroizpovedi. »Prve objave zapisnikov tajnih organov totalitarnega družbenega reda iz obdobja osemdesetih let potrjujejo mnenje, da je Cerkev vse od podpisa protokola med Svetim sedežem in jugoslovansko vlado leta 1966 postopoma in vztrajno z uveljavljanjem človekovih pravic rahljala in načenjala totalitarni družbeni red. Prav zato je bila deležna posebne pozornosti in budnega spremljanja, ki je bilo zaupano t.i. minikoordinaciji ...« (Štuhec 1999, 544).

Podobno kot po podpisu protokola med Svetim sedežem in jugoslovansko vlado so bili tudi v osemdesetih letih odnosi na videz urejeni; občasna formalna srečanja med predstavniki oblasti in Cerkve ter s tem povezane vljudnostne fraze so lahko malo zameglile resnično stanje. V resnici je bil odnos do Cerkve sovražen in sumničav, kar potrjuje domnevo, da jo je oblast še vedno smatrala za hrbtenico opozicije. Imenovanju novega ljubljanskega škofa Šuštarja oblast leta 1980 sicer ni nasprotovala (Bizilj 1991, 11), a je tuje časopisje zabeležilo, da jim imenovanje ni bilo po volji (*NL* 29, 1980, št. 7, 9). V isti sapi pa predstavniki oblasti niso skoparili s hvalo na račun preminulega nadškofa Jožefa Pogačnika (*NL* 29, 1980, št. 7, 9), ki je bil na starost precej popustljiv v odnosu do totalitarnega režima (*DRU* 29, 1980, št. 3, 1-2). Istega leta je bil za mariborskega škofa imenovan Franc Kramberger, kar je bilo za oblast presenečenje, saj je do konca upala, da bo na to mesto imenovan Vekoslav Grmič (Bizilj 1991, 22).

Dejavnost nadškofa Alojzija Šuštarja je tajna policija natančno spremljala tudi v 80-ih. Ne le s pomočjo prisluškovalnih naprav, ampak tudi preko predstavnikov verske komisije, preko duhovnikov, ki so sodelovali z UDBO ter preko vernikov, ki so poročali oblastnikom o delovanju škofa. Vrhovni organ, ki je razpolagal s temi informacijami, je bila Minikoordinacija (Mini). Komunistična oblast je bila zelo pozorna na Šuštarjev odnos do emigracije. Ljerka Bizilj je v policijskih arhivih našla dokument, v katerem je bilo zabeleženo, da se novi škof » ... ne izmika stikom s

slovensko politično emigracijo, pa naj gre za najekstremnejše izseljenske duhovnike: Anton Orehar, Nace Čretnik, Vinko Žakelj, Jurij Slapšak, Janez Zdešar in drugi ali nekatere vojne zločince: Tine Debeljak, Janez Sever, pri tem igra odločilno posredniško vlogo pomožni škof dr. Stanislav Lenič ... Kljub takšni opredelitvi pa je nadškof na zahtevo škofa Grmiča, naj opozori uredništvo *Naše luči*, da naj preneha s sovražnim in lažnim pisanjem proti SFRJ, v posebnem pismu uredništvu opozoril, naj stokrat pretehtajo vsako stvar, preden jo objavijo« (Bizilj 1991, 29-30). Janez Pucelj je povedal, da je v 80-ih velikokrat slišal očitek od duhovnikov v domovini: »Vi tam zunaj nekaj pišete, nas pa potem tukaj doma tolčejo« (pogovor z Janezom Puceljem, Ljubljana, junij 2008).

V 80-ih je postajala vedno bolj opazna in dejavna komisija Pravičnost in mir, preko katere je Cerkev podprla vsa prizadevanja za demokratizacijo družbe, ki so jih najodločneje zahtevali razumniki okrog *Nove revije*. Podprla je akterje 57. številke, zahtevala pravico do ugovora vesti, nastopila proti predlaganim ustavnim spremembam, ki bi pomenile krepitev partijskega centralizma, spodbujala vernike, naj podprejo družbene spremembe, obsodila krivični proces proti četverici in poudarjala pravico narodov do samoodločbe in pozivala k enotnosti v porajajoči se opoziciji, ki je kasneje povezana zmagala na prvih demokratičnih volitvah in izpeljala osamosvojitve Slovenije. Tudi Sveti sedež je bil tem političnim spremembam naklonjen, kar se je jasno pokazalo kasneje, ko je priznal slovensko državo še pred formalno odločitvijo Evropske skupnosti, da naredi enako.

Slovenski duhovniki, ki delujejo med Slovenci po svetu, so v 80-ih na različne načine podpirali demokratične spremembe doma. Poleg zbiranja materialne pomoči so si skupaj z izseljenci prizadevali za večjo prepoznavnost Slovenije in njenih političnih procesov, zato so prirejali razne javne manifestacije, simpozije, pisali časopisne članke, gostili v svoji sredi nove slovenske politike ... Prav zato so bili tudi v 80-ih pod budnim očesom jugoslovanske tajne policije, ki je leta 1984 v svojem poročilu o varnostno-politični situaciji zabeležila, da so posamezni slovenski emigranti »pojačali aktivnost in vzpostavljajo kontakte s skupinami ustaške politične emigracije« (*SS 43 (37)*, 1984, št. 46, 1).

4.3 RAZMERE MED SLOVENCIMI V ZRN

Zaradi nestabilnih političnih razmer in slabega gospodarskega stanja v osemdesetih letih je število povratnikov pričelo naglo padati. Večina izseljencev v ZRN je videla, da je bolje služiti pokojnino v tujini in varčevati na tamkajšnjih bankah; zaupanje v jugoslovanske banke in denarno politiko so ob visoki inflaciji že davno izgubili (*NL* 36, 1987, št. 3, 34-35). Mnogi izmed njih, ki so šli v Nemčijo z namenom, da se po nekaj letih vrnejo domov, so ostali v ZRN.

Nezadovoljstvo s politično situacijo je sedaj naraščalo tudi med tistimi izseljenci, pri katerih je bil motiv za odhod v tujino čisto ekonomskega značaja. Vsakokratne težave, zaostreni nadzor in dolgotrajni postopki ob prečkanju državne meje,²³⁸ so v 80-ih »ohladili« tudi najbolj navdušene Jugoslovane. Naraščala sta strah pred krepitvijo srbskega jezika, kulture, skratka pred balkanizacijo Slovenije, ki so ji bili izseljenci priča med obiski doma. Poleg tega so med bivanjem v ZRN spoznali tamkajšnjo politično kulturo in bili bolj pozorni na nepravilnosti v domovini, na katere je opozarjalo emigrantsko in tuje časopisje.

Redna praksa je v tem času spet postalo zasliševanje ob vsakokratnem obisku doma, proti čemer je leta 1983 v pismu predsedniku Komisije za odnose z verskimi skupnostmi, Dušanu Šinigoju, protestiral tudi ljubljanski nadškof Alojzij Šuštar. V pismu je zapisal, da dobivajo od izseljencev v ZRN in tudi drugod poročila o tem, kako organi notranje uprave zaslišujejo slovenske izseljence med njihovimi obiski v domovini, pri tem pa se zanimajo zlasti za njihovo versko prakso v tujini (*DRU* 32, 1983, št. 44, 5). Duhovnike v zahodni Evropi pa je Alojzij Šuštar pozval, naj vodijo natančna poročila o zasliševanju vernikov med obiski v domovini.²³⁹

Pri nadzoru nad slovenskimi duhovniki in verniki v ZRN so v osemdesetih letih aktivno sodelovali tudi jugoslovanski klubi, kar so zaznali celo v državah gostiteljicah. Časopis *Frankfurter Allgemeine Zeitung* je leta 1986 zapisal: »Jugoslovanski klubi v Nemčiji so se razvili v središča jugoslovanske informacijske dejavnosti. Naj bi se v prihodnje nemška policija zanje zanimala močneje kot doslej. Jugoslovanski občani, ki se nahajajo v Nemčiji, imajo pravico, da jih država gostiteljica ščiti. Poleg tega ne

²³⁸ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Indikativni bilten 1985, 31-32 in AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Indikativni bilten 1987, 36-37 (mfž).

²³⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 852.

more biti Nemčiji vseeno, kakšne informacije zbirajo tuje države prek svojih občanov na njenih tleh« (*ML* 35, 1986, št. 5, 13).

Zaradi politične usmeritve jugoslovanskih klubov so slovenski duhovniki večinoma odklanjali stike z njimi. Tisti, ki so pripadali politični emigraciji, so Slovenski izseljenski matici očitali, da je le podaljšana roka komunizma (*SS* 44 (38), 1985, št. 47, 1), ki skuša pod krinko humanitarnih akcij širiti komunistično ideologijo med izseljence (*SS* 45 (39), 1986, št. 37, 1). Drugi izseljenski duhovniki so do klubov zavzeli manj kritično stališče in včasih z njimi tudi sodelovali (Pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008), a to zgolj neformalno, saj duhovniki na uradnih sestankih slovenskih društev niso bili zaželeni (*ML* 35, 1986, št. 5, 33).

Aktivneje so se v jugoslovanske klube vključevali nekateri socialni delavci Caritas, kar je zelo zaostriło odnose med slovenskimi duhovniki in nekaterimi laiki. Sodelavcu Caritas Z. K. iz Ingolstadta je npr. leta 1983 škof Stanislav Lenič priporočal, naj upošteva načelo ločitve Cerkve in države, ki je v veljavi v domovini, in se ne angažira preveč pri društvenem življenju ter se s tem izogne novim konfliktom z Janezom Zdešarjem, ki je odločno nasprotoval sodelovanju s predstavniki jugoslovanskih oblasti.²⁴⁰ Z. K. priporočila ni upošteval, kar je pripeljalo do ostrega konflikta, opisanega v poglavju 3.4.5.

Delo izseljenskih duhovnikov je v 80-ih še vedno spremljala tudi UDBA, ki je bila posebej pozorna na delovanje »narodnih direktorjev«, ki jim je pripisovala tudi vohunsko dejavnost v škodo Jugoslavije.²⁴¹ ZRN je ob koncu leta 1980 »pokrivalo« 23 sodelavcev in 25 virov iz SRS.²⁴² Avtor ni posebej analiziral hrvaške strukture UDBe, gotovo pa je imela ta v ZRN bistveno več sodelavcev, saj je bila v začetku 80-ih njihova emigracija najaktivnejša, številčno močna in z jasno izraženimi nacionalnimi zahtevami. Nekateri slovenski duhovniki iz vrst politične emigracije so zato v začetku 80-ih zagovarjali stališče, da bi se veljalo tesneje povezati in intenzivneje sodelovati s hrvaško Cerkvijo, vodstvu slovenske Cerkve in novemu nadškofu pa so očitali preveč lojalen odnos do oblasti.²⁴³ Predsednik ZSIDE, Janez Zdešar, pretesnemu sodelovanju s Hrvati ni bil naklonjen, saj je ocenil, da so bili v

²⁴⁰ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 854.

²⁴¹ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo 1980, 36 (mfž).

²⁴² AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Letno poročilo 1980, 39 (mfž).

²⁴³ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 777.

nekaterih stališčih včasih pretirano ekstremni (Pogovor z Janezom Zdešarjem, Ljubljana, april 2006). Sodelovanje med predstavniki hrvaške in slovenske Cerkve je tako ostalo omejeno na JŠK.

Tudi med slovenskimi duhovniki in socialnimi delavci, ki so bili v stiku s slovenskimi izseljenci, je UDBA še vedno intenzivno »razpredala lovke«. Socialna delavka Doroteja Oblak je na primer leta 1984 enemu od izseljenskih duhovnikov zaupala, da tudi njo zasleduje in nadzira SDV. Izseljenski duhovnik, ki mu je to zaupala, je o njunem pogovoru poročal UDBI, saj je bil sam njen sodelavec.²⁴⁴ Isti duhovnik je avtorju povedal, da je imel stike z UDBO vse do osamosvojitve Slovenije (pogovor s Kamnikarjem, Slovenija, maj 2008). Avtor je tik pred zaključkom naloge dobil vpogled v nekatere ohranjene dokumente UDBE, ki jih je Slovenska varnostno-obveščevalna agencija leta 2008 predala Arhivu Slovenije. Zadnja ohranjena Informacija nosi datum 3.10.1989, informator pa je bil duhovnik, ki se je v Nemčiji srečal z nekaterimi izseljenskimi duhovniki in o tem poročal UDBI.²⁴⁵

Iz ohranjenega gradiva je razvidno, da ob propadanju režima nadzor nad duhovniki ni popuščal, ampak se je v okviru akcije »RAZSELJENEC« nadaljeval v še bolj intenzivni meri, informacije so postale bolj strukturirane, natančne, obelava podatkov učinkovitejša ... Odnos vladajoče elite v domovini do slovenske emigracije se torej tudi v letih agonije režima ni v ničemer spremenil.

Naša luč in drugi emigrantski časopisi, katerih pisanje je UDBA še ob koncu 80-ih natančno analizirala,²⁴⁶ so še v zadnjih letih obstoja totalitarnega režima v Sloveniji dosledno vztrajali na protikomunistični vsebinski usmeritvi. Ostro so se odzvali tudi na izjave »rdečega« pomožnega škofa Vekoslava Grmiča med slovenskimi izseljenci v ZRN leta 1985 (*NL* 35, 1986, št. 1, 25-26). Njegove izjave, ki so diferenciacijo me slovenskimi kristjani le še poglobile, so kritično pretresali tudi nemški časopisi (pogovor s Pavlom Uršičem, Škofja Loka, maj 2008).

Naša luč je na prelomu desetletja obširno poročala o političnih dogodkih v Jugoslaviji in Sloveniji; poleg samih poročil je povzemala tudi komentarje tujega in domačega časopisja ter izražala podporo poti v samostojnost. Na drugi strani je režimska *Rodna gruda* o kriznih razmerah doma sprva poročala zelo sramežljivo in v

²⁴⁴ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 865.

²⁴⁵ AS 1931, RSNZ, šk. 2365, Gradivo USDV, Informacija z dne 30. 10. 1989.

²⁴⁶ AS 1931, RSNZ, šk. 1463, Indikativni bilten 1989, 1-4 (mfž).

pomirjevalnih tonih; da je stanje v Jugoslaviji le posledica slabega gospodarskega gibanja na svetovnih trgih, ki bo kratkotrajno. Vse do konca 80-ih je zavračala namige o razkroju države (*RG* 34, 1987, št. 8-9, 17), sramežljivo odklanjala uvajanje političnega pluralizma (*RG* 36, 1989, št. 3, 2) ter zelo počasi opuščala jugoslovansko politično usmeritev.

Pešati je pričelo tudi življenje jugoslovanskih klubov. »Očitno je postalo jasno, da so mnogi stari aktivisti po desetih ali petnajstih letih dela že precej utrujeni, da jim je zmanjkalo volje in svežih idej ... Del naših zdomcev meni, da je življenje v klubih preveč spolitizirano, marsikje pa so klubski aktivisti pokazali še neprimeren odnos do vernikov ...« (*NL* 36, 1987, št. 3, 35). Jugoslovanski učiteljski kader v Nemčiji je bil že star, ideološko indoktriniran in neprivačen, zato večina staršev ni vpisala svojih otrok v otroške vrtce in male šole, ki jih je tako obiskovalo le 0,5% predšolskih otrok zdomcev v ZRN. Eden od izseljencev pa je izjavil, da » ... pri nas naredita dva popa več kot 35 učiteljev« (*NL* 36, 1987, št. 3, 35).

Šele ob koncu 80-ih in v začetku 90-ih je v pisanju *Rodne grude* in *Slovenskega koledarja* zaslediti tudi članke o temah, ki jih dotlej tukaj ni bilo: o slovenski narodni spravi, politični emigraciji, gospodarskih in nacionalnih problemih Jugoslavije ... Svoj prostor v reviji pa so dobile tudi »cerkvene« teme: krščanski prazniki, cerkvene obletnice, maše za izseljence, poročila o delu izseljenskih duhovnikov ... Leta 1991 je *Slovenski koledar* objavil članek nadškofa Alojzija Šuštarja z naslovom *Nekaj o delovanju slovenskih duhovnikov po svetu*, v katerem je lahko avtor osvetlil delo slovenskih izseljenskih duhovnikov, ki je bilo bralcem *Slovenskega koledarja* vse dotlej zamolčano.²⁴⁷ »Najbolj pa je naše duhovnike bolelo, da je bilo v vseh uradnih poročilih SIM in njenih publikacijah, ki so šle v svet, delovanje duhovnikov popolnoma zamolčano. Na široko so pisali o raznih šolah, ki jih je obiskovalo zelo malo učencev, o slovenskih šolah, ki so jih organizirali duhovniki in kjer je bilo veliko več učencev, pa ni bilo niti besede. Prav tako velja to za razne kulturne in družabne prireditve ... Poleg SIM so spremljala delovanje naših ljudi na

²⁴⁷ Intervju z nadškofom je *Slovenski koledar* imel že leta 1984, vendar občutljivo vprašanje politične emigracije takrat še ni bilo načeto. V članku je nadškof sicer omenil, da med nekaterimi izseljenci prihaja do napetosti in sporov, ki so ideološko ali politično motivirani, pa tudi glede odnosov med slovensko Cerkvijo v tujini in Slovensko izseljensko matico je zapisal, da niso povsod dobri in spoštljivi. Kljub temu pa so bile nadškofove izjave leta 1984 še vedno zelo splošne.

tujem tudi jugoslovanska diplomatsko-konzularna predstavništva in nekatere druge politične organizacije v domovini. Prvi učinek tega delovanja je bil, da je prišlo v slovenskih skupnostih do razkola. Nekateri so se pridružili iz teh ali onih razlogov delovanju SIM, drugi so se temu odločno uprli. Duhovniki so imeli veliko nezaupanje do delovanja SIM. Doživljali so veliko težav. Ravno takrat, ko so duhovniki organizirali svoje prireditve, so nekatera društva prirejala svoja srečanja in vabila in pritiskala na ljudi, da se jih udeležijo« (Šuštar 1991, 22-23).

Ob velikih političnih premikih so pričeli tudi v uredništvu *Rodne grude* počasi opuščati jugoslovansko politično orientacijo in nasprotovanje političnemu pluralizmu, čeprav je bilo še po plebiscitu v pisanju *Rodne grude* čutiti nekaj nelagodja glede prihodnjega političnega položaja Slovenije; vse do maja 1991 se v uvodnikih kot možnost še omenja jugoslovanski politični okvir.

Tudi v Sloveniji so v tem času pričeli odpirati dotlej tabuirane teme slovenskega izseljenstva, predvsem vprašanje politične emigracije, delovanja UDBE v tujini in pa tudi vloge SIM med izseljenci. Leta 1990 se je moral glavni urednik *Rodne grude* prvič braniti pred obtožbami *Mladine*, da je bila SIM zgolj podaljšana roka vladajočega režima, ki je sodelovala pri vohunjenju za sonarodnjaki (*RG* 37, 1990, št. 2, 1). Podobne kritike na račun SIM je emigrantsko časopisje ponavljalo že leta pred tem, vendar se SIM vse do leta 1990 nanje ni bilo potrebno odzivati. Po letu 1990 je vodstvo SIM sicer priznalo svojo navezanost na vladajoči režim (Rogelj 2001, 47) in potrebo po zgodovinskem ovrednotenju njene vloge v preteklosti (Rogelj 2001, 50).

Spričo političnih sprememb v domovini je bilo potrebno na novo opredeliti tudi vlogo številnih slovenskih klubov. V združeni Nemčiji so se v tem času jugoslovanski klubi in društva dokončno nacionalno opredelili. Slovenska društva so se v začetku 90-ih skušala s kar najmanj pretresi odkrižati ideološkega predznaka; v Münchnu so se v začetku leta 1990 srečali zadnji preostali člani kluba Triglav. Njihov predsednik je napovedal nove čase z besedami: »Sklenili smo, da postanemo povsem neodvisni od vsake ideologije. Šest mesecev je od tega, odkar smo sklenili prenoviti naš klub. Dovolj nam je bilo raznih vohlaških metod, neprestanega nadzora, razpadanja slovenstva. Naši otroci niso več hoteli prihajati k pouku, ljudje so se prepirali zaradi vse bolj razraščajočega se jugoslovanstva, učinkovite opore iz matične Slovenije ni bilo. Poglejte – polna knjižnica političnih knjig, Tito, Kardelj, samoupravljanje, naši

otroci pa ne znajo osnov slovenščine. Zdaj moramo postaviti nove temelje. Vse, kar nas je dolga leta dušilo, mora proč ... Negovali bomo vse tisto, kar slovenski narod združuje. Spori, ki so jih nekateri načrtno netili, bodo zamrli ... Sklenili smo, da si ne pustimo več vplivati z nobeno ideologijo, da bomo neodvisni od konzulatov, nadziranja, podtikanj, provokacij, propagande, vsega tega ...» (Cimerman 1990, 34).

Na začetku pomladi leta 1990, ko so se slovenski klubi otresali komunistične dediščine, je *Naša luč* (maja 1990 je ZSIDE postala uradno izdajatelj in lastnik *Naše luči*, Branko Rozman pa odgovorni urednik) v zmagovalnem tonu poročala o aprilskem političnem preobratu v domovini. To, na kar so avtorji revije upali od vsega začetka, se je zgodilo. Demos je prevzel vlado in pričel pripravljati pot osamosvojitvi Slovenije. Njihovi zastopniki so obiskali tudi Slovence v Nemčiji in jih v Stuttgartu z referati seznanjali s ključnimi dogodki in spremembami v domovini. Številni slovenski izseljenci v Nemčiji, ki so podpirali demokratizacijo, so tudi finančno pomagali prizadevanjem Demosa, pisali resolucije v podporo spremembam doma in kritizirali ostanke komunističnega režima pri klubih v Nemčiji (*NL* 39, 1990, št. 5, 34) in v strukturah doma (sindikati, mediji, sodišča ...). V prvem zanosu so pričakovali pravično sojenje zločincem, krivim za poveljne poboje, uvedbo verskih vsebin v šole in v medije ...

Osamosvojitve Slovenije in zmago slovenske vojske sta opisala oba lista in soglasno pozdravila nastanek nove države. Zatem pa je vsak izmed njiju bolj ali manj sledil svoji nazorski usmeritvi – *Naša luč* katoliški, *Rodna gruda* pa postkomunistični in liberalni. Čeprav je glavni urednik *Rodne grude* istega leta v enem od uvodnikov zapisal, da želi *Rodna gruda* dati prostor tudi slovenski Cerkvi, ki je bila »doslej precej ob strani« (Prešeren 1991,1), je ostalo nekaj nezaupanja med duhovniki in nekaterimi vernimi laiki na eni ter slovenskimi društvi na drugi strani.

Marko Dvořák je za slovenska izseljenska društva, ki so jih v času komunizma organizirali domači oblastniki, zapisal, da se nahajajo » ... v nenehni težki identitetni krizi; zdaj pač nimajo več svoje električne centrale in se napajajo samo še iz preostankov akumulirane preteklosti ali pa mrzlično iščejo nove priključke« (Dvořák 1999, 16). Med temi društvi in na drugi strani tistimi, ki so bila neodvisna od nekdanj vladajočega političnega režima, je še danes čutiti precej nezaupanja (Žigon 2008, 14). Čeprav danes sodelujejo in si izražajo podporo, ostaja vprašanje, če je takšna

drža resnično iskrena. Predpogoj sožitju obeh skupin je namreč pošteno priznanje preteklega sodelovanja s totalitarnim režimom, s katerim so škodovali mnogim slovenskim izseljencem. Če parafraziram Janeza Juhanta, bodo izseljeni Slovenci lahko šli skupaj naprej le ob upoštevanju, priznavanju in potrjevanju resnice (Juhant 1997, 117).

ZAKLJUČEK

V 20. stoletju je slovenski prostor zapustilo zelo veliko število naših rojakov, tako da jih danes živi na tujem okrog pol milijona (Pelikan 2008,3). Veliko izmed njih je odšlo z namenom, da se po nekaj letih vrnejo, a sta jih splet okoliščin in novo okolje zadržala in včasih tudi asimilirala. V zgodovini smo bili priča žalostnemu pojavu, da jih je pozabila tudi matična država, tako Habsburška monarhija, kot tudi obe Jugoslaviji, ki sta mednje povrhu vsega vnašali še boleč razkol in sovraštvo. Večina izseljencev se še spominja zadnjih let totalitarnega režima, ko so bili na mejah deležni dolgotrajnih carinskih postopkov, včasih pa celo zasliševanj in poniževanj. Novo upanje je prinesel nastanek države Slovenije, ki je slovenskim izseljencem matična država v pravem pomenu besede, pa tudi odstranitev mejnih kontrol po vstopu v EU, kar omogoča izseljencem še bolj nemotene prihode domov. Tudi intenzivnejša dejavnost Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu v zadnjem času dokazuje, da matični domovini ni vseeno, kaj se v tujini dogaja z njenimi rojaki.

Tudi slovenski izseljenski duhovniki danes niso več izpostavljeni terorju totalitarne oblasti. Težke okoliščine, v katerih so morali izseljencem krepiti vero in ljubezen do naroda, istočasno pa opozarjati na nevarnosti, ki jih je predstavljal nedemokratski in ateistični oblastni aparat doma, so odpadle, umetno povzročena diferenciacija v vrstah duhovnikov, povezanih v ZSIDE, pa izgublja svojo moč. *Naša luč* dobiva sedaj, ko ne spada več med »sovražno politično literaturo«, drugačno vlogo. Po tem, ko je pomagala vzpostaviti demokratični režim doma, se lahko danes še bolj posveča temeljnemu poslanstvu utrjevanja vere in slovenske narodne skupnosti, pred katero stojijo novi izzivi, ki jih prinaša globalizacija in počasni zaton narodne identitete in maternega jezika v vrstah novih generacij.

Asimilacijski proces bo v prihodnosti zagotovo počasnejši, če bosta slovenska Cerkev in slovenska država, pa tudi različne izseljenske organizacije, ki ponujajo bogat izbor prireditvev,²⁴⁸ bolj intenzivno sodelovali in pospeševali stike izseljenih

²⁴⁸ SIM organizira Srečanje v moji deželi, Slovenija v svetu organizira Izseljenski tabor, Rafaelova družba Srečanje na svetih Višarjah, v Državnem zboru je poleti prirejeno Vseslovensko srečanje, številne prireditve organizira Svetovno slovenski kongres, v slovenskih cerkvah poteka vsako prvo nedeljo v juliju maša za Slovence po svetu...

rojakov z domovino. Tako bo hitreje izginila še zadnja sled stare prakse medsebojnega nezaupanja, ki ga je sprožila namera komunistov, da uporabijo izseljenske organizacije, tisk in predstavništva v tujini za nevtralizacijo vpliva izseljenskih duhovnikov in političnih nasprotnikov. Posledice starega nezaupanja je v vrstah slovenskih izseljencev in njihovih organizacij čutiti še danes (Žigon 2008,14). Številni izmed njih se še danes vračajo domov z neracionalnim strahom in neprijetnim občutkom (pogovor s Janezom Pucjem, München, junij 2008).

Ob zaključku dela spoznavam, da je sedemnajst let po padcu komunizma relativno kratka doba za poglobljeno raziskavo. Med bivanjem v Nemčiji, kjer sem se srečeval s slovenskimi izseljenci, sem opazil, da je med nekaterimi polpreteklo obdobje še vedno tema, o kateri se ne govori. Tudi doma je težko priti do virov, predvsem arhivskega gradiva; tisto, kar ni uničeno, je še vedno v veliki meri neurejeno ali pa pod zaporo. V Beograd, kjer bi morali biti v arhivu Notranjega ministrstva ohranjeni dvojniki informacij tajne službe (UDBA je namreč bila organizacija zveznega značaja), nisem uspel iti, gotovo pa bi za bolj poglobljeno raziskavo bil nujen tako pregled tamkajšnjega arhiva kot tudi arhivov nemške protiobveščevalne službe, v katerih bi lahko našli morebitne zabeleške o posegih jugoslovanske tajne policije na ozemlje ZRN.

Leta 2007 se je v slovenskih medijih veliko govorilo o delu nekdanjih sodelavcev tajne službe. Pri tem se postavlja vprašanje: koliko agentov in njihovih zaupnikov je bilo aktivnih med izseljenci v tujini, da so lahko zbirali informacije o približno 70.000 emigrantih, katerih podatki se nahajajo v evidencah (Repe 2003,8)? Nekdanji uslužbenec tajne službe Miran Frumen je v intervjuju dejal, da dvomi, da se je SOVA po osamosvojitvi odrekla sodelavcev, ki jih je imela v tujini (Vukelić 2003, 9). Pričevanja teh ljudi, ki so še vedno zavezani molku, bi bila gotovo dragocena in z njihovo pomočjo bi se dalo bolje osvetliti odnos med Cerkvijo in komunistično oblastjo na tujem.

Za molk so se odločili tudi nekateri duhovniki, ki so sodelovali s komunistično tajno službo. V pogovorih z njimi sem opazil, da tema moje naloge ni vzbudila njihovega odobravanja. Takšna drža je sicer razumljiva, vendar ne koristi pojasnjevanju resnice; duhovniki, ki so žive priče tistega obdobja, so že zelo v letih, zato bi bila na mestu še bolj jasno in neprestano spodbujanje iz cerkvenih vrst – tudi

pozivi škofov, da duhovniki odkrito spregovorijo o svojem ravnanju in razumevanju polpreteklega obdobja. Poglobljeno delo ovira tudi zapora arhiva ZSIDE, ki ga hrani Nadškofijski arhiv v Ljubljani, in bo dostopen šele čez nekaj desetletij. Morda bi bilo smiselno razmisliti o delni zapori arhiva, kajti vse informacije zagotovo niso »občutljive narave«.

Na področju zgodovinskega dogajanja, ki sem ga predstavil v nalogi, torej ostaja v prihodnje še veliko dela. Natančneje bi veljalo pregledati arhiv SZDL in natančneje osvetliti aktivnosti njenih organizacij v tujini, poiskati in pregledati arhivska gradiva jugoslovanskih klubov in društev, raziskati dejavnosti jugoslovanske Zvezne vlade v zvezi z našimi izseljenci, vlogo posameznih občin pri organizaciji društvenega življenja v ZRN ... Podobna naloga bi lahko nastala za vsako državo, kamor so odhajali slovenski izseljenci; slovenski misijonar na Japonskem Vladimir Kos mi je avtorju na primer povedal, da je UDBA stegnila svoje lovke tudi tja.

Če bo arhivsko gradivo dostopno, preživele priče dogajanja pa bolj gostobesedne, dela zagotovo ne bo zmanjkalo...

POVZETEK

Izseljenstvo predstavlja pomemben del slovenske narodne zgodovine. Po približnih ocenah živi zunaj meja matične države vsak četrti Slovenec. Množično izseljevanje, ki je postavilo cerkvene ustanove pred velik izziv, je predstavljeno v uvodnih poglavjih naloge. Ob tem je opisana skrb slovenske Cerkve za njene izseljence, ki so se razkropili po vsem svetu, medtem ko matična država zanje ni imela dovolj posluha. Po kratkem pregledu pastoralnega dela med slovenskimi izseljenci v predhodnih obdobjih, je v osrednjem delu naloge prikazana vloga slovenskih izseljenskih duhovnikov na Nemškem, zlasti po propadu Tretjega rajha in nastanku ZRN, ki je v 50-ih in 60-ih postala prava Meka za Slovence, ki so bili vedno bolj nezadovoljni s političnimi, predvsem pa z ekonomskimi razmerami v socialistični Jugoslaviji. Veliko število izseljencev je predstavljalo grožnjo totalitarni komunistični oblasti, ki se je bala, da bo na politično nevtralnno izseljenstvo v ZRN vplivala tam živeča politična emigracija, h kateri so prištevali tudi emigrantske duhovnike. Da bi zajezila njihov vpliv na izseljence, je pričela sistematično nevtralizirati njihov vpliv, pri čemer se je posluževala raznih metod in številnih družbenopolitičnih organizacij (Slovenske izseljenske matice, izseljenskih društev, tajne službe, konzularnih predstavništev, slovenskega učiteljskega kadra v ZRN, sindikalnih organizacij ...), ki so v nalogi obširneje predstavljeni in analitično ocenjeni. Naloga pokaže, da so zaradi delovanja izseljenskih duhovnikov prihajali v konflikt z oblastjo tudi nosilci cerkvenih služb v Sloveniji. Eden od razlogov za podpis beograjskega protokola leta 1966 je bila prav želja jugoslovanskih političnih oblasti, da bi slovenska Cerkev zmanjšala svoj vpliv v izseljenstvu in da bi jih v tem podprl tudi Sveti sedež. Opisani pritiski domače nedemokratske oblasti na slovenske izseljenske duhovnike so se končali šele ob razkroju SFRJ, ki je krajše predstavljen v zaključnem poglavju. Naloga je pripravljena predvsem na temelju arhivskega gradiva, periodičnih publikacij in pogovorov z ljudmi, ki so bili izpostavljeni različnim pritiskom domačih oblastnih organov in tajne službe.

KLJUČNE BESEDE: Slovenija, Nemčija, Katoliška cerkev, izseljenstvo, izseljenski tisk, tajna služba.

ABSTRACT

Emigration forms an important part of the Slovene national history. Almost one out of every four Slovenes is estimated to be living outside Slovenia. The introductory chapters of this thesis take a closer look at mass emigration, which posed a great challenge to church institutions. They also show how the Slovene Church took care of its emigrants, while their native country disregarded them. After a brief overview of the church work among Slovene emigrants in previous eras, the main part of the thesis focuses on the role of Slovene emigrant priests in Germany, especially after the fall of the Third Reich and the formation of the Federal Republic of Germany (West Germany), which in the 1950s and 1960s became a refuge for Slovenes, who were increasingly dissatisfied with the political and economic situation in the socialist Yugoslavia. The large number of emigrants was perceived as a threat by the totalitarian communist regime, which feared the political emigrants in West Germany (including emigrant priests) would affect the politically neutral emigrants living there. To restrain the Church's influence on emigrants, it started neutralising the influence systematically, using different methods and numerous social and political organisations (the Slovene Emigrant Society, other emigrant associations, the secret service, consulates, Slovene teachers in West Germany, trade union organisations etc.), all thoroughly presented and analytically assessed in the thesis. The thesis also shows that even Church officials in Slovenia came into conflicts with the authorities because of the activities of emigrant priests. Furthermore, one of the reasons for the signing of the Belgrade Protocol of 1966 was the desire of the Yugoslav political powers to reduce the influence of the Church among emigrants and get support for that from the Holy See. These pressures from the domestic undemocratic powers on Slovene emigrant priests lasted until the collapse of the socialist Yugoslavia, which is briefly presented in the last chapter. The thesis is based mainly on material from archives, periodicals and interviews with people who had been exposed to pressure from domestic authorities and the secret service.

KEY WORDS: Slovenia, Germany, Catholic Church, emigration, emigrant press, secret service.

SEZNAM REFERENC

PRIČEVANJA

»Kamnikar«, Slovenija

Anton Bohinc, Ljubljana

Anton Štekl, Dunaj

dr. Branko Rozman, Ljubljana

Ciril Turk, Lind ob Velden

Doroteja Oblak, Stuttgart

Janez Pucelj, München

dr. Janez Zdešar, München

Ludvik Rot, Tacoma

Pavel Uršič, Škofja Loka

Vinko Perše, Mislinjska Dobrava

ARHIV

Arhiv Slovenije, Ljubljana

Fondi: 1211 KOVS

1589 CK ZKS

1241 SIM

1931 RSNZ

537 RK SZDL

PERIODIČNI TISK

37 socialnih delavcev v ZR Nemčiji. *Rodna gruda* 16, 1969, št. 10: 358.

Albreht, Matjaž. 2006. Nekaj bistvenih listin zagotovo v zasebnih sefih. *Delo*, 1. september.

Amnesty obtožuje jugoslovansko vlado. *Naša luč* 34, 1985, št. 7: 10.

Artič, Jurij. 1954. Kako je »preganjana« Cerkev v Jugoslaviji. *Rodna gruda* 1, št. 2: 41.

Bunkerska miselnost. *Naša luč* 35, 1986, št. 9, 8: 8-13.

Česa ne razumem. *Naša luč* 39, 1990, št. 5: 34.

Čuk, Janez. 1975. Veseli so, če se kdo zanima zanje. *Delo*, 27. september (Sobotna priloga).

Dobravec, Jožef. 1954. Nemčija. *Naša luč* 2, št. 3: 16.

Dolenc, Ivan. 1971. Slovensko izseljensko društvo-kako? *Rodna gruda* 18, št. 10: 32.

Dolšina, Janez. 1954. Dotik slovenskega duhovnika z ameriškim katolicizmom. *Omnes unum* 1, 1954, št. 5-6: 154-158.

Domov pod revni krov? *Naša luč* 36, 1987, št. 3: 34-35.

Dragi rojaki iz Holandije. *Rodna gruda* 6, 1959, št. 4: 100.

Drnovšek, Marjan. 1997. Izslejevanje Slovencev; kdaj, od kod, zakaj? *Drevesa* 4: 4-7.

Drnovšek, Marjan. 1998. Odnos Partije do slovenske emigracije. V: Drago Jančar, ur.

Temna stran meseca, 234-247. Ljubljana: Nova revija.

Duh, Tine. 1990. Udba požiga svoje arhive. *Svobodna Slovenija*, 10. maj.

Fras, Slavko. 1969. Okrepljeni stiki. *Rodna gruda* 16, št. 10: 357-358.

Fras, Slavko. 1971. Ne zamudi niti ure! *Delo*, 6. november.

Fras, Slavko. 1969. Okrepljeni stiki. *Rodna gruda* 16, št. 10: 357-358.

Galter, Alberto. 1957. *Rotbuch der verfolgten Kirche*. Recklinghausen: Paulus Verlag.
Prevedel in priredil Pavel Slapar. 1959. Cerkev v Jugoslaviji. *Omnnes unum* 6, št. 2: 47-55.

Gorjan, Bogo. 1966. Za hitrejši razvoj samoupravljanja. *Rodna gruda* 13, št. 7-8: 216.

Govor preč. g. Tensunderna pri zvezni seji 13. januarja 1935 v Nemčiji. *Izseljenski vestnik Rafael* 5, 1935, št. 2: 5-6.

Horvat, Marjan. Lesjak, Miran. 1990. Karakteristike klerikalnih elementov. *Mladina*, 18 maj.

Hvalnice Titu in Partiji. *Naša luč* 28, 1979, št. 9: 10-11.

Iluzije vrhov politične emigracije. *Delo* 10, 1968, št. 243: 3

Inozemski delavci v Nemčiji. *Naša luč* 12, 1963, št. 8, 12-14.

Ivan Cimerman. 1990. Slovenska noč v Münchnu – znamenje novih gibanj. *Rodna gruda* 37, št. 4: 34-35.

Iz domovine. *Naša luč* 2, 1953, št. 2: 11.

Izseljenec - katoličan. *Naša luč* 1, 1952, št. 4: 3-4.

Izseljenec, zdomec, zdomar. *Rodna gruda* 18, 1971, št. 4: 21.

Jellschitsch, Michael. 1961. V Oberhausenu hočemo zopet ustanoviti slovensko društvo. *Rodna gruda* 8, 1961, št. 2: 31.

Jože Prešeren. 1989. Urednik vam. *Rodna gruda* 36, št. 3: 2.

Jože Prešeren. 1990. Urednik vam. *Rodna gruda* 37, št. 2: 1.

Jugoslavija zaostrojuje politiko do Cerkve. *Naša luč* 23, 1974, št. 9: 38-39.

Jugoslovanska ekonomska emigracija. *Svobodna Slovenija* 22 (28), 1969, št. 44: 4.

Jugoslovanska kriza. *Naša luč* 37, 1988, št. 2: 7-8.

Jugoslovanski poskusi pritiskov na zdomske delavce. *Naša luč* 35, 1985, št. 5: 8-13.

Jugoslovanski poskusi pritiskov na zdomske delavce. *Naša luč*, 35, 1986, št. 6: 8-13.

Kaj delajo naši po svetu? *Izseljenski vestnik* 4, 1934, št. 4: 6.

Kajzer, Rok. 2008. Siva eminenca Perković ostaja na prostosti. *Delo*, 17. julij.

Kakšen naj bo statut društva? *Rodna gruda* 21, 1974, št. 3: 24-25.

Kdo plača cerkveni davek. *Rodna gruda* 17, 1970, št. 3: 23-24.

Kolar, Bogdan. 1990. Družba svetega Rafaela do ustanovitve ljubljanske podružnice. *Dve domovini* 1: 107-119.

Komunistični Orwell. *Demokracija* 13, 2008, št. 12: priloga 1-8.

Koprivc, Jak. 1969. Pozabljeni? *Delo*, 30. julij.

Korupcija je pognala že globoke korenine. *Delo* 28, 1986, št. 219: 2.

Križnik, Franček. 1979. Novo vodstvo. *Družina*, 3. junij.

Lenič, Stanislav. 1970 (b). Izselska nedelja - bliže k božiču. *Misli* 19, št. 12: 353.

Lenič, Stanko. 1970 (a). Kaj pa naši izseljenci in mi? *Cerkev v sedanjem svetu* 4, št. 5-6: 82-84.

Leskovšek, Rok. 1974. Pustna zabava v Berlinu. *Rodna gruda* 21, št. 4: 20.

Med našimi v Porenju. *Rodna gruda* 13, 1966, št. 6: 172.

Medvešek, Matija, Šavora, Jože, Žagar, Janko. 1954. Odprto pismo »Katoliškemu glasu«. *Nova pot* 6, št. 4-5-6: 119-122.

Miheljak, Vlado. 1988. Novo na smetišču zgodovine. *Mladina*, 19. februar.

Naročeni umori v Zahodni Nemčiji. *Naša luč* 31, 1982, št. 2: 35.

Naš odgovor »Ljudskim duhovnikom« v Sloveniji. *Omnes unum* 1, 1954, št. 4: 105-114.

Ne 5 odstotkov, temveč 1,45 odstotkov. *Naša luč* 19, 1970, št. 7: 12.

Ne molčite! *Naša luč* 25, 1976, št. 8: 33

Nedovoljena vprašanja. *Naša luč* 32, 1983, št. 4: 31.

Nemčija. *Naša luč* 13, 1964, št. 9: 21-25.

Nemčija. *Naša luč* 14, 1965, št. 10: 22-24.

Nemčija. *Naša luč* 16, 1967, št. 2: 24-27.

Nemčija. *Naša luč* 17, 1968, št. 10: 33-34.

Nemčija. *Naša luč* 17, 1968, št. 9: 29-32.

Nemčija. *Naša luč* 2, 1953, št. 1: 16.

Nemčija. *Naša luč* 20, 1971, št. 10: 20-23.

Nemčija. *Naša luč* 21, 1972, št. 6: 22-27

Nemčija. *Naša luč* 22, 1973, št. 6: 30-34.

Nemčija. *Naša luč* 25, 1976, št. 5: 25-30.

Nemčija. *Naša luč* 3, 1954, št. 1: 15-16.

Nemčija. *Naša luč* 35, 1986, št. 1: 24-28.

Nemčija. *Naša luč* 6, 1957, št. 11: 15.

Nemčija. *Naša luč* 7, 1958, št. 1: 13-14.

Nemčija. *Naša luč* 7, 1958, št. 5: 16-17.

Nemčija. *Naša luč* 8, 1959, št. 10, 14-15.

Nemčija. *Naša luč* 9, 1960, št. 5: 15-16.

Nemčija. *Naša luč* 9, 1960, št. 8: 13-14

Nemčija. *Naša luč* 9, 1960, št. 9: 13-15.

Nezaželena jugoslovanska dejavnost v Avstriji. *Naša luč* 27, 1978, št. 7: 15.

Novi jugoslovanski konzulati v ZR Nemčiji. *Rodna gruda* 18, 1971, št. 4: 6.

Novice od povsod. *Omnes unum* 2, 1955, št. 4-5: 136-143.

O položaju naših ljudi v Nemčiji. *Rodna gruda* 16, 1969, št. 6: 234-236.

Oblikovati predvsem duhovni obraz, *Družina* 32, 1983, št. 44: 5.

Odhajanje v tujino po načrtu. *Omnes unum* 17, 1970, št. 4: 20.

Otroci zdomcev pod pritiskom propagande. *Naša luč* 25, 1976, št. 7: 14.

Partija se otepa, da bi s kom delila oblast. *Naša luč* 37, 1988, št. 2: 13-29.

Pelikan, Zorko. 2008. Spoštovane bralke in bralci revije Moja Slovenija. *Moja Slovenija* 3, št. 3: 3.

Dobravc, Jožef. 1954. Nemčija. *Naša luč* 3, št. 2: 15-16.

Pesmi in `vzporedne strukture` [Intervju z nadškofom metropolitom Pogačnikom]. *Družina* 19, 1970, št. 6: 6.

Pet let družabnega življenja v Porurju. *Naša luč* 13, 1964, št. 9: 24-25.

Petrin, Ernest. 1972. Obisk v slovenski šoli. *Rodna gruda* 19, št. 5: 23.

Pirkovič, Andrej. 1973. Zima mrzlih nog. *Tovariš*, 10. december.

Pisma bravcev. *Naša luč* 17, 1968, št.3: 38.

Pisma Frančku Prijatelju. *Naša luč* 21, 1972, št. 2: 6-7.

Podaljšana partijska roka. *Svobodna Slovenija* 45 (39), 1986, št. 37: 1.

Podpora Slovenskega duhovniškega društva. *Delo* 30, 1988, št. 238: 2

Pogačnik, Marko. 1984. Razmišljanje namesto poročila o delu Slovenske izseljenske matice. V: Jože Prešeren, ur. *Slovenski koledar*, 106-107. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Pogovor Družine z zdomskim duhovnikom. *Naša luč* 35, 1986, št. 5: 32-34.

Ponemčeni Slovenci. *Rodna gruda* 23, 1976, št. 7-8: 30.

Poročilo slovenske Ozne. *Svobodna Slovenija* 43 (37), 1984, št. 46: 1

Portret škofa v partijskem časopisju. *Naša luč* 29, 1980, št.7: 9-10.

Posamezne jugoslovanske republike se vedno bolj razhajajo. *Naša luč* 33, 1984, št. 9: 10-11.

Pot Jugoslavije navzdol je vedno hitrejša. *Naša luč* 37, 1978, št. 9: 7-8.

Pred 15 leti je izšla prva številka Naše luči. *Naša luč* 15, 1966, št. 10, 31-32.

Prešeren, Jože. 1974. Občni zbor SKUD Triglav v Stuttgartu. *Rodna gruda* 21, št. 6: 21.

Prešeren, Jože. 1991. Urednik vam. *Rodna gruda* 38, št. 2: 1.

Prezrli so nas-protestiramo! *Naša luč* 18, 1969, št. 8: 38.

Pritiski na Cerkev v Sloveniji. *Naša luč* 25, 1976, št. 7: 12.

Prvi slovenski učitelj v ZR Nemčiji. *Rodna gruda* 18, 1971, št. 4: 12.

Repe, Božo. 2003. Zapoznili zamah zgodovine. *Delo*, 26. april, Sobotna priloga.

Robert Mecilošek. 1987. Od radovednosti do nerazumevanja. *Rodna gruda* 34, št. 8-9: 17.

Rojaki pišejo. *Naša luč* 13, 1964, št. 8: 31.

Rojaki pišejo. *Naša luč* 14, 1965, št. 7, 32.

Rot, Andrej. 1990. Domovina in eksil. V: Jože Prešeren, ur. *Slovenski koledar*, 129-133. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica.

Roter, Zdenko. 1968. Daleč od dialoga. *Rodna gruda* 15, št. 9: 292-293.

Rožman, Gregorij. 1959. Izseljenska nedelja. *Misli* 8, št. 1: 3.

Rupnik, Anton. 1969. Jugoslovanski jezik(i) in naša konzularna služba. *Delo*, 22. januar.

Rupnik, Anton. 1973. Carina, delo in plače. *Delo*, 4. januar.

Rupnik, Anton. 1974. Pri kanonirskem peku. *Rodna gruda* 21, št. 9:26.

Sapotnik, Martin. 1975. Spomini izseljenca. *Naša luč* 24, št. 6: 29-30.

Seliškar, Tone. 1954. Slovenska izseljenska matica je prestala preizkušnjo. *Rodna gruda* 1, št. 1: 2-3.

Skrb za tujce v Nemčiji. *Omnnes unum* 18, 1971, št. 4: 25-27.

Slovenija, moja dežela, kam greš? *Naša luč* 36, 1987, št. 8: 7-8.

Slovenska Cerkev in zdomci. *Naša luč* 36, 1987, št. 5: 13-35.

Slovenski šolarji iz Winterthura pozdravljajo. *Rodna gruda* 22, 1975, št. 10: 20.

Slovenski tabor v Nemčiji. *Naša luč* 19, 1970, št. 7: priloga.

Slovensko duhovsko društvo. *Katoliški glas* 26, 1974, št. 40: 2.

Svetek, Lev. 1969. Sporazum o zaposlovanju jugoslovanskih delavcev v ZRN. *Rodna gruda* 16, št. 3: 119.

Svetovna slovenska župnija. *Naša luč* 20, 1971, št. 1: 2-3.

Svobodne, manj svobodne in nesvobodne države. *Katoliški glas* 36, 1984, št. 4: 3.

Šuštar, Alojzij. 1991. Nekaj o delovanju slovenskih duhovnikov po svetu. *Slovenski koledar* 38: 22-26.

Švedski očitki jugoslovanski UDBI. *Naša luč* 29, 1980, št. 8: 12-13.

Švica je jugoslovanskega vohunstva sita. *Naša luč* 22, 1973, št. 8: 15-16.

Tuji časopisi prepovedani. *Naša luč* 27, 1978, št. 2: 14-15.

Udba mori naprej. *Svobodna Slovenija* 43 (37), 1984, št. 32: 1.

Uspešni pogovori v Düsseldorfu. *Rodna gruda* 16, 1969, št. 11: 408.

V Naši luči me nekaj moti ... *Naša luč* 23, 1974, št. 3: 25-26.

V Nemčiji. *Naša luč* 11, 1962, št. 9: 17-19.

Valenčič, Vlado. 1990. Izseljavanje Slovencev v tujino do 2. svetovne vojne. *Dve domovini* 1: 43-82.

Vatikan in Jugoslavija. *Naša luč* 15, 1966, št. 7: 1-3.

Veliki prijatelj Slovencev je umrl. *Naša luč* 21, 1972, št. 7: 21

Vohunska država. *Naša luč* 33, 1984, št. 4: 12-13.

Vsestranska skrb za Slovence na tujem. *Rodna gruda* 16, 1969, št. 7-8: 281.

Zahrbtni poizkusi. *Svobodna Slovenija* 44 (38), 1985, št. 47: 1.

Zapadna Evropa. *Omnes unum* 1, 1954, št. 5-6: 168-170.

Zaradi svetovnonazorskih klešč v gospodarsko bedo. *Naša luč* 29, 1980, št. 8: 11.

Zavedamo se pomena zaposlovanja v tujini ... *Rodna gruda* 17, 1970, št. 11: 20.

Zdešar Janez. 1962. Problemi izseljencev. *Omnes unum* 9, 1962, št. 1-2: 43-54.

Zdešar, Janez. 1972. Slovenski katoličani v Nemčiji. V: Miha Žužek, ur. *Cerkev v sedanjem svetu*, 13-15. Ljubljana: Družina.

Zerzer, Janko. Vospornik, Reginald. 1970. Odprto pismo koroškemu deželnemu glavarju Hansu Simi. *Naš tednik*, 22.januar.

Zorčič, Franjo. 1958. Nemčija. Naša luč 7, št. 1: 13-14.

Žakelj, Filip. Za slovenske begunce in izseljence. *Omnnes unum* 6, 1959, št. 6: 185-186.

Žakelj, Vinko. 1954. Gospodu Tomu Brejcu za klobuk. *Naša luč* 3, št. 1: 8-9.

Želim delovati povezovalno [intervju z Zvonetom Žigonom]. *Moja Slovenija* 3, 2008, št. 7: 14-16.

Žerjavič, Peter. 2007. Nemčija odpira vrata inženirjem iz novink. *Delo*, 25.avgust.

Živeti z vsemi v miru in slogi. *Družina* 29, 1980, št. 3: 1-2.

MONOGRAFSKE PUBLIKACIJE

Bizilj, Ljerka. 1991. *Cerkev v policijskih arhivih*, samozaložba, Ljubljana: s.n.

Drnovšek Marijan. 2002. Slovenski izseljenci in katoliška Cerkev. V: Metod Benedik, ur. *Cerkev na Slovenskem v 20. stoletju*, 127-146. Ljubljana: Družina.

Drnovšek, Marjan. 1994. Množično izseljevanje in Slovenci. V: Jera Vodušek Starič, ur. *27. zborovanje slovenskih zgodovinarjev*, 74-79. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije.

Drnovšek, Marjan. 1995 (a). Kje so se zgubili tisoči? V: Bajt Drago, Marjan Drnovšek, ur. *Slovenska kronika XX stoletja (1900-1941)*, 452. Ljubljana: Nova revija.

Drnovšek, Marjan. 1995 (b). Vestfalski Slovenci. V: Bajt Drago, Marjan Drnovšek, ur. *Slovenska kronika XX stoletja (1900-1941)*, 24. Ljubljana: Nova revija.

Drnovšek, Marjan. 1998. Odnos Partije do slovenske emigracije. V: Drago Jančar, ur. *Temna stran meseca*, 234-247. Ljubljana: Nova revija.

Drnovšek, Marjan. 2001. Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa do druge svetovne vojne. V: Milica Trebše – Štolfa, ur. *Slovensko izseljenstvo (Zbornik ob 50-letnici SIM)*, 281-290. Ljubljana: SIM.

Dvořák, Marko. 1999. *Narodna in jezikovna diaspora Slovencev ter njihova nazorska in duhovna razkropljenost*. S.l.: s.n.

Grojzdek, Fani in Lojze. 2004. Dediščina slovenskega dopolnilnega pouka v zdomstvu. V: Marjan Bečan, ur. *Slovenska sobotna šola v Münchnu*, 13-15. Ljubljana: Izselsko društvo Slovenija v svetu.

Janez, Juhant. 1997. Idejna diferenciacija slovenskih katoličanov: krepitev liberalizma in komunizma (razprava). V: *Na poti k resnici in spravi*. Ljubljana: Teološka fakulteta.

Kavčič, Bogdan. 1971. *Zdomci in domovina*. Ljubljana: Center za raziskovanje javnega mnenja.

Kolar, Bogdan. 1991. Cerkev in Slovenci po svetu. V: Metod Benedik, ur. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, 273-304. Celje: Mohorjeva družba.

Kolar, Bogdan. 2001. Mesto cerkve med Slovenci po svetu in njen prispevek za ohranjanje narodnosti. V: Milica Trebše – Štolfa, ur. *Slovensko izseljenstvo (Zbornik ob 50-letnici SIM)*, 125-147. Ljubljana: SIM.

Kvaternik, Peter. 2003. *Brez časti, svobode in moči*. Ljubljana: Družina.

Lenzenweger, Josef, Peter Stockmeier, Johannes B. Bauer, Karl Amon, Rudolf Zinnhobler in Metod Benedik. 1999. *Zgodovina katoliške Cerkve*. Celje: Mohorjeva družba.

Panglerl, Viljem. 1991. Cerkev v Sloveniji po 2. svetovni vojni. V: Metod Benedik, ur. *Zgodovina Cerkve na Slovenskem*, 235-251. Celje: Mohorjeva družba.

Papež, France. 1977. *Zapisi iz zdomstva*. Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija.

Rogelj, Janez. 2001. Petdeset let SIM. V: Milica Trebše-Štolfa, ur. *Slovensko izseljenstvo*, 15-52. Ljubljana: Združenje Slovenska izseljenska matica.

Slavec, Ingrid. 1982. *Slovenci v Mannheimu*. Ljubljana: Znanstveni inštitut filozofske fakultete.

Slovenska kri iz roda v rod. 1976. Buenos Aires: Slovenska hiša.

Slovensko-hrvaški katoliški shod v Ljubljani 1913. 1913. Ljubljana: Katoliška tiskarna.

Štuhec, Ivan. 1991. Cerkev na Slovenskem po letu 1990. V: Drago Ocvirk, ur. *Zgodovina Katoliške cerkve*, 543-556. Celje: Mohorjeva družba.

Šturm, Lovro, Ljuba Dornik Šubelj, Pavel Čelik. 2003. *Navodila za delo varnostnih organov v SRS*. Viri, ur. France M. Dolinar, 21. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije.

Tafra, Robert, ur. 2000. *Dosjei UDBE o hrvatskoj emigraciji iz BIH-a*. Split: Laus, Prozor: Bonitas.

Tensundern, Božidar. 1973. *Vestfalski Slovenci*. Celovec: Družba svetega Mohorja.

Toš, Niko, Stane Saksida, Peter Klinar, Silva Mežnarić in Sergio Svara. 1973. *Migracije-slovenski delavci v ZRN*. Ljubljana: RSS.

Ude, Lojze. 1945. Verska komisija. V: Juš Kozak, ur. *Slovenski zbornik 1945*, 219-234. Ljubljana: DZS.

Vodopivec, Peter. 2006. *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. Ljubljana: Modrijan.

Werner, Erich. 1985. *Slovenci v Porurju*. Ljubljana: SIM.

Zagoričnik Simonović, Ifigenija. 2001. »Kako naj se opredelim?« V: *Izseljenec-življenjske zgodbe Slovencev po svetu*, Muzej novejše zgodovine. Ljubljana: Muzej novejše zgodovine Slovenije.

Zdešar, Janez. 1975. *Slovenci-zdomci v Nemčiji*. V: Marijan Bajc, Marij Maver, Franc Mljač, Danilo Pertot, ur. *Slovenec med domom in svetom*, 54-75. Trst: Mladika.

Zupančič, Jernej. 2001. Slovenski izseljenci in Zahodna Evropa do druge svetovne vojne. V: Milica Trebše – Štolfa, ur. *Slovensko izseljenstvo (Zbornik ob 50-letnici SIM)*, 291-299. Ljubljana: SIM.

DIPLOMSKA NALOGA

Raušl, Marjetka. 1999. *Vpliv mariborskega marksističnega krožka na teologe*. Maribor: Univerza v Ljubljani, Teološka fakulteta.

INTERNETNA VIRA

Mamić, Tino. 2008. Del arhiva Udbe je še v uporabi. 18. 2. 2008.
<http://tino.mamic.googlepages.com/delarhivaudbeje%C5%A1evuporabi>
(pridobljeno 13. april 2008)

Šturm, Lovro. 2007. Kršitev človekovih pravic v novejši slovenski zgodovini. 22. 3. 2007.
http://www.mp.gov.si/fileadmin/mp.gov.si/pageuploads/2005/PDF/ostalo/Krsitev_clovekovih_pravic_v_novejsi_slovenski_zgodovini.pdf (pridobljeno 15.marec 2008)

PRILOGE:

FOTOKOPIJE ARHIVSKEGA IN DRUGEGA PISNEGA GRADIVA

1. Operativno poročilo z dne 11. 11. 1974 (AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 384-385).
2. Informacija z dne 24. 5. 1979 (AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 659).
3. Informacija z dne 11. 2. 1986 (AS 1931, RSNZ, šk. 2365, Gradivo USDV, 6).
4. Informacija – dopis z dne 30. 6. 1987 (AS 1931, RSNZ, šk. 2365, Gradivo USDV, 15).
5. Dopis Nadškofijskega arhiva v Ljubljani
6. Dopis Arhiva Slovenije

ZAPISI POGOVOROV

1. Anton Bohinc
2. »Kamnikar«
3. Doroteja Oblak
4. Vinko Perše
5. Janez Pucelj
6. dr. Branko Rozman
7. Anton Štekl
8. Ciril Turk
9. Pavel Uršič
10. dr. Janez Zdešar

1. POGOVOR Z ANTONOM BOHINCEM JE POTEKAL JUNIJA 2008 V LJUBLJANI

POLITIČNA EMIGRACIJA: Anton Bohinc, zadnji predsednik SDD je povedal, da duhovniki, ki so bili politični emigranti, CMD (SDD) niso bili nikoli naklonjeni. In obratno.

SIM: S SIM je SDD vzpostavil korektne odnose – sam Bohinc je bil kot predsednik SDD imenovan v izvršilni odbor SIM, vabili so ga na občne zборе in letne konference SIM (v času Vošnjaka in Juraka) in v tem času vzpostavili zelo dobre odnose med SIM in SDD. V času osamosvajanja Slovenije je Bohinc zaradi očitkov iz tujine, da je SIM podaljšana roka UDBE, iz izvršilnega odbora SIM izstopil.

2. POGOVORI S KAMNIKARJEM SO POTEKALI APRILA IN MAJA 2008 V SLOVENIJI (v besedilu so izpuščeni tisti deli pogovora, ki razkrivajo Kamnikarjevo identiteto)

ODNOSI MED EMIGRANTSKIMI IN »LJUDSKIMI DUHOVNIKI«: Odnosi med duhovniki-političnimi emigranti ter nami, ki so nas škofje poslali v ZRN iz Jugoslavije, so bili napeti, saj so prvi na nas gledali z nezaupanjem. Zdešar, Turk, Rozman idr., so npr. pazili, kaj so govorili pred nami. Drugače pa je vsak živel bolj zase in kakšnih posebnih vplivov na druge ni bilo.

ODNOSI S KONZULARNIMI PREDSTAVNIKI: Čeprav s predstavniki oblasti (konzulati) nismo imeli veliko stikov, so bili seznanjeni z našim delom, saj jim je o njem redno poročala SDV. Na konzulate smo morali, ko smo si urejali kakšne dokumente. Bili so prijazni, ponudili so kakšno slivovko, nas vabili na svoje proslave (npr. 29. novembra). Jaz sem na te proslave šel, saj mi je rekel nadškof Pogačnik, naj zaradi slabega slovesa emigrantske duhovščine pri oblasteh, hodimo na takšne državne proslave, ki so jih organizirali konzulati. Tam so nam glede emigrantskih duhovnikov rekli, naj skušamo vplivati na njih, a teh vplivov ni bilo.

SODELOVANJE S SDV: Sodelavec nisem bil v tem smislu, da bi kaj podpisal. Nadškof Pogačnik nam je rekel, naj bolj pozitivno sodelujemo z državo. Moje sodelovanje je bilo samo v smislu, da sem na pogovorih povedal samo to, kar so lahko tudi sami prebrali v Naši luči, Družini, itd. Sodeloval pa sem tudi zato, da bi oblastem pokazal, da emigrantski duhovniki niso nevarni. Ko so hoteli vedeti, kaj govorimo, ko smo skupaj, sem jim povedal, da igramo karte. Oblast je imela paranoje, da zgoraj v Nemčiji kujejo ne vem kake zarote. Iz mojega pripovedovanja pa so lahko sklepali, da ti tu zgoraj niso nevarni. K sodelovanju pa me je nagnilo še to, da so me vsi emigrantski duhovniki že vnaprej sumili in tako so se do mene tudi obnašali. Jaz pa sem potem rekel, če me že imajo za to, potem pa res lahko imam s predstavniki SDV prijateljske stike. Nisem pa bil edini, ki je sodeloval. Z vsakim so imeli stike.

PRVI STIKI S SDV: Sprva nisem hodil domov. Začel sem hoditi šele okoli leta 1973. Ko sem šel v Kamnik podaljšat potni list, je tamkajšnji uradnik telefoniral v Ljubljano. Zatem je prišel eden od sodelavcev, s katerim sem se prijazno pogovarjal. Vprašal me je, kje se nahajam, in kje bi se lahko srečali. Povedal sem, da sem v Ljubljani v hotelu. Isti dan, ali pa naslednji dan, je prišel ta človek skupaj s svojim nadrejenim. Videli so, da sem malo naiven in da bi se iz mene dalo kaj napraviti. Prihajali so k meni na pogovor v hotel, kjer sem stanoval, ali pa smo se dobili na kakšnem nevtralnem kraju ali celo v varnih stanovanjih, ki jih je imela SDV v Ljubljani. Eno je bilo poleg frančiškanov-ta prostor so dobili frančiškani z denacionalizacijo nazaj.

OD KOD IZVIRA IME KAMNIKAR? To ime sem sam predlagal. Tajno ime je bilo potrebno, ker sem ob obisku doma moral poklicati na določeno številko. Javila se je ženska, ki sem ji povedal, da kliče Kamnikar, povedal sem tudi, kje me lahko najdejo in nato so prišli na dogovorjeno mesto na pogovor.

KAJ SO DAJALI ZA SODELOVANJE? Nalivna peresa ali kakšne druge malenkosti, enkrat za božič pa tudi denar.

STE BILI V STIKU Z ENIM ALI VEČIMI DOSELAVCI SDV? Mene je kontaktiral navadno en človek. Le takrat, ko so me zadnjič kontaktirali v času osamosvajanja, sta prišla

dva. Nekaj mesecev zatem sta me še enkrat obiskala v hotelu Ilirija. Enkrat pa se je zgodilo, da mi je policist ob prehodu meje rekel, da me bo eden obiskal v hotelu. Prišel je eden s Kranja in me izpraševal. Ko sem temu, ki me je stalno spraševal, povedal, kaj se mi je zgodilo, mi je zabičal, da nikomur drugemu ne povem nobene informacije, niti tega, da se pogovarjava. To pomeni, da tudi med člani SDV ni bilo zaupanja.

SO PRIHAJALI SODELAVCI SDV K VAM V ZRN? Enkrat so mi doma rekli, da imajo interes pogledati Turkovo stanovanje v Stuttgartu, da bi videli, kaj ima notri. Enkrat so to že poskušali narediti s pomočjo nekega argentinskega duhovnika, ki je med počitnicam prišel v Nemčijo. Očitno so se jim zadnji hip načrti sfižili, ker si je duhovnik premislil in so morali zelo hitro oditi, saj je obstajala nevarnost, da jim pridejo na sled nemški organi pregona. Takrat jim ni uspelo priti v Turkovo stanovanje. Rekel sem jim, da jim lahko povem, da ni nič notri, a da bodo mirni, sem jim rekel, da jim ga bom odprl. Gor so prišli trije. Dva, ki sem ju poznal in še en zraven. Ko smo bili tam, je enega naenkrat zmanjkalo. Rekel je, da gre na stranišče, pa ga ni bilo kake pol ure. Dva sta bila ves čas poleg mene, da ne bi kam telefoniral ali odšel. Mislim, da so mu postavili mikrofonce. Verjetno, nisem pa prepričan. Drugače pa me v Nemčijo niso kontaktirali, ker so se bali nemške tajne službe – iz Nemčije sem jih kontaktiral samo jaz, da sem napovedal svoj prihod. Ali pa sem jih poklical, ko sem prišel čez mejo.

STE IMELI STIKE S KOVS? Ja, a samo takrat, ko sem bil v bogoslovju. Kontakta nisem iskal jaz, ampak so me izvolili za predsednika Cirilskega društva, čeprav sem se branil. Tajnik društva je bil Podberšič Renato. Za novoletne praznike so nas in nekatere duhovnike in škofa sprejeli in pogostili na vladi. Takrat sem šel mogoče trikrat na KOVS. Predsednik je bil Kocijančič, ampak jaz sem imel stik le s tajnikom Sladičem... Ob neki priliki mi je Sladič izjavil, »...tudi Pogačnika smo prevzgojili.« V bogoslovju so se začele širiti govorice, da imam stik z Udbo, čeprav v tistem času tega stika nisem imel. Samo enkrat me je en Udbovec povabil na pogovor; z njim sem prišel v stik, ko sem zaprosil za izstopno vizo za potovanje v Vzhodni blok, Do pogovora nato ni prišlo, ker sem šel prej v Nemčijo.

SO BILI MED DUHOVNIKI V ZRN TUDI ČLANI CMD? Jaz nisem bil, so pa gotovo bili. V svojih domačih občinah so bili izvoljeni v občinske svete, odklonilno so se obnašali do emigrantskih duhovnikov... Obnašali so se, kot da so člani CMD.

STE PO RAZPADU TEDANJEGA SISTEMA POVEDALI, DA STE IMELI STIKE S SDV? V Cerkvi sem na koncu povedal, da sem sodeloval. Drugih sodelavcev SDV med duhovniki nisem poznal. So pa morali biti. Za nobenega ne dam roke v ogenj, da ni sodeloval. Puclju sem povedal, da so ti, ki so se z mano pogovarjali, že vedli vse, kaj sem jaz povedal.

KDAJ SO USLUŽBENCI SDV ZADNJIČ STOPILI V STIK Z VAMI? Zadnjič so prišli k meni po osamosvojitvi, ali pa v času osamosvajanja. Ne vem točno. Prišla sta dva – ta, s katerim sem jaz kontaktiral in še eden. To je bilo zadnjič. Očitno sem imel podatke, ki jih niso potrebovali.

3. POGOVOR Z DOROTEJO OBLAK JE POTEKAL JUNIJA 2008 V DOBCU PRI BEGUNJAH

ZAČETKI: V Nemčijo sem šla leta 1959 v Oberhausen. Tja sem šla za svojim možem, ki je v Nemčiji delal in sem tam ostala. Sodelovali smo s slovensko katoliško misijo, ki jo je tedaj vodil gospod Zdešar, kasneje je prišel še gospod Turk in nato še g. Ifko. Zaposlila sem se pri Caritas (tam sta jo priporočila g. Škraba in g. Zdešar). Na začetku ni bilo kakšnih večjih problemov, samo enkrat, ko smo napovedali veselico za Slovence, so nam jo po radiu preklicali. Pa slovensko zastavo brez zvezde, ki smo si jo sposodili od stare, predvojne generacije Slovencev v Nemčiji, so nam ukradli. Ko sem sešila novo, so nam jo spet vzeli.

PRITISKI KONZULATA IN UDBe: Ko so me klicali na konzulat v Düsseldorf, so mi očitali, zakaj se ne predstavljam kot Jugoslovanka, ampak kot Slovenka in zakaj branim otrokom hoditi k jugoslovanskemu dopolnilnemu pouku. Zahtevali so, da se

predstavljam kot Jugoslovanka. Odgovorila sem, da imam po zakonu pravico do svojega jezika, zato ne želim, da otroci hodijo v srbo-hrvaško šolo. Zbrala sem tudi podpise vseh slovenskih staršev, ki se niso strinjali s tem, da bi njihovi otroci hodili v takšno jugoslovansko šolo. Seznam podpisnikov (peticijo) sem predala šolskemu uradu - ob vrnitvi v Slovenijo me je UDBA že naslednje jutro klicala na zaslišanje v Cerknico in mi seznam pomolila pod nos. Nekdo od uradnikov ali učiteljev je najbrž dokument predal UDBI.

ZASLIŠEVANJA DOMA: Zasliševala sta me 2 iz Kranja. Eden se je predstavil Tone s Kranja. Takoj po mojem prihodu so že bili tukaj. Nisem razumela, zakaj so me hodili zasliševati iz Kranja. Kasneje sem zvedela, da je bilo društvo Triglav iz Stuttgarta je bilo povezano s Kranjem. Vedno so mi postavljali ista vprašanja: Zakaj delam pri Caritasu? Kaj dela slovenski duhovnik? Po kaj pridejo ljudje k meni? Očitali so mi, da so bili moji strici pri beli gardi... Na različne načine so pritiskali name, a sem jih zavrnila, da so pogovori z ljudmi zaupni. Le enkrat so mi predlagali, da bi poročala.

DEJAVNOST UDBE V NEMČIJI: Poleti je bogoslovec iz Argentine M. V. delal v Daimler-Benzu in nadomeščal g. Turka. Dogovoril se je z UDBO, da bo pregledala Turkovo stanovanje. Ko je agent UDBE (zdi se mi, da je bil S. K.) prišel, je pozvonil in sem odprla. Rekel je, da želi M. V. Šla sem ga iskat. Srečala sem ga na stopnišču in me je opozoril, naj ne odprem ter mi povedal, da je to UDBA iz Kranja. Poklicala sem policijo. UDBA se je umaknila. A kasneje so bili v Slovenskem domu. To mi je povedal gospod Pucelj. A takrat niso prišli noter. Moj sin je bil takrat bolan, zato sem mu opoldne dala kosilo. M. V. ni želel ostati sam v hiši, zato je šel z mano. Peljala sva se z njegovim avtom. Ko sva prišla nazaj, ga je tam čakal agent UDBE in želel govoriti z njim. Jaz pa sem brž našla izgovor, češ, da ima ob 14.00 naročena dva mladoporočenca. Agent pa je M. V. povedal uro in kavarno, kjer naj bi se ob 16.00 srečala. Ker ga dolgo ni bilo nazaj, sem poklicala škofijo. Od tam so poklicali policijo, policija pa mene. Ob 22.00 se je javil M. V. in mi povedal, da ne upa v center, ker mora ob 23.00 UDBI odpreti vrata. Poklicala sem policijo in jim to sporočila. Rekli so, da bodo pazili. Vrniti pa si v dom nisem upala. Naslednji dan sem se z M. V. dogovorila za uro, ko se bo vrnil domov. Obvestila sem še policijo, ki je prišla in vse

pregledala. Ni bilo sledu o kakšnem vlomu. V naslednjih dneh je UDBA po telefonu klicala M. V., ki pa se je pričel izgovarjati, da Oblakova ne dovoli odpreti. Naslednje leto M. V. ni več prišel.

KRIŽNIK FRANČEK in STEGU VILI – ŽRTVE POLITIČNIH UMOROV? Zdešar mi je po nesreči rekel: Dostikrat se je možakar napil. Tokrat je pa bil popolnoma trezne, pa ga je pijanec ubil. Precej let zatem sem prvič slišala namig, da ga je ubila UDBA. Pred nekaj leti pa sem govorila z nemško družino, ki jo je Križnik obiskoval. Gospa iz te družine mi je povedala, da jim je Križnik rekel, da mu sledijo in je bila prepričana, da ga je UDBA ubila. Tudi glede Steguja sem dobila namig, da so ga ubili, da ni umrl naravne smrti. Glede ubojev, ki naj bi jih izvajala UDBA, mi je govoril tudi hrvaški socialni delavec J. B. (kasneje so odkrili pri njem vrsto potnih listov). Povedal mi je za umor Zdovca, pa še za umor enega Hrvata (umor mi je natančno opisal še preden je stvar prišla v javnost), pa za umor ene hrvaške družine v Düsseldorfu. Več stvari mi je povedal, še preden so prišle v jasnost. Po odhodu v Stuttgart sem zvedela, da ni več pri Caritas. Nikoli ga nisem več videla. So pa informacije iz sestankov, ki jih je imel Caritas, odtekale. Sumila sem, da je te informacije predajal prav omenjeni J. B.

PAVEL URŠIČ IN POGOSTO OMENJAN SPOR GLEDE NARODNIH NOŠ: Narodne noše smo naredili na katoliški misiji pod pokroviteljstvom g. Turka. Eno nedeljo prideta k meni 2 človeka in mi povesta, da se je ustanovilo neko društvo, ki mu je Uršič obljubil narodne noše. Ta dva sta pa mi rekla, da narodnih noš ne smem posoditi. Eden od njiju je bil v Sloveniji precej zaprt in me je prosil, naj ne omenjam njegovega imena. Nekaj dni zatem je prišel g. Uršič in prosil, naj za njegovo družbo skuham kavo. Zbrani so se takoj pričeli pogovarjati o narodnih nošah (že dan prej mi je g. Ifko po telefonu rekel, da se nekaj kuha) in o ustanovitvi društva. Predlagala sem jim, naj se obrnejo na g. Ifkota, ki jim bo najboljše svetoval. Opozorila sem jih, naj pa se pazijo UDBE-nisem pa vedela, da so prav to njeni ljudje.

Klicala sem Zdešarja in ga vprašala, kaj narediti. Zdešar mi je rekel, naj ne dam narodnih noš. Zatem pa me kliče g. Turk in reče enako. Zatem pa so se pričeli pritiski. Uršič pa mi je zagotavljal, da se bodo narodne noše varno vrnile nazaj. Človekoma, ki sta me prva prosila, naj ne dam narodnih noš, sem rekla, da so stvari

prišle predaleč in da naj spravita noše drugam, da jih kdo ne odpelje. Vendar nismo našli prostora, kjer bi jih spravili. Tedaj pa je g. Turk poslal človeka iz Esslingena, ki sta jih odpeljala (kasneje jih je nazaj sprejel g. Pucelj). Zatem so me klicali na škofijo, kjer so mi rekli, da so dobili informacijo, da sodelujem z UDBO. 2 dni zatem pa je sledil še poziv na konzulat (konzul je bil mož Uršičeve sestrične, Molnar Jože), kjer so mi spet očitali glede narodnih noš, pa spet stara vprašanja glede tega, zakaj sem v Slovenskem domu... 3 ure so me zasliševali. Glede spora o narodnih nošah so bili točno poučeni. Rekli so mi še, da ne smem več govoriti, da sem Slovenka in da ne smem izobešati zastave brez zvezde Pritiska nisem več vzdržala. Preselili smo se v Stuttgart.

ARBEITERWOHLFAHRT: na Caritas so se obračali zlasti katoličani, na Diakonische Werk pravoslavni, na Arbeiterwohlfahrt pa Turki. Jugoslavija je predlagala, da bi za Jugoslovanske delavce skrbel Rdeči križ, ker pa to ni bilo izvedljivo, se je Jugoslavija ob pogovorih z nemško stranjo odločila za Arbeiterwohlfahrt. Tja so se obračali zlasti versko neopredeljeni. Arbeiterwohlfahrt je zaposloval jugoslovanske sindikalne predstavnike, socialne delavce, učitelje... Slišala sem, da se je tam zaposlil tudi F. K., ki je sprva delal pri Caritas v Berlinu. Zaposleni tam so se sklicevali, da so poslani od države Jugoslavije (ne vem, ali so bili od Jugoslavije tudi plačani). Še zanimiv dogodek: Nekoč je prišel k meni človek iz Dolenjske, ki ga je zadela kap. Glede na njegove dohodke bi bilo pametno, da bi šel domov, saj v Nemčiji z njimi ne bi mogel živeti. On se je s tem strinjal. Takoj pa so se vmešali njegovi sorodniki, ki so mi očitali, da skušam gospoda na silo spraviti v Jugoslavijo. Klicali so me na konzulat, poslali k njemu socialno delavko Arbeiterwohlfahrta, ki je imela nalogo preveriti, če se je gospod svobodno odločil za vrnitev domov, dobivala sem neprijazne telefonske klice... Čeprav sem vedno delala po vesti, so se nekateri vmešali s politiko...

KLUBI IN DRUŠTVA so bili pod izrazitim vplivom jugoslovanske politike. Vedno so poudarjali jugoslovanstvo in ne slovenstva. Takoj, ko so se ljudje nekje organizirali, se je pojavil nekdo od oblasti, ki jih je kontroliral in dobil na svojo stran, takoj so jim ponudili sodelovanje domače občine... S SIM pa imam toliko izkušenj, da niso nikoli objavili mojih prispevkov, ki sem jih v naivnosti napisala. Najbrž zato, ker sem v

pismu omenjala Caritas in Katoliško cerkev. Čeprav smo veliko delali, nas niso nikoli omenili.

NAŠA LUC': sodelovala pri pakiranju in razpošiljanju. Pošiljala sem jo moji mami. Naenkrat sem dobila povratnico, da jo mama zavrača. Nekaj časa zatem pa mi je pisala mama, zakaj ji več ne pošiljam *Naše luči*. Nasprotovali so nam, ker zaradi *Naše luči* niso mogli prodati *Rodne grude*, pa mogoče so bile noter tudi kakšne informacije, ki jim niso odgovarjale.

RAZNO: Duhovniki, ki so zaradi komunizma po vojni odšli v tujino, so se precej razlikovali od tistih, ki so prišli v ZRN iz Jugoslavije. Prvi so bili bistveno bolj dosledni, vzorni in zanesljivi. Npr. Turk, Zdešar, Škraba, Ifko...

4. POGOVOR Z VINKOM PERŠETOM JE POTEKAL MAJA 2007 V MISLINJSKI DOBRAVI

Na začasnem delu v Nemčiji sem bil v letih 1969-1975. Leta 1972 sem skušal v Jugoslavijo »pretihotapiti« avtoradio. Znanec mi je predlagal, naj preusmerim carinikovo pozornost s tem, da na vrh prtljage položim emigrantsko revijo Naša luč. Nedolžna šala se je končala z grožnjami in dolgim zasliševanjem, med katerim so mejno policijo zanimali moji kontakti z drugimi začasnimi delavci, izvor revije in nasploh moje poznavanje emigrantskega tiska, ki je izhajal v zahodni Nemčiji.

5. POGOVOR Z JANEZOM PUCLJEM JE POTEKAL JUNIJA 2008 V LJUBLJANI

DEJAVNOST UDBE V ZRN: Ljudje so se zavedali prisotnosti UDBE, čeprav je delovala zelo podtalno in so se bali. Sistem je bil zgrajen na strahu. UDBA je natančno spremljala delo izseljenskih duhovnikov v ZRN in izkoristila spore v slovenski skupnosti-če je bil kak socialni delavec npr. v konfliktu z duhovnikom, so to s pridom

izkoristili (npr. Vili Stegu in njegov pastoralni sodelavec Z. K.). Duhovnikom so nadzorovali telefone, pisemske stike, pošiljali sodelavce UDBE k prireditvam in mašam... Duhovnik je moral zato paziti, komu je zaupal organizacijo kakšne prireditve. Zlasti množične prireditve- opozorili so me, da moram imeti npr. na binkoštnem srečanju vse niti v svojih rokah, saj se je v nasprotnem primeru lahko zgodilo, da ti kak provokator recimo vrže pest soli v juho in imaš pokvarjeno prireditev. Ali pa nekdo od gostov pritegne tvojo pozornost, drug pa sproži prepir in pretep... Ali pa pregovori ansambel, da je zaigral pesmi z neprimerno, opolzko vsebino... Tako poskusi so bili in potreboval 2-3 leta, da sem jih spregledal. Provokatorji so bili preprosti ljudje, ki jih je oblast (konzulat, zasliševalci doma, levičarsko usmerjeni znanci...) izkoristila in jih hujskala k drobnim provokacijam.

SODELOVANJE DUHOVNIKOV Z UDBO: UDBA je skrbno izbirala sodelavce – navadno je izkoristila njihove značajske slabosti (pohlep po denarju, razmere doma, spolni delikti...). Včasih so kakšne delikte tudi inscenirali ali pa posneli neljub dogodek, s katerim so pritisnili duhovnika v kot in ga prisilili v sodelovanje.

DRUŠTVA: Društva so našla vir financiranja in organizacijsko oporo na 3 naslovih: SZDL, slovenske občine in SIM. Tudi ideološka indoktrinacija je potekala z vseh treh nivojev. Najintenzivneje so društva spodbujali in ustanavljali v 70-ih. Zelo so zanimive okoliščine nastanka društva Bled. Društvo je nastalo na vrtu mešane slovensko-nemške družine, kjer so ser zbirali prijatelji. Tam je padla ideja o organizaciji društva. Idejo je v cerkvi oznanil tudi župnik in po slovenski nedeljski maši povabil vernike v Kolpingov dom (v Essnu). Malo kasneje so imeli že prvi ustanovitveni zbor. Na tretji sestanek društva je prišel konzul Mihelič, ki je ostro opomnil zbrane, da je potrebno praznovati tudi 29. november in zbranim očital protidržavno držo. Nihče od navzočih si ni upal upreti se njegovim zahtevam in program društva se je spremenil in dobil obliko oblastem lojalnih društev. Čeplak Stanislav, eden od soustanoviteljev društva, zadolžen za kulturo, je Puclju natančno opisal, kar se je tedaj zgodilo. Društva, ki pa si jih niso uspeli podrediti, so pa sklenili uničiti (tak primer je natančno dokumentiran na Švedskem).

URŠIČ PAVEL je tudi skušali imeti dobre odnose s tamkajšnjim društvom in je pokazal pripravljenost, da mu posodi narodne noše. Temu pa je ostro nasprotoval Ciril Turk (v njegovem času so bile obleke narejene), ki ni sodeloval z jugoslovanskimi društvi. Uršiča so starejši, emigrantski duhovniki zaradi njegovega odnosa do društev napadali. Oblakova je poznala Turkovo mnenje glede društev in je želela preprečiti konflikt med Uršičem in Turkom. Zato je narodne noše skrila. Do še večjega spora pa je prišlo zatem zaradi ansambla, ki ga je denarno pomagal postaviti na noge Uršič z denarjem škofije in s prostovoljnimi prispevki vernikov. Ko se je skušal ansambel odtrgati župnijskim okvirom, je Uršič ansamblu skrnil inštrumente (s soglasjem Oblakove). To je pripeljalo do revolta staršev in še do hujšega spora med Uršičem in skupnostjo, zlasti z družino župnijskega hišnika... Konflikt se je stopnjeval do tem mere, da je nemška škofija predlagala Zdešarju, naj umaknejo Uršiča, kar se je tudi zgodilo... Nezaupanje in spor med Uršičem in generacijo duhovnikov-političnih emigrantov ni bil toliko politične narave, ampak bolj posledica osebnih sporov zaradi značajskih lastnosti, kar pa so nekateri razlagali kot posledico političnih razhajanj. Tudi Kamnikar je na UDBI predstavil konflikt kot politični, ker je vedel, da UDBA želi prav to slišati.

VILI STEGU je skušal z izseljenskim društvom sodelovati – a zgolj na kulturnem področju. Tam je bil aktiven tudi Z.K., ki je bil pastoralni pomočnik, zaposlen pri Caritasu. Stegu je kmalu opazil, da ga v društvu izkoriščajo v politične namene. Skušal se je odtrgati od društva in ljudem pojasniti pravo naravo društva. Istočasno mu je pričel Z. K. metati polena pod noge in ovirati njegovo delo. Stegu je skušal doseči odstavitev Z. K. z delovnega mesta, a mu to dolgo ni uspelo. Ko je Z.K. nazadnje odšel iz Caritas, je postal predsednik društva Lastovka. Po tem je pa šlo med Stegujem in društvom »na nož«. Pričela se je delitev med Slovenci, zaradi česar je Stegu zelo trpel. Umrli je leta 1989.

KONZULARNA PREDSTAVNIŠTVA so velikokrat izvajala pritisk na otroke in starše. Slednjim so npr. grozili, da njihovi otroci ne bodo mogli študirati v Jugoslaviji, če starši ne bodo ravnali skladno z vladajočo politiko v doma.

MEDIJI V ZRN so bili Slovencem naklonjeni. Že navajeni demokratičnih standardov in so opozarjali na krivice, ki so jih doživljali slovenski izseljenci. Že v 30-ih, ko je nacionalsocializem že uspeval, so mediji opozarjali na krivice, ki jih Slovencem prizadeva srbski centralizem. Nacionalsocializem nato ni trajal dovolj dolgo, da bi uspel povsem uničiti spomin na svobodo besede in dobre novinarske hiše, zato so se kvalitetni časopisi po 2. svetovni vojni hitro spet postavili na noge.

JUGOSLOVANSKI MEDIJI: njihova politika je bila politika diferenciacije. Zato so mlajšim včasih ponudili kakšno pogačico, intervju, ker so vedeli, da bo to izzvalo nezadovoljstvo pri starejših in ustvarilo neko bariero. Prepričan sem, da je bilo to skrbno usmerjeno in načrtovano.

NAŠA LUC': Oblast si je prizadevala ustaviti izdajanje *Naše luči*. Pritiskali so na škofe, naj vplivajo na izseljenske duhovnike. Ljubljanskemu škofu so očitali, naj se zgleduje po mariborskem (spet diferenciacija), duhovnike doma klicali na zaslišanje v zvezi z napisanim v *Naši luči* in s tem ustvarjali spore med duhovniki... V *Naši luči* ni bilo napadov na sam sistem, napadali pa smo LAŽ. Razkrinkavanje laži jih je najbolj jezilo... Do junija 1991 je *Našo luč* urejal Branko Rozman. Po vrnitvi domov je pol leta urejal list po pošti, nato pa je vsebinsko prevzel *Našo luč* Janez Pucelj. *Naša luč* po propadu komunističnega režima išče novo, času primerno usmeritev.

OBISKI DUHOVNIKOV V DOMOVINI: Janez Pucelj je odhajal na obiske v domovino. Glede tega skupaj z ostalimi mlajšimi duhovniki ni sledil praksi nekaterih starejših emigrantskih duhovnikov, ki niso odhajali na obiske domov. Mlajši so zato bili v očeh starejših vedno malce sumljivi – popolnega zaupanja nekaj časa ni bilo... Janez Pucelj se kljub zahtevam oblasti, da se v 24 urah po prihodu v Slovenijo javi pristojnim organom, ni hodil javljat. Sem pa opazil, da je bila tajna služba seznanjena z mojo vrnitvijo (sledenje avtomobilu, »špiclji« na dogovorjenih mestih, obiski miličnikov...). Ko so mi na postaji milice očitali, da se nisem javil v 24 urah, sem jim dejal, da sami takoj zabeležijo mojo vrnitev in zato se mi ne zdi potrebno, da bi se hodil javljat še sam.

ZASLIŠEVANJA DOMA: Ob obiskih doma so ga na zelo prefinjene načine zasliševali o razmerah med izseljenci (npr. med obiskom pri sestri sta prišla človeka-svak je enega poznal in pričel z njim debatirati o poslovnih stvareh, drugi pa, ki ga nihče od domačih ni poznal, pa je pričel Puclja spraševati o izseljenski skupnosti-pogovor, ki je trajal 2 uri, je imel obliko zasliševanja). Enaka zasliševanja so čakala seveda tudi druge. A če si se jim odločno zoperstavil, so te nazadnje pustili pri miru.

PO PADCU KOMUNIZMA: Z osamosvojitvijo se pritiski stare, komunistične oblasti, niso popolnoma končali. Izseljenci so razočarano ugotovili, da v javnih prostorih - npr. gostilnah – še vedno vlada enako vzdušje kot pred osamosvojitvijo. Strahu se ljudje niso popolnoma znebili...

RAZNO:

- Že v bogoslovju je oblast opazovala bogoslovce in pozorno iskala svoje sodelavce. Pri tem je bila pozorna zlasti na značajske slabosti in jih s pridom izkoriščala.
- Avtor je Janeza Puclja vprašal tudi glede nepotrjene informacije, da je skušal škof Lenič pri pristojnem ordinariju v ZRN doseči prekinitev delovnega razmerja med nemško Caritas in socialnim delavcem Z. K., ki je sodeloval s predstavniki jugoslovanske oblasti. Intervencija škofa Leniča pri ordinariju v ZRN ni bila uspešna, saj je socialni delavec ostal na svojem položaju in precej oteževal pastoralno poslanstvo slovenskih duhovnikov, zlasti duhovnika Vilija Steguja. Janez Pucelj je potrdil, da je ob svojem prihodu v ZRN izvedel za opisane dogodke.

6. POGOVOR Z BRANKOM ROZMANOM JE POTEKAL APRILA 2006 V LJUBLJANI

15. 12. 1943 sem na Ljubljanskem gradu pristopil k Slovenskim domobrancem. Tudi moja brata Dušan (1919, uradnik, poročnik v SD) in Janez (1924, dijak, Primorski domobranec) sta sodelovala na strani protirevolucije. Dušana so Angleži pod

pretvezo, da jih pošiljajo v Italijo, skupaj z nekaj domobranskimi četami poslali v Slovenijo - v Teharje ali na Rog, - kjer je izginil. Verjetno so ga ustrelili, prej mogoče tudi mučili, kot so to počeli z domobranskimi častniki v Teharjah. Dodeljen sem bil 22. domobranski četi na Pijavi gorici kot četni vojak. Maja 1944 me je poveljnik čete nadporočnik dr. Branko Jan imenoval za četnega pisarja. Vodja pisarne je bil podnadrednik Jože Škulj. 24. marca 1944 so našo postojanko vso noč napadali partizani. Iz ropotanja partizanskih lojtrskih voz iz smeri vasi Blato je bilo mogoče sklepati, da so vozili svoje ranjence, mogoče tudi kakšnega mrliča. Domobranci smo imeli dva lažja ranjenca. V začetku maja 1944 je bila 22. četa prestavljena v sklop višnjegorskega udarnega bataljona. V istem času so se formirali še udarni bataljoni v Stični, Šentvidu in na Rakeku. Poveljstvo višnjegorskega udarnega bataljona je prevzel kap. Stamenkovič, domnevno Srb, ki je uvedel v bataljonu strogo disciplino, 22. četo pa poročnik Franjo Mejač, ki je bil odličen poveljnik in zelo pogumen borec. Veliko maturo, za katero sem dobil dva tedna dopusta, sem skupaj z nekaj sošolci domobranci opravil konec maja 1944 na Škofijski klasični gimnaziji v Ljubljani. Ustne mature sem bil oproščen, maturitetno nalogo sem pa pisal iz slovenščine, grščine in italijanščine. Naša četa je bila prestavljena v Veliki Gaber. 8. maja 1945 smo se skupaj z ostalimi domobranci umaknili iz Slovenije na Vetrinjsko polje na Koroškem. Tam smo imeli občasno vojaške vaje, ker smo računali, da se bomo skupaj z zavezniki spoprijeli z JLA. Prišlo je pa drugače. Z angleškega poveljstva je prišel ukaz, da se domobranci iz Vetrinja preselimo v Casanovo v Italijo. Za višnjegorski udarni bataljon je bilo določeno, da odide iz Vetrinja prvi. Poveljnik 4. čete ali 4. bataljona - ne vem – je prosil poveljnika naše čete por. Branka Leskoška, če bi namesto našega bataljona/čete smel oditi prvi njegov. Naš poveljnik je na zamenjavo pristal. Ko je zadnji dan odhodov domobranskih čet iz Vetrinja prišla vrsta na nas, smo zvedeli, da Angleži ne vozijo domobrancev v Italijo, ampak v Slovenijo.

Naš poveljnik je dal vsej četi dovoljenje, da smemo takoj taborišče zapustiti. Kljub temu dovoljenju se je kakšna tretjina čete odločila, da odide na pot, češ »Kamor so šli drugi, gremo še mi.« Sam sem se pridružil svojim staršema in ostalim civilnim beguncem v Vetrinju. Tiste domobrance, ki smo ostali, so skupaj s civilnimi begunci Angleži počasi razvozili po avstrijskih begunskih taboriščih Lienz, Spittal na Dravi, Šent Vid na Glini in Judenburg ob Muri. Z očetom sva pristala v Judenburgu.

Pred odhodom sva mamó spravila v celovško pokrajinsko bolnišnico, ker se ji je ponovilo vnetje žolča, ko je zvedela za Dušanovo usodo. Življenje bi ji lahko rešil penicilin, ki je že obstajal, a ga bolnišnice še niso imele. Mama je umrla v Celovcu, a za njeno smrt sva z očetom zvedela šele, ko je že dober teden ležala v grobu. V judenburškem taborišču sem ostal eno leto. Tam sem skupaj z duhovnikom Romanom Malavašičem urejal taboriščno razmnoženo vsakodnevno (razen nedelje) glasilo *Dom ob Muri*.

Naslednje leto nas je jeseni odšlo nekaj abiturientov iz Lienza, Spittala in Judenburga na črno v Italijo: Flek, Rozman, Strauss, Šuštaršič, Zdešar, in sicer v slovensko begunsko semenišče s pridruženo teološko fakulteto (ki jo je potrdil papež Pij XII,) na Južno Tirolsko v Brixen. Zdešarja je škof Rozman poslal v jezuitski zavod za študente teologije Germanik v Rim, Strauss pa je s študijem teologije kmalu prenehal. Sredi leta 1946 nas je prva polovica bogoslovcev iz Brixna odpotovala v italijansko taborišče Bagnoli v bližini Neaplja. Tam smo pol leta čakali na ladjo Santa Cruz, ki jo je priskrbel mednarodna organizacija za begunce IRO. Ladja nas je v dveh tednih prepeljala čez Atlantik v Argentino. Iz Buenos Airesa smo z vlakom odpotovali v 500 km oddaljeni San Luis. Tamkajšnji škof Emilio di Pasco nas je kot edini argentinski škof sprejel kot ustanovo, to je profesorje in bogoslovce in nam dal na voljo semeniško stavbo. Ko so prišli iz Brixna še ostali bogoslovci, se je lahko šolsko leto začelo. 18 let sem preživel v Argentini. Vrstilo se je: pet let študij teologije, v začetku januarja 1952 mašniško posvečenje po rokah škofa dr. Gregorija Rozmana, ki je prav za nas enajst novomašnikov priletel iz ZDA, nova maša, kaplanovanje na argentinski fari (1 leto), podiplomski študij (3 leta), študijski prefekt v slovenskem srednješolskem zavodu v Adroque (9 let), preselitev v Evropo, 25 let župnik za Slovence v Münchnu in urednik mesečnika *Naša luč* za slovenske zdomce.

NAŠA LUČ - Poleg župnikovanja sem 27 let urejal revijo za zdomce *Našo luč*. Na leto je izšlo po 10 številčk na posebej izdelanem tenkem papirju, ker ni smela teža posamezne številčke zaradi poštnine preseči 200 g, Revijo je tiskala Mohorjeva tiskarna v Celovcu. Devet let sem se vozil po desetkrat na leto v Celovec, da sem novo številčko zlomil. Ko sem

zaslutil, da se UDBA zanima za moje prihode v Celovec, sem začel revijo urejati po pošti. Revija je v najbolj ugodnem času dosegla mesečno naklado malo manj kot 10.000 izvodov. V primeru, ko naročniki niso pokrili letnih stroškov, je g. Zdešar poskrbel za manjkajoči denar pri mednarodnih katoliških organizacijah.

PRITISKI NA *NAŠO LUC* - *Naša luč* je bila vsa leta mojega urejevanja partijskemu sistemu v Sloveniji velik trn v peti. Različni pritiski, da bi bila ukinjena, so se kar vrstili. Razni »katoliški levičarji« so poskušali doseči od predsednika Mohorjeve dr. Hornböcka, da bi Mohorjeva nehala revijo tiskati. Niti dr. Trstenjaku ni niti z osebnim obiskom dr. Hornböcka to uspelo. Tudi duhovniki, zlasti štajerski, so reviji očitati preveč napadalna poročila o partijski oblasti v Sloveniji. Kadar je župnik Stegu v Ingolstadtu obiskal domače v Sloveniji, ga je tajni agent tako intenzivno zasliševal, da mu je uničil živce in je Steguju končno odpovedalo srce. Seveda se je našel tudi med zdomskimi dušnimi pastirji kakšen, ki je z vsakega njihovega polletnega srečanja v tujini partiji poročal o njihovih pogovorih.

POSKUS ATENTATA S STRANI UDBe - Zgodilo se je v prejšnjem župnišču na Schubertstr. 2. Bilo je zgodaj pomladi na »dan žena«. Dve nedelji zapovrstjo je prišel ob 19.30 lepo oblečen moški srednjih let in v hrvaščini vprašal za hrvaško župnišče. Spremljal sem ga na cesto in mu pokazat smer, v kateri bo lahko prišel do hrvaškega župnišča. Naslednjo nedeljo je spet prišel ob isti uri. Vrata mu je odprl Bečan, pa jih brez besede zaprl, ker ga je spoznal kot obiskovalca prejšnjo nedeljo, o katerem sem mu pravil. Naslednjo nedeljo je ob isti večerni uri pri vratih v naše stanovanje v prvem nadstropju pozvonilo. Z Bečanom sva v bližnji sobi gledala TV. Bečan je šel odpirat vrata. Ker nisem slišal nobenih glasov, sem šel k vratom in zagledal tri moške črnih las in v zelenih vetrnih jopičih, stare kakšnih 25, 30 in 35 let. Od sebe niso dali nobenega glasu. Srednji je Bečana z obema rokama stiskal okrog vratu,

ostala dva sta pa opazovala. Stopil sem korak nazaj v sobo, malo pomislil, spet stopil na hodnik in začel neartikulirano kričati. Pogledali so me, se obrnili in zdirjali po stopnicah k izhodu. Verjetno so se zbal, da bodo zaradi mojega kričanja prišle ge stranke iz hiše, ker so pustili udbovci pri vstopu v naše stanovanje vrata odprta.. Z Bečanom sva obvestila našo socialno sestro v tretjem nadstropju, da je telefonsko obvestila policijo. V nekaj minutah sta stala pred župniščem dva policijska avta, eden civilni, drugi policijski. Bečan se je odpeljal v policijskem, v katerem sta sedela uniformirana policaja, mene pa je odpeljal civilni, ki ga je vozil policaj v civilu. Ker je bilo že temno, ni bilo mogoče na cestah odkriti nič sumljivega. Bečan je prosil policaja, naj ga odpeljeta v bolnišnico, ker mu je začel zatekati vrat. Zdravnica mu je po pregledu otekline povedala, da ga je rešil takojšnji prihod v bolnišnico. Čez pol ure bi bilo prepozno.

Policija ni atentatorjev našla, svetovala pa nam je, naj damo v vhodna vrata v stanovanje vgraditi kukalo, da bomo vsak obisk lahko vnaprej identificirali.

SMRT FRANCKA KRIŽNIKA - Franček Križnik je bil zelo družaben človek. Tudi med Bavarci je imel veliko prijateljev. Malo pred njegovo smrtjo se je od salezijancev na Rakovniku dokončno poslovil njihov bogoslovec Martin Kastelic, doma izpod Kriške gore, in sklenil nadaljevati študij teologije na münchenski državni teološki fakulteti. Lepega dne me je Martin prosil, naj mu posodim avto, da se bosta s Križnikom peljala na obisk k neki bavarski družini v Murnau. Seveda sem mu ga rad posodil, saj je bil dober voznik. Ko sta se zvečer vračala, ju je na koncu avtoceste pred Münchnom nekdo prehiteval, istočasno pa nekdo drug pripeljal nasproti, tako da se mu Martin ni mogel umakniti. Križnik in Kastelic sta v nesreči umrla, pa tudi tisti, ki je nesrečo povzročil. Ker je Križnik zadnja leta veliko pisal proti komunizmu, je nastala govorica, da je imela pri nesreči prste vmes Udba, kar pa ni res.

NAŠA ŽUPNIJA - Petindvajset let mojega župnikovanja je bilo iz različnih vzrokov zelo prijeten čas. Župnija leži na najlepšem koncu Nemčije, v Bavarski, ki je obenem najbolj katoliška nemška dežela. Slovencev je bilo takrat v Münchnu in okolici deset tisoč. K naši popoldanski maši v prelepi baročni cerkvi v samem središču mesta je prihajalo okrog 250 vernikov. Nobeno nedeljo ni manjkalo med mašo petja mešanega zbora. Imeli smo sobotni otroški vrtec in devet osnovnošolskih razredov (verouk, slovenščina, slovensko petje). Zbirali smo se k debatnim uram, pouku nemščine, vajam pevskega zbora, tečaju vezenin, prirejali pevske nastope, igre na odru, miklavževanja in materinske dneve, šolske in splošne izlete z avtobusi, pustovanja in vinske trgatve. Glavna zasluga za tako živahno življenje župnije gre ljudem, ki so se vključili v delo župnije, posebno še članom župnijskega sveta in neposrednim sodelavkam in sodelavcem. Hvala Bogu za vse.

UDBA MED VERNIKI - Nobenega dvoma ni, da smo bili stalno pod strogo kontrolo UDBE. Kdo od njenih vohljačev je prihajal »službeno« celo k našim mašam.

7. POGOVOR Z ANTONOM ŠTEKLOM JE POTEKAL JULIJA 2007 V MISLINJSKI DOBRAVI

Takratna Jugoslovanska škofovska konferenca me je poslala za dušnega pastirja med Slovence v Zahodnem Berlinu. Službo sem nastopil v jeseni leta 1977. Pri cerkveni ustanovi Caritas je bil tedaj zaposlen gospod F. K. kot socialni delavec in od delodajalca seveda tudi plačan. Čez kratko časa sem iz zanesljivih virov izvedel in tudi sam močno občutil, da je bil orodje v rokah UDBE in me je »špecal« direktno v Ljubljano na centralo. Precej časa sem z njim potrpel, čeprav je občutno oviral moje pastoralno delo, potem pa sem bil prisiljen prekiniti sodelovanje z njim. Dosegel sem, da so ga odpustili iz te službe. Njegovi prijatelji in prijateljice so mi potem s telefonskimi pozivi grozili z vsemogočim, nekdo se je direktno izrazil, da me bodo

ubili... Moje zdravstveno stanje je bilo že tako zelo zrahljano zaradi neprestanega »šikaniranja« in živčne napetosti. Po odpustu gospoda F. K. iz službe se je zadeva še poslabšala, zato sem zaprosil svoje predstojnike za premestitev. Le stežka sem dosegel, da so me odpustili iz tega službenega mesta in vrnil sem se v domovino Slovenijo.

Nekoč je prišlo na obisk v našo SKS (Slovensko katoliško skupnost) v Berlin osem novinarjev iz slovenskih časopisnih hiš. Vsekakor so vsi hoteli govoriti z mano, ker so pač imeli določeno poslanstvo. Potem so me po časopisih hvalili, češ, kako se z menoj da govoriti, z določenimi duhovniki – emigranti pa to ni mogoče. Ti moji kolegi so za trenutek to razumeli, kot da sem jaz povezan z UDBO, vendar so zelo hitro spoznali namen novinarjev: hoteli so nas med seboj spraviti v konflikt, načrtno zasejati med nami razdor. Hvala Bogu, jim to nikakor ni uspelo.

P.S.: Še prenekatero »ocvirke« na to temo bi lahko opisal, kako se je UDBA prefinjeno zaletavala v nas duhovnike, ki smo čvrsto stali na čelu slovenskih verskih skupnosti v tujini...

8. POGOVOR S CIRILOM TURKOM JE POTEKAL SEPTEMBRA 2007 V LIPI (LIND OB VELDEN)

Ciril Turk je leta 1945 odšel na Koroško, kjer je obiskoval gimnazijo v Lienzu. Leta 1946 je nadaljeval s šolanjem v Spittalu, kjer je ostal do leta 1949. Istega leta je odšel na študij v Salzburg, kjer je začel tudi svoje duhovniško delo. Odzval se je na pisno povabilo Rožmana, ki ga je prosil za pomoč pri verski oskrbi Slovencev v Nemčiji, zato je leta 1959 prišel v Porurje. Tam je bil tedaj že Zdešar (Zdešar je živel v Essnu, Turk pa v Oberhausen-Sterkrade – prvi je oskrboval območje v smeri proti Dortmundu, drugi pa proti belgijski meji). Leta 1961 je Zdešar odšel v Munchen, na njegovo mesto je prišel duhovnik Ifko Ivan, Turk pa je ostal v Porurju še do leta 1966, ko je odšel v Stuttgart.

»Problem pa je bil priti do slovenskih vernikov. Zato sva z Zdešarjem šla k notranjemu ministru dežele Nord-Rhein Westfallen, ki nama je dal pismo, v katerem

je potrdil, da ne nasprotuje, če nama prijavitni uradi dajo na razpolago svoje kartoteke, v katerih so bili zapisani naslovi in rojstni podatki tujcev. Povsod sva dobila sezname. Tako sem prišel do ljudi, lahko sem jih obiskoval, se dogovoril za mašo (tam, kjer so bili ljudje bolj koncentrirani), pošiljal *Našo luč*... Za Slovence sem opravljal pastoralno delo, začel s šolo za otroke, prirejal razne prireditve (jesenska trgatev, pustna prireditev, prireditev ob 1. maju, tombole, prvi v Nemčiji smo imeli slovenske narodne noše...), ki so postale zelo bolj obiskane – od 400 se je število v mojem času povzpelo na okoli 800... Komunistična oblast se je jezila, ker so se ljudje obračali name. Za ljudi sem prevajal dokumente (naredil izpit za tolmača in prevajalca), se zavzel zanje, če jim je nemška policija delala težave... Oblast je to vedela. Ko so ljudje prišli čez mejo domov, so jih zasliševali, spraševali o meni, enemu od vernikov so priporočili, naj se me izogiba, češ, da sem bil domobranski general. Težko so tudi prenašali že to, da imajo ljudje stik z duhovnikom. Nekateri Slovenci pa so pričeli na svojo roko, mimo duhovnika prirejati večere in družabne prireditve. Uspeh je bil majhen, Prepričan sem, da jim je dala nalogo domača oblast, ki nam je nenehno nagajala. Primer: okoli leta 1960 smo poslali vabila Slovincem za vinsko trgatev. Četrtek pred nedeljo, ko je bila prireditev napovedana, je Radio Ljubljana objavil vest, da je prireditev organizirana drugje. Zdešar je novico slišal – skupaj sva še isti večer razmnožila okoli 1000 vabil, jih nesla na pošto in ljudje so v soboto dobili pravo informacijo, kje poteka naša prireditev. In v nedeljo je prišlo k nam 800 obiskovalcev, na prireditev, ki pa jo je oznanil ljubljanski radio, pa je prišlo nekaj čez 30 obiskovalcev. Podobnih poskusov je bilo več.

DELO NA OBMOČJU STUTTARTA: Z duhovnikom Felc Francem sva si razdelila misijonsko področje. Pridobil sem naslove Slovencev in vzpostavil z njimi stik. Delo je bilo podobno kot v Porurju. Pričel sem s pastoralnim delom in tudi s šolo (potekala vsako drugo soboto). Ko smo dobili leta 1974 na razpolago novo hišo v Stuttgartu (dotlej sem živel v Esslingenu), jo je redno obiskovalo čez 80 otrok. Dobil sem še enega učitelja, poučevala je tudi ena redovnica. Otroke so učili pisanja in branja, verouka, zemljepisa, zgodovine... Imeli smo tudi mladinsko plesno skupino, narodne noše... V tem času se je iz Oberhausna v Stuttgart priselila Oblakova družina. Na škofijo sem zaprosil, da nujno potrebujem socialno delavko. In tako so nastavili

gospo Oblak, ki je bila v veliko pomoč. Komunističnim oblastem so šle naše aktivnosti v nos. Jaz pa sem delal, kot da jih ni. Nisem delal proti njim, z njimi pa tudi ne. So pa tudi oni organizirali svoj pouk v prostorih nemških šol. A naša šola zaradi tega ni nič trpela.

BINKOŠTNA SREČANJA so bila najboljše obiskane prireditve, ki sem jih organiziral skupaj z Janezom Zdešarjem in Frančkom Prijateljem. Binkoštna srečanja so seveda motila oblastnike doma. Potekala so na Wurtemmberškem v letih 1967-1977.

JANEZ DEMŠAR je prišel v škofijo Rottemburg-Stuttgart in si poiskal delo na neki nemški fari. Z Zdešarjem sva ga poiskala in mu predlagala, naj dela skupaj z nami za Slovence. Ko se je odločil za sodelovanje, je prevzel del mojega področja, ker je bilo moje področje večje kot od Felca. Demšar mi je dajal vtis boječega, prestrašenega človeka.

FRANČEK KRIŽNIK: Bil je nadarjen in odločen človek. Oblastniki doma so se ga bali. Dvomim, da bi bila smrt atentat, vem pa nič gotovega.

SLOVENSKI IZSELJENSKI DUHOVNIKI V ZRN nismo bili nikoli zares sprti med seboj, čeprav smo bili tu in tam različnega mnenja.

SLOVENSKI ŠKOFJE me niso nikoli kakorkoli opominjali zaradi mojega odklanjanja domačega režima.

KAMNIKAR: Ne vem, kdo bi lahko to bil.

RAZNO: Avtor je Turku prebral Informacijo²⁴⁹, ki jo je sestavil vir Josip (poročja na začetku 70-ih), v kateri je zapisano, da je Turk vodil gonjo proti Felc Francu in skušal doseči njegovo premestitev iz Stuttgarta. Turk je označil informacijo kot čisto laž. Po njegovem mnenju so s takšnimi informacijami skušali sejati razdor med duhovniki. Veliko zapisanega v informacijah SDV je tako očitno treba jemati z rezervo.

²⁴⁹ AS 1931, RSNZ, šk. 1145, Odnosi rimokatoliških struktur s tujino, 263

9. POGOVOR S PAVLOM URŠIČEM JE POTEKAL MAJA 2008 V STARI LOKI (ŠKOFJA LOKA)

MED VOJNO je bil Pavel Uršič gimnazijec in član Tomčeve katoliške akcije. Vstopil je v Slovensko domobranstvo, po vojni zaprt v Teharjih (njegov starejši brat je bil KNOJ-avec in je med opravljanjem straže v Škofovih zavodih naletel na drugega brata domobranca, ki je bil s Zavodih zaprt), nato amnestiran (v zaščito ga je vzela mati bratove žene, ki je bila terenka). V Nemčijo je kot izseljenski duhovnik odšel septembra 1972, ostal pa do 1981. Tja ga je zaradi izstopa duhovnika Alojza Škrabe poslal škof Lenič, ki je bil odgovoren za organizacijo pastoralnega dela med izseljenci.

DIFERENCIACIJA MED IZSELJENSKIMI DUHOVNIKI: »Enkrat nas je konzul povabil v Köln na srečanje. Jaz sem rekel, da ne bom šel. Šla sta pa Bucik in Rot. Jaz sem jima rekel, da z njimi nimamo kaj sodelovati, saj nas bodo gotovo prinesli okrog. Glede tega sva se s Turkom strinjala in pretesnim stikom nasprotovala. Bucik je takrat na papir narisal dve silhueti in banalno komentiral, da s Turkom »ščijeva« in tekmujeva, kdo se dlje »poščije«. Očital nama je, da komplicirava.« Uršič je ob tem omenil, da so bili primorski duhovniki kot posledica fašizma bolj zlomljenih hrbtenic in zato bolj dovzetni za sodelovanje z oblastjo. »Rot in Bucik sta imela dvojno igro- po njegovem mnenju sta se laskala na eni strani duhovnikom-političnim emigrantom, na drugi strani predstavnikom UDBE. Nista pa zavestno izdajala. Nista bila hudobna.« Pavel Uršič je ob tem še povedal, da pa so bili tudi duhovniki-politični emigranti na drugi strani preostri, niso šli naprej, ostali so na istih pozicijah kot l.1945. Duhovniki-bivši domobranci, ki so Uršiča ob prihodu v Nemčijo pričakali z največjim veseljem, so bili po Uršičevih besedah nekoliko razočarani. Zdešarju je Uršič rekel: »Poglejte, fantje. Jaz nisem antikomunist...Nisem anti. Jaz sem za Kristusa.«

ZAOSTRITEV KONFLIKTA MED PAVLOM URŠIČEM IN DUHOVNIKI-POLITIČNIMI EMIGRANTI: Po tem, ko je avtor naloge Pavlu Uršiču predstavil dokument SDV, v katerem je govora o sporu glede posojanja narodnih noš društvu Bled, je slednji povedal: »Mene so moji verniki prosili za noše. Nisem hotel odbiti vernikov in sem jim obljubil noše. Župnijski svet je dovolil, Oblakove pa tedaj ni bilo doma. Jaz sem

izhajal iz prakse sodelovanja, ki sem je bil vaje v Bohinju. Nisem hotel delovati po partizanskih in domobranskih metodah, ampak po evangeljskih, zato sem zagovarjal sodelovanje in ne ideoloških polemik... Zdešarju, ki mi je po tem, ko sem obljubil noše, dve-tri ure pral možgane, sem rekel, da smo vojno vendar izgubili. Rekel sem mu, naj si s Turkom kupita tank in jurišata čez mejo v Slovenijo... To mi je zameril.« Uršič še je še omenil, da so glede teh idejnih nesoglasij še danes v sporu in da še danes nekateri izmed izseljenskih duhovnikov vztrajajo na preveč radikalnih, ideoloških stališčih. Ampak Zdešar Janez je po Uršičevih besedah že »marsikaj spoznal, precej prešaltal in ni fanatik«.

ZASLIŠEVANJE UDBE. Že prvo leto, ko sem se vračal domov, so pritiskali name. Konzul v Düsseldorfu je tedaj bil Zdovc, ki so ga komunisti ubili, ker je opustil trdo komunistično linijo. Za njim je prišel vicekonzul Molnar Jože, KOS-ovec (Kontraobveščevalna služba JLA), mož moje sestrične, ki je od mene hotel neke naše dokumente (naslove vernikov). Hoteli so, da sodelujem, pa sem rekel, da ni govora. On je razumel, lahko pa bi me zaprli - kar na konzulatu... Od mene niso dobili nobenih informacij, so jih pa od moje mame, ki je bila bolj naivna. Udbovec, en Francl, na videz preprost kmečki butelj je doma hodil k moji mami doma. Prinesel je darove in jo spraševali o meni. Ona pa jim je vse povedala.

PRITISKI OBLASTI NA VERNIKE: Zelo so bili šikanirani tudi naši verniki. Imam polno konkretnih spominov. Zaplembe Naših luči, kontrole na meji, pritiski konzulatov (grožnje, da ne bodo podaljšali potnih listov), organizacije protiprireditvev (nek ansambel, ki je igral na naši prireditvi, je med programom po mikrofону objavil drugo prireditvev, ki jo je organiziral konzulat)... »Zato se verniki niso obračali na njih, bali so se jih, ampak so se za pomoč obračali na nas. Zato so nam bili nevoščljivi.«

GLEDE SMRTI FRANČKA KRIŽNIKA je Uršič povedal, da je šlo najverjetneje za atentat. »Tisto jutro, ko so ga ubili, sem smučal z mladinci na Voglu. K meni je prišel Udbovec in mi namignil, da so enega spravili s poti... Vprašal sem ga, kako je vedel, da me bo našel tako zgodaj (gor sem šel s prvo žičnico) na Voglu. Dejal je, da oni

vse vedo.« Nato je Uršič naštel še nekaj primerov, ki pričajo, da so bili izseljenski duhovniki ob svojih vrnitvah v domovino 100% nadzorovani.

GRMIČEVO PREDAVANJE: Grmič Je imel v Dortmundu predavanje, na katerem je govoril o razmerah v Jugoslaviji. Nemški novinarji so ga »napadli in povozili« z očitki, da podaja izkrivljeno podobo o razmerah doma, saj so sami imeli drugačne podatke...

O PRIDOBIVANJU DUHOVNIKOV ZA SODELAVCE: Številne so pridobili že v semenišču. Iskali so predvsem šibke značaje, spolne prestopke...

KAMNIKAR: Ni bil hudoben, bil pa je zelo prizadet. Na koncu je od vsega tega tudi duševno zbolel. A ni bil edini, ki je poročal. Nekateri emigrantski duhovniki so sumili tudi mene.

NASA LUC: Predlagal sem, da bi uredniško politiko malo omilili. Domobranstvo vendar ni verska kategorija. Ljudem sem rekel, da ni nujno, da kristjan prebira *Našo luč*. Domobranski duhovniki so mi to zamerili. Turk je še danes napadalen.

10. POGOVOR Z JANEZOM ZDEŠARJEM JE POTEKAL APRILA 2006 V LJUBLJANI

Na začetku pogovora je Janez Zdešar pripovedoval, da je v Arhivu Slovenije spraševal, če je kaj zabeleženo o njegovem pobegu iz Teharij, pa so mu rekli, da nič. Dobiti je uspel samo obtožnico proti svoji mami, ki je morala odsedeti dobri dve leti, češ, da je pomagala pri Zdešarjevem pobegu.

UDBIN PRITISK ŽE V ITALIJI? Mislim, da tam ni bilo nadzora. To rimsko obdobje je bilo sijajno, saj sem v miru študiral in nisem objokoval in negoval svoje usode, saj sem bil tam med tujci. Hudo mi je bilo le zaradi mame. Leta 1958 sem prišel v Porurje, leta 1961 pa v München. Tam pa sem vedel, da nas nadzorujejo povsod. To mi je bilo a priori popolnoma jasno. Že ob mojem prihodu v München leta 1961 se je

začelo. K meni je prišla skupina sumljivih moških, ki so rekli, da se v Sloveniji pripravljajo upor. Eden od njih je tudi prenočil pri meni, a sem zelo pazil, da jim nisem kaj povedal in na vse, kar sem rekel. Kaj pa poskus Bečanovega umora? Zdešarja takrat ni bilo doma, ampak je prišel dan zatem. Leta tega poskusa se ne spomni. Tudi sam delikt ni bil nikoli točno raziskan. Kaj pa sicer, je bil še kak drug poskus utišanja Zdešarja? »Ja, vem, da so me enkrat skušali ugrabiti, a sem bil na to opozorjen...« Če primerjamo pritiske, ki so jih doživljali duhovniki po Evropi, ugotovimo, da so najbolj intenzivno nadzorovali nemški prostor, predvsem zaradi Hrvatov in Srbov- na hrvaške ustaše so poslali celo morilce...

CILJ UDBE: Diferenciacija! Ločiti drugega od drugega škofe, duhovnike, vernike, redovnike, duhovnike od škofov, vernike od duhovnikov... Diferenciraj, razlikuj,... To je bil glavni cilj in metoda Udbe. Pa tudi diferenciacija med duhovniki v Nemčiji: tisti mladi, ki so prihajali gor in stari. Mlade so doma hvalili, da so v redu, da pa se ne pazijo Zdešarja, ker ta pa da je nevaren. Tudi med nas so vnesli nekaj tega razdora. Ciril Turk je nekoč predlagal, da bi imeli 2 duhovniški društvi v Nemčiji, pa sem mu rekel, to pa ne, saj bi s tem naredili točno to, kar si je Partija želela. Pa tudi diferenciacijo med ljudi so vnašali...«

SODELOVANJE S HRVATI: Malo smo sodelovali, saj sem zavestno ločil našo pastoralo in organizacijo od hrvaške. Enako sem naredil pri nemških katoliških organizacijah, da so nas priznali kot nek samostojni subjekt. Hrvati so bili namreč pri svojih stališčih zelo ekstremni. Slovenci smo bili bolj trezni.«

NAŠA LUC': Zdešar je povedal, da se z Rozmanom nista nikoli uklonila pritiskom, da bi ukinila *Našo luc'*. Na Hornböcka, ravnatelja Mohorjeve, so zelo pritiskali. Iz Jugoslavije so celo ponudili, da so pripravljene financirati vse zamejske časopise, samo če se ne bodo vmešavali v notranje razmere v Jugoslaviji. Tudi Lenič je razmišljal o ukinitvi časopisa.

EMIGRANTSKI DUHOVNIKI so tudi sklenili, da zaradi političnih razmer ne bodo hodili domov. In to so si obljubili, saj so se zavedali, da jih bodo drugače nenehno

zasliševali... »2 leti smo se tega držali, potem pa je prišel Felc, ki pa je začel hoditi domov. Ustrašil sem se, da bo ta sklep o nevrčanju v Slovenijo razklal izseljenske duhovnike, zato sem formalno umaknil ta sklep.«

VRNITEV: »Ko sem s potnim listom, ki mi ga je poslal Peterle, prišel nazaj v Slovenijo, je bil to občutek zmage, da smo zdržali vsa ta leta. Pritiskov nisem čutil nič več.«

RAZNO:

- V Dragi, kamor sem zahajal, so me hodili fotografirati udbovski fotografi... Tam so nas zelo nadzirali...
- Naša poročila o sestankih ZSIDE so bila veliko krajša kot npr. Kamnikarjevo poročilo Udbi.
- Kot predsednik ZSIDE je sprva veliko potoval po Nemčiji, kasneje tudi po Evropi. Na tem mestu je bil 18 let.
- Slovenska društva so večkrat ob istih urah, ko so v cerkvah potekali obredi, imela svoje prireditve. Številna so bila ustanovljena samo zato, da so nagajali Cerkvi. Najhujše nadzor je bil v sedemdesetih letih. Najhujše je bilo, če si se jih bal... Najraje so imeli neodločne tipe...
- Avtor razmišljanja o protokolu je bil Zdešar.
- Tensundern je bil zelo plemenit župnik, vedno dobro razpoložen in je Slovence imel skoraj rajši kot Nemce...Nosil je posebne sorte klobuk, s širokimi krajci, vedno in povsod, in kadil izbrane, debele cigare....
- Prva desetletja po 1945 smo bili izs. duhovniki imenovani posebej iz Rima, nato delno po posameznih deželah od krajevne škofije. Vendar: kjerkoli se duhovniki sami niso ekskardinali iz domačih škofij, so ostali de iure pod domačo jurisdikcijo - , de facto skoraj nikoli! Hrvaški škofje so se izgovarjali in ravnali »po potrebi.«